Presented to
The Library of the University
of Toronto
by
The Varsity Fund
for the purchase of books
in Slavic Studies

XV 9/13

XXIX ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXIX

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XI

У БЕОГРАДУ
СРПСКА КРАЉЕВСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
1889

Inb № 11030

ПРОП. 1[illegible]7 г.

LIBRARY
MAY 23 1912
UNIVERSITY OF TORONTO

DR
301
G6
knj. II

БИБЛИОТЕКА НА ПЪРВА С.Д.М.Г.МН.

ОДБОР

ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

Председник за ову годину, *М. Ђ. Миличевић* Деловођ и благајник *Ж. П. Симић.*

Чланови:

Стојан Новаковић,
Чедомиљ Мијатовић,
Стојан Бошковић,
Сава Сретеновић,
Мита Ракић,
Прота Јаков Павловић,
Светомир Николајевић,
Светислав Вуловић.

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

ДЕО ПРВИ

Записници Одбора Чулићеве Задужбине

ДЕО ДРУГИ

СТРАНА

1. «Пољско питање у XIX веку» — једна студија из дипломатске историје, од дра Милована Ђ. Миловановића. . 1
2. «Статистички преглед самоубистава у Србији од 1845—1884» по службеним извештајима, од Стев. М. Котуровића, писара у министарству унутрашњих дела . . 47
3. «Још један прилог к историји ваљевске митрополије», од Стојана Новаковића 215
4. «Под зидинама Цариграда — сабор светлога петка 1887», од Стојана Новаковића 218
5. «Говор на парастосу Димитрија Давидовића», говорио у смедеревској цркви 18 септембра 1888 Димитрије Рувараац, парох земунски 237
6. «Црквени војвода», остатак пећске патријаршијске хрисовуље у једном народном обичају онога краја, од Стојана Новаковића 289
7. «Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог», приопштио Љуба Стојановић 296
8. Помен дру Јосифу Панчићу, бив. члану Одбора Чупићеве Задужбине 241

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

31-ог јануара 1889 године

Били су: председник Одбора Милан Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Бошковић, Сава Сретеновић, Мита Ракић, Светислав Вуловић и Живојин П. Симић.

I

Председник напомену, да је требало до овога састанка да буде готова Годишњица Чупићева за ову годину, али да није могла бити готова с тога, што се до пред крај године није било јавило довољно чланака за њу; а да и они, што су раније примљени, нису још наштампани, што рад на томе у штампарији иде врло споро, јер је штампарија оптерећена службеним пословима.

Објашњење је узето на знање.

II

Приказан је „Говор на парастосу Димитрија Давидовића“, који је говорио г. Димитрије Руварац, парох земунски, у смедеревској цркви 18-ог септембра 1888-е год. Г. Вуловић саопшти, да је тај говор прочитао, и да је то потпуна биографија Димитрија Давидовића.

Одлучено је, да се наштампа у XI Годишњици.

III

Приказан је чланак г. Стојана Новаковића „Подзидинама Цариграда — Сабор *светлога петка* 1887-е године».

Одлучено је, да се наштампа у XI Годишњици.

IV

Саопштен је даље „Још један прилог к историји ваљевске митрополије« од г. Стојана Новаковића.

Одлучено је, да се наштампа у XI Годишњици.

V

Председник, по уведеном већ обичају, да се у Годишњици Чупићевој штампају помени умрлим члановима Чупићева Одбора, подноси *помен* пок. дру Јосифу Панчићу, с изјавом, да не тражи за њ награду, која се даје за списе штампане у Годишњици.

Примљено с благодарношћу и одлучено да се наштампа у XI Годишњици.

VI

Председник саопшти писмо г. ђенерала К. С. Протића, с којим је послао Одбору печат Стојана Чупића. Печат је — по том писму — био дуго својина једнога Турчина у Зворнику. Овај га је доцније продао једном трговцу у Шапцу, који га је опет пре по доста година дао једноме трговцу у Београду. Кад је овај умр'о, печат је прешао у својину његова брата, Ђорђа Грбића, овд. винарског трговца, који га је био негде затурио, и тек га летос у јулу опет нашао, па похитао да га понуди Чупићеву Одбору, бојећи се, да се опет где не забаци и не изгуби. Председник је примио печат и дао га Народном Музеју на чување.

Одбор је примио ово саопштење на знање, изјављујући нарочиту благодарност г. Грбићу на учињеном поклону.

VII

Председник археолошког друштва г. М. Валтровић писмом својим моли Одбор Чупићеве Задужбине, да уступи по један егземплар Годишњица Чупићевих за два вредна сурадника археолошког друштва на крајњем крају јужнога Српства, на острву Корчули.

Одлучено је, да се даду Годишњице којих има.

VIII

Миливоје Башић, Тихомаљ Ђорђевић и Алекса С. Кочовић, ђаци Велике Школе, моле да им се даду бесплатно Чупићеве Годишњице. По што молиоцима стоје на услузи у Београду разне библиотеке, које у себи имају и Чупићеве Годишњице, којима се и други њихови другови служе, Одбор није нашао разлога, да им поклања Годишњице.

IX

Деловођа и благајник одборов прочитао је извештај о годишњем раду Одбора и стању фонда Чупићева као што иде:

1. Од књижевних радова читани су и примљени за XI Годишњицу: чланак дра Милована Ђ. Миловановића „Пољско питање у XIX. веку“; г. Драгутина Мијушковића „Историја права као наука“; г. Стевана М. Котуровића „Статистички преглед самоубистава у Србији од 1845—1884“

2. Од пр. год. остало је	1234·32	дин.
Примљена су два полугодишња интереса по 1800	3600·—	дин.
Свега примљено	4834·32	дин.
3. На штампу, хонораре и послугу издато	4875·70	дин.
Преко примања издато више	41·38	дин.

X

Чланови Одбора г. Мита Ракић и г. Свет. Вуловић прегледали су рачуне, упоредили са документима, и нашли су, да су рачуни тачни.

Примљено је на знање.

XI

Председник саопшти Одбору, да је г. Мијушковић узео натраг свој чланак.

Узето је на знање.

XII

На реду је, да се изабере нова управа.

Одлучено је, да и даље председник буде Мил. Ђ. Милићевић, а деловођа и благајник Жив. П. Симић.

Председник,
Мил. Ђ. Милићевић

Деловођа — благајник,
Жив. П. Симић

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

8-ог јула 1889 године

Били су: председник Милан Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Бошковић, Сава Сретеновић, Прота Јаков Павловић, Светислав Вуловић и Жив. П. Симић.

I

Прочитан је чланак г. Стојана Новаковића „Црквени војвода“ — остатак пећске патријаршијске хрисовуље у једном народном обичају онога краја, намењен за Чупићеву Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у XI Годишњици.

II

Прочитан је „Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог“, који је приопштио г. Љуба Стојановић за Чупићеву Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у XI Годишњици, и да се тиме XI-та Годишњица заврши.

III

Библиотека српске православне црквене општине у Панчеву моли да јој се бесплатно даду издања Чупићеве Задужбине.

Одлучено је да јој се даду само „Годишњице“, којих има, пошто другим издањима одбор не располаже.

Председник одбора

Мил. Ђ. Милићевић

Члан, деловођ,

Жив. П. Симић

ПОЉСКО ПИТАЊЕ

У XIX-ом ВЕКУ

(ЈЕДНА СТУДИЈА ИЗ ДИПЛОМАТСКЕ ИСТОРИЈЕ.[1]

Почетком 17-ог века пољска краљевина била је већ дефинитивно ступила у периоду опадања. Феудална аристократија која се у свој Европи борила о политичку превласт са краљевском влашћу, одржала је у Пољској пуну победу. Та аристократија имала је да рукује судбином пољске државе, и она је у првом реду одговорна за политичку пропаст своје домовине. У вековима Лудвика XIV-ог, Фридриха Великог и руске царице Катарине анархистичне феудалне установе које је она одомаћила у Пољској и дала им дотле нигде невиђени развој, изгледале су као прави политички анакронизам. Лепа пољска краљевина чисто је се сама нудила као плен својим младим и крепким суседима.

Око половине 18-ог века, после дугих и крвавих бораба са Русијом, побеђена Пољска потпала је под протекторат руских царева. 1764-те год. Станислав Понјатовски, један од најдражих старих миљеника Катаринини, буде изабран за краља пољског, благодарећи моћној заштити царичиној. 1768-ме руска царица принуди Сабор пољски да потпише с њом уговор, којим Русија даје своју гаранцију неповредности пољског устава, и обећава да ће бра-

[1]. Расправа је ова извод (разрађен у неким детељима) из мојег дела публикованог на француском језику, а под насловом: «Les traités de garantie au XIX siècle».

нити интегритет државе пољске против сваког страног напада. У награду за ту мниму услугу Русија је задржала за се право да даје своју заштиту свима пољским поданицима источне православне вероисповеди.

У исто време кад је Пољску подвргавала својој власти, царица Катарина је живо радила на остваривању и других својих великих планова. Намера је њезина била да освоји Молдавију и Влашку, те да тако утврди руску владу на доњем Дунаву, као што ју је већ утврдила била на Висли. Остваривање тога последњег плана сматрала је Аустрија као велику опасност за своје животне интересе. Фридрих Велики, који је такође неповерљиво гледао освајачку политику Катаринину и зазирао од наглог ширења силе руске, користи се том приликом да се измири са Аустријом и да је склони на деобу Пољске. Та комбинација имала је за пруског краља ову тројаку корист: да спречи ширење силе руске према Дунаву и према Цариграду, да не допусти да се Русија и Пољска поступно сврију у једну државну целину, и најзад она је за њ била једино средство да мирним путем добије неке пољске покрајине, које су му изгледале као неопходне за опстанак и напредовање пруске краљевине. Славољубиви Јосиф II савлада брзо скрупулозно устезање своје побожне матере, царице Марије Терезије. „Царица је плакала, али је ипак узимала“, писао је подругљиво велики скептик што је седео на пруском престолу. Мало за тим Фридрих је имао доста муке да умири надражен апетит аустријски.

Прва деоба Пољске од 1772 год. била је, може се рећи, дело Фридрихово. По сама замисао да се Пољска подели између њезиних суседа није се родила први пут у тој прилици. Разни предлози такве врсте јављају се већ у току 17-ог века. Како изгледа први предлог да се подели пољска краљевина учинио је 1654 год. Карло Густав краљ шведски. Ваља нам сем тога поменути у интересу

правице, да у исто време, кад је Фридрих припремао извршење својих планова, није се у Европи правила ни једна политичка комбинација за образовање нових и за растурање старих алијанција, а да се не понуди, у виду ма какве компензације, по који комад пољске земље једном од њезиних суседа.

Погодба о првој деоби Пољске била је утврђена, између Пруске и Русије 17-ог Фабруара 1772 год. Формалан уговор између њих двеју потписан је 25-ог јуна; 22-ог августа Аустрија је дала на њ свој пристанак засебитим актом. Та прва деоба однела је Пољској 5,000.000 становника. Заузимајући сваки свој одређени део, три силе уговорнице су објавиле из својих старих архива разне документе сваке могуће врсте, покушавајући да својем насилничком акту бар привидно даду неки правни карактер. Пруски краљ и царица руска сматрали су ту публикацију као просту дипломатску формалност: Марија Терезија је мислила на против да превари и цео свет и себе саму. Царица Катарина и ја смо два стара разбојника, говорио је Фридрих у једној прилици француском филозофу д' Аламберу, али ћаво ће знати како ће побожна аустриска царица да уреди ту ствар са својим исповедником.“

Три силе учаснице у деоби обрате се за тим пољском Сабору са захтевом да да свој пристанак на извршено дело и да потпише са њима формалан уговор о уступању земљишта које су оне већ заузеле. Ну краљ се Станислав одупре најенергичније тим захтевима преко очекивања сила које су мислиле да је он просто креатура у рукама царице руске. Раздражени тим неочекиваним отпором а журни да започети посао што пре довршe, отимачи су пребацивали пољском краљу, зато што није хтео драге воље да потпише акт којим се растрзава његова домовина „да хоће да умори трпељивост трију суседних сила не дајући задовољења њиховим оправданим потраживањима,

и да хоће својом у напред смишљеном спорошћу да изложи њихове правичне захтеве свим променљивим догађајима«[1]). Најзад 1775-те год. под све јачим и јачим притиском сила састави се у Сабору већина за потпис тог самоубилачког уговора.

Истим тим уговором три силе су гарантовале Пољској интегритет земљишта које јој је још преостало после те прве деобе, а такође њим се гарантује и устав пољски против сваке измене. Силама уговорницама пошло је у рачун, ради остваривања даљих њихових смерова, да се у Пољској одржи liberum veto и изборна краљевина. Уговор им је сад давао правни разлог да се мешају у унутарње ствари пољске државе, те да је спече да измени политичке установе које су је водиле неминовној пропасти. Сем тога тај исти уговор је принуђавао Пољску да сведе своју војену снагу на 30.000 војника, како би јој се у згодном тренутку лакше могао задати смртни удар.

За пољске је патриоте сад било јасно куд их воде њихове, анархистичне установе, па се с тога и реше да их се првом приликом ослободе. Та прилика се укаже доста брзо. Остварујући свој велики заједнички политички програм царица Катарина и Јосиф II објавили су били год. 1787-ме рат Турској. Онстанак турске царевине рачунала је већ тада европска дипломација као главни стуб равнотеже европске, те се Енглеска, Пруска и Холандија удруже да спече Аустрију и Русију да поделе између себе Балкански полуострв. Пруски канцелар, Херцберг, да би омео две савезнице у ратовању, подстакне свим могућим средствима Пољаке да започну одмах остваривање своје патриотске замисли. Пруски дипломатски агенат у Вар-

[1]) Аустријска декларација од 20 јануара 1773 год. F. Martens, Traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères. св. II стр. 37.

шави писао им је том приликом „да могу насигурно очекивати да ће им Његово Величанство краљ пруски дати сваку нужну помоћ да очувају независност, слободу и сигурност Пољске.“ Сабор сакупљен у Гродну охрабрен тим обећањима реши да се наоружа 100.000 момака.

Царица Катарина извести Сабор, чим сазна за његову одлуку, да ће сматрати „као повреду уговора сваку ма и најмању измену у уставу од 1775-те године“. Пруски дипломатски агенат изјави напротив накнадно са своје стране да је његов господар готов да учини све што може „да очува независност републичину, уздржавајући се при том од сваког мешања у њезине унутарње послове“. Сабор одговори Катарини са захтевом да се руске трупе одмах повуку са пољског земљишта, и донесе у исто време одлуку да не прекида своје седнице докле год не буде извршио уставну реформу. Пруска потпише са Пољацима савезнички уговор, обавезујући се да ће се одупрети свакој страној сили која буде покушала да се меша у унутарње пољске послове. Општи ентузијазам што је овладао био у Пољској по потпису овог последњег уговора повуче најзад и краља Станислава, који пређе дефинитивно на страну патриота-реформатора и покаже у тој прилици лично пожртвовање достојно сваке хвале. 3-ћег маја 1791-ве године појави се краљ у свечаној пратњи пред Сабором, па пошто изложи опасности које прете Пољској изјави да је једини спас у доброј уставној реформи. Одмах исте те седнице краљ поднесе пројект за ту реформу, састављен из 12 чланака, који буде усвојен акламацијом. Тим новим уставом је укинуто *liberum veto* и уведен наследни ред краљевског достојанства у породици краља саксонског, са тим да тадашњег краља саксонског наследи на пољском престолу кћи му а не брат, који му је био наследник у Саксонској. Њим су даље образована два скупштинска дома и одговорно министарство.

Ну на скоро затим Русија и Аустрија потпишу мир са Портом. Циљ пруске дипломације био је сад постигнут, па је тим самим одмах престало и све њезино интересовање за обнову пољске независности. Напојени начелима Фридриха Великог пруски државници нису се нимало устезали да проневере обећања учињена Пољацима и да ступе, чим се показала згодна прилика, у преговоре са Русијом о новој подели Пољске. Та подела имала је да донесе Пруској Торн и Данциг, две вароши одавна жудно жељене. Кад Сабор дакле потражи од Пруске обећану помоћ, одговори му се да је нови устав пољски прокламован 3-ћег маја 1791 год. и да је дакле позније од савезничког уговора, који је био закључен 29-ог марта исте године, па да следствено неповредност тог устава није могла ни да служи као *casus foederis*. Руска војска уђе у Пољску маја месеца 1792-ге да помаже пољске партизане незадовољне извршеном уставном реформом (Тарговички савезници), а Пруси се брзо угледају на тај пример те пошљу и они своју војску у покрајине пољске које су смерали да заузму. На брзо затим, 22-ог јануара 1793-ће год; неверна пољска савезница потписала је са Русијом уговор о другој деоби несретне пољске краљевине.

Преамбул тог уговора гласно је овако: „Две силе уговорнице нашле су за се у толико више оправдања, што су по сигурним знацима приметиле, да је дух бунтовништва и опасног новачења, који је већ овладао у Француској, готов да запали Пољску, њиховог непосредног суседа“[1]). Земљиште одузето од Пољске представља се у уговору као накнада за ратне трошкове против Француске и за друге потребе које их приморавају да држе војску на ратној нози. Силе уговорнице обећавају Аустрији у награду за њезин пристанак на ову деобу да ће свој-

[1]) F. Martens, op. c. св. II стр. 228.

ски потпомоћи њезину намеру да размени своје нидерландске покрајине (Белгију) за Баварску. Овом другом деобом изгубила је Пољска на 6.000.000 становника.

На годину дана затим (марта 1794) плане наново револуција у Пољској под предвођењем славнога Тадије Кошћушког. Пошто и та револуција буде после очајничког отпора угушена у крви, приступи се трећој деоби Пољске. Преговори о њој отпочели су да се воде још јуна месеца исте године и то између све три силе учаснице у првој деоби. Ну ипак уговор од 3-ег јануара 1795-те год., којим је извршена та трећа и последња деоба Пољске потписале су само Русија и Аустрија. Пруска је одбила била у почетку своје суделовање у тој деоби зато што је Русија потпомагала Аустрију да добије варошћ Бракову и Сандомир, око којих су се спориле две германске силе. Ну већ 24-ог октобра исте године Пруска се покаје па да накнадно свој пристанак и узме део који јој је био задржан у резерви.

Дефинитиван уговор, којим је збрисано из листе европских држава славно име Пољске, потписан је 15 (26) јануара 1797-ме год. Један одвојен, тајни чланак тог уговора гласно је овако: „Како су два царска двора а такође и Његово Величанство краљ пруски признали потребу да се уништи све што опомиње на егзистенцију пољске краљевине која не постоји више као политичко тело, високе уговорнице су се сагласиле и обавезале се да неће никад ниједна од њих узети у своје титуле име пољске краљевине, која се уништава од данас на свагда; но то им неће сметати да узму титуле по провинцијама пољским које су свакој од њих припале“[1]).

Деоба Пољске је праведно стигматисана као најгнуснији догађај у новијој историји цивилизованих народа.

[1]) F. Martens op. c. св. II стр. 303.

И ако атентат извршен против пољске народности није јединствен пример неправде и насиља јачега над слабијим ни у прошлости ни у садашњости, ипак се њему мора дати одељито место у историјским аналима. Фридрих Велики је писао да је то „први пример у историји да је једна деоба мирно приређена и извршена између трију сила.“ Тај мирни споразум да се лиши слободе јадан народ и јесте баш највећи скандал у деоби Пољске. Сама могућност таквих споразума одузима слабим народима сваку гаранцију за опстанак и за будућност. Као што лепо вели Генц „деоба Пољске је била фаталнија по интересе европске од свију других насилничких дела и смишљених и извршених на далеко одвратнији начин, зато што је она дошла са оне стране са које су се народи навикли били да очекују потпору. До тога доба образоване су биле лиге да се одупру сили и амбицији каквог општег угњетача, али у овој прилици пренеражен свет је гледао како се такве лиге образују да се изврши отимање, место да се њима одбијају покушаји отимања.“[1])

—

1807-ме год. Наполеон I је обновио пољску државу створив тилзитским уговором мира Велику војводину Варшавску. Ову нову пољску државу састављале су у главном провинције, које су у ранијим деобама припале биле Пруској. Један мали део са Краковом одузет је био од Аустрије, а Русија која је служила као потка новим политичким комбинацијама Наполеоновим није имала да поднесе готово никаквих жртава. Да би му творевина била што трајнија император француски споји Пољску са Саксонском као што је то било и у прошлости.

Нова пољска држава била је врло кратка века. Кад пропадне Наполеоново царство Велика војводина Варшав-

[1]) Wheaton, Histroire du progrès de droit de gens св. I стр. 344.

ска буде уврштена заједно са другим земљама које су стајале под протекторатом француским у категорију тако названих „пустих територија“, о чијој је судбини имао да решава Бечки Конгрес. Та Варшавска војводина, заједно са Саксонском, дала је на скоро повода таквим раздорима између великих сила, да се у мало није расула велика алијанција европска склопљена против Наполеона и осујетио посао Бечког Конгреса.

Пруска и Русија су се биле потпуно споразумеле односно судбине тих двеју земаља. Она прва уступала је овој другој право да заузме сву Варшавску војводину, ако јој ова помогне да, у размену за губитак који је имала отуд да претрпи, заузме читаву Саксонску. Тај споразум био је у противности са уговорима *Калишким* (од 28 фебруара 1813), *Рајхенбашким* (од 15 јуна 1813) и *Тепличким* (од 9 септембра 1813) у којима се Аустрија, Пруска и Русија, утврђујући саве против Наполеона, обевезују да ће Варшавску војводину поделити између себе. Ну како је успех савезнички у рату против Наполеона превазишао сва њихова раније очекивања, цар Александар објави да сматра да је разрешен од својих обавеза односно тог земљишта, и да је намеран да употреби прилику која му се даје, те да исправи неправде учињене пољском народу. Репарација је се састојала по плану Александровом у томе да се њему уступи цела Варшавска војводина, а он је задржавао за себе право да васпостави пољску краљевину која ће остати спојена са Русијом.

Преговори између савезничких сила по том питању почели су да се воде још пре састанка конгреса. Лорд Кесли (Castlereagh) отвори први дискусију ступив непосредно у преписку са царем Александром. У својем писму од 12-ог октобра 1814-те год. министар енглески тачно прецизира гледиште на које се стављају савезници у чије је име он говорио. „Савезници, вели он, не желе никако

да пољски народ остане понижен и да буде лишен благе и помирљиве управе, која би одговарала његовим потребама. Исто тако они не траже ни да Ваше Величанство усвоји обавезе које би ограничиле Вашу суверену власт над Вашим властитим провинцијама. Они не желе ништа друго до да Ваше Величанство приступи поступно поправкама административног система у Пољској и да, ако већ није решено да потпуно васпостави пољску независност, избегне једну меру, која би узнемирила и Русију и њезине суседе, а која би само поласкала амбицији неколицине великих породица, али би у ствари дала далеко мање слободе и благостања по умерене и скромне измене у административном систему земаљском.“[1])

Енглеска, Француска а нарочито Аустрија правиле су две замерке плановима цара Александра. У њиховим очима спајање велике војводине Варшавске са Русијом увећало би толико силу руску да би ова држава постала опасна за равнотежу европску: а обнављање пољске краљевине компромитовало би сигурност суседних држава: које су имале велике покрајине насељене пољским становништвом још пуним успомена на стару Пољску, чији су они били саставни део пре непуних 40 година. Оне су се бојале да нова краљевина пољска коју је желео да створи цар Александар не постане жива привлачна сила за Пољаке, поданике аустријске и пруске. Два меморандума лорда Каслри од 4-ог и од 14-ог октобра[2]) стављају се јасно на те две тачке гледишта. Министар енглески се позива у њима најпре на уговоре Калишки, Рајхенбашки и Теплички од 1813-те год. у којима се изречно закључује да се велика војводина Варшавска подели из-

[1]) Angeberg, Congrès de Vienne et les traités de 1815 (recueil de documents), св. II стр. 280.

[2]) Angeberg op. c. св. II стр. 265 и 291.

међ Аустрије, Пруске и Русије; а затим и на уговор од 15/29. јануара 1797-ме год. којим се забрањује свакој од трију сила уговорница да васпостави име пољске краљевине. Говорећи затим, о моралној дужности према Пољацима на коју је се позивао цар Александар да би оправдао своје планове, министар енглески изјављује: „да, ако морална дужност захтева да се положај Пољака поправи тако радикалном изменом као што је обнављање њихове монархије, онда нека се та поправка изврши у најпотпунијем смислу, и нека се створи од Пољске једна сасвим независна народност, а не да се од две трећине те народности прави страховито оружје у рукама једне једине силе. Таква либерална мера нашла би најсрдачнијег одзива у читавој Европи, а њу би усвојиле са највећом готовошћу и Пруска и Аустрија.“ Лорд Кесли предлаже један од ових трију начина за решење пољског питања наглашујући да ће Енглеска и остале силе моћи дати свој пристанак само на једно од тих решења:

1). Да се све провинције које су састављале стару пољску краљевину пре прве деобе споје у једно под једним независним суверeном. Ако цар Александар усвоји тај предлог Аустрија и Пруска су готове да учине са своје стране све нужне жртве за његово извршење.

2). Ако би цар одбио овај први предлог с тога што би Русија имала да поднесе врло велике територијалне жртве, енглески министар предлаже да се обнови Пољска у својим границама од 1791-ве год.

3). Или најзад да се изврши нова деоба пољског земљишта које је у питању, али само да та деоба буде правична, ако би цар руски одбио оба прва предлога, којима се иде на то да се обнови у ствари независна пољска држава.

Цар Александар одбије све те три алтернативе, сматрајући као неправду и као израз неблагодарности према

његовим заслугама у ослобођењу Европе од јарма Наполеоновог сваку опозицију његовим плановима. Уверив се да се немају надати од цара руског никаквим концесијама, Аустрија и Енглеска обрате се Пруској у намери да је склоне да прекине сваку солидарност са Русијом. У ноти управљеној на кнеза Харденберга пруског државног канцелара, 2-ог новембра 1814-те год. кнез Метерних предлаже да две силе немачке учине споразумне кораке код цара Александра, и да позову лорда Каслрида да говори у њихово име. У тој ноти су изложени аустријски погледи на пољско питање и назначују се као једина могућа она три начина решавања која смо већ раније видели у меморандумима енглеског министра. „Одушевљена начелима најлибералнијим и најсагласнијим са утврђењем система европске равнотеже. Аустрија је противна била свим деобама Пољске, па је и сад готова да пристане да се обнови та краљевина у границама које је имала пре прве деобе, али само тако да она буде независна од сваког страног уплива.« Ако пак Русија не пристане, што је у осталом кнез предвиђао као извесно, ни на тај предлог па ни на обнављање пољске краљевине у границама од 1791 год., аустријска нота пристаје на деобу Велике војводине Варшавске, означив за тај случај да Висла треба да буде граница руска. Русији је остављено ту право да организује своје пољске провинције како за добро нађе. Ну ако би цар Александар хтео да обнови име пољске краљевине кнез Метерних тражи да се та краљевина назове „Северна или Источна Пољска краљевина« да се Аустрији да право да споји своје пољске провинције под именом „Јужна Пољска« а такође да се и Пруској остави исто такво право.[1])

Лорд Каслри са своје стране, у намери да одвоји Пруску од Русије није се нимало устезао да обећа оној

[1]) Angeberg op. c. св. II стр. 379.

првој Саксонску, ако пређе на страну западних сила у питању о Пољској. И ако је кнезу Метерниху исто толико лежало на срцу да спречи Пруску да не утврди своју власт у Лајпцигу, колико и да не пусти Русију у Кракову, он ипак остави енглеског министра да учини покушај са својим предлогом познајући добро уплив цара Александра на прускога краља и сигуран с тога да енглески предлог не може никако успети.[1])

Пруски канцелар у одговор на обећања енглеска управи лорду Каслри 7-ог новембра тајан меморандум позивајући живо Аустију и Енглеску да по усте жељи цара Александра односно политичког питања, које је се састојало у обнављању пољске краљевине спојене са Русијом. Кнез Харденберг је увиђао да ће та пољска краљевина бити за Русију у будућности један елеменат слабости а не снаге. „Што више мислим, пише канцелар пруски, то осећам све јаче да ми треба да попустимо у политичком питању, јер видим у њему далеко више користи но опасности за мир Европе у опште и за суседе руске на по се. Ја видим снагу и моћ Русијину више ослабљену но појачану тим новим краљевством пољским под скиптром рускога суверена . . . Једном речју дошао сам до чврстог убеђења да забрањујући цару да обнови пољску краљевину под својим скиптром ми радимо противно нашим властитим интересима. . . Решимо се да изјавимо цару без околишења, да се одричемо тајног чланка од 14-ог (26) јануара 1797-ме год. и да му остављамо право да обнови пољску краљевину одвојено организовану од руске царе-

[1]) Француски министар и представник на Бечком Конгресу, кнез Талеран, који је проклувао био тајне кораке лорда Каслрна предузео је одмах да рали како би их осујетио; он учини предлоге у противном смислу, достављајући до знања руским дипломатским представницима да је Француска готова да пристане на руске жеље односно Пољске, али да неће никад уступити односно Саксонске.

вине, да њој присаједини све руске покрајине које су негда биле пољске и да јој дâ засебит устав, само ако он хтедне да пристане на територијалне уступке који би нам дали довољно задоволења и да нам гарантује наше пољске посеобине.«[1])

Међутим био је отворен Бечки Конгрес и пољско питање буде упућено једном нарочитом његовом одбору састављеном из представника трију сила непосредно заинтересованих (Аустрије, Пруске и Русије) и представника енглеског који је играо улогу посредника. 30-ог децембра руски пуномоћници поднесу том одбору један помирљив предлог. У том предлогу Русија је пристајала да се Познанска војводина одцепи од Велике војводине Варшавске и врати натраг Пруској, а такође и да се учине неки мањи територијални уступци Аустрији. Две вароши, око којих је се нарочито водила жива препирка, Кракова и Торн, постајале су независне и неутралне вароши под заштитом трију сила. Сав пак остатак велике војводине Варшавске присједињује се Русији „*као уједињена држава којој Његово Царско Величанство задржава себи право да да народни устав и проширене границе, како оно буде за добро нашло.*« Једна нарочита одредба тог предлога гласи: „Да ће Његово Величанство цар свију Руса, желећи да сви Пољаци добију удела у својој народној управи, посредовати код својих узвишених савезника у корист њихових поданика пољске народности у циљу да добије за њих провинцијалне установе које би имале обзира према њиховој народности и дале им учешћа у земаљској управи«. Најзад је се њиме одређивало да све три силе гарантују једна другој узајамно своје пољске посеобине[2]).

Кнез Метерних поднесе 3-ћег јануара 1815 год. против-предлог аустријски. Његов члан 1-ви гласио је

[1], Angeberg, op. c. св. II стр. 406.

[2], Angeberg op. c. св. IV стр. 1869.

да се велика војводина Варшавска, и узев покрајине које помињу чланци што следују „*сиаја са државама И. В. цара руског, који ће је држати у пуној својини и суверенитету.*“ Даљим чланцима се траже за Аустрију а нарочито за Пруску мало јачи територијални уступци но што је то било одређено у руском предлогу.[1])

Истог дана Аустрија, Енглеска и Француска потписале су савезнички уговор управљен специјално против руских претензија на Пољску и пруских претензија на Саксонску. Баварска и Виртембершка су дале одмах свој пристанак на тај уговор.

Непријатељско понашање Француске према руско-пруским плановима и покрет који је се појавио у Немачкој у корист саксонског краља принудили су цара Александра да учини велике уступке како се не би она иста европска коалиција чији је он недавно био вођ окренула против њега. Руски предлог од 30-ог децембра уступао је већ Пруској војводину Познанску те је се тим оставила могућност да се Пруска поврати на снагу коју је имала пре Јене, као што јој је то обећано било а да јој се опет зато не жртвује потпуно Саксонска. Аустрија је тражила сад још неке мале територијалне уступке на које Русија пристане без устезања. Ни ни кнез Метерних ни лорд Каслри нису више помињали питање о политичној организацији Пољске. Европа је остављала цару руском не само пуну суверену власт над великом војводином Варшавском већ и право да тој уступљеној му земљи да организацију какву за добро нађе. Аустрија и Пруска су дакле прећутно разрешавале Русију од обавеза које јој је наметао тајни чланак из уговора од 15 (26)-ог јануара 1797-ме год.

И западне силе и Аустрија мислиле су да им ваља учинити ову последњу концесију у интересу мира европ-

[1]) Angeberg, op. c. св. IV стр. 1875.

ског, добијајући за њу у размену територијалне уступке од руске стране и обавезу за узајамну гаранцију пољских посеобина. „Без сваке сумње, вели Тијер у својој историји Бечког Конгреса, да је се Аустрија мало мање плашила рата и да је имала мало снажније потпоре од стране Француске, она би се у самом принципу одупрла васпостављању Пољске, кад је та Пољска морала да буде руска Пољска.“ Непобитан је факат да су силе учиниле Русији тај уступак преко срца. Нарочито лорд Касли, противно мишљењу кнеза Харденберга, гледао је у њему велике опасности за будућност.

Енглески министар састави 12-ог јануара окружницу у којој даје свој пристанак на свршени споразум, изјављујући међу тим своје велико сажаљење, што је остављено Русији право да обнови пољску краљевину. „У току дискусија које су се водиле у Бечу, потписани је имао прилику да више пута изјави свом снагом своје негодовање из узрока које није више нужно наводити, против обнављања пољске краљевине спојене са Русијом тако да она сачињава саставни део ове царевине.

„Жеља коју је његов двор вазда изјављивао била је да Пољска буде независна држава у ширим или ужим границама, којом да влада одвојена династија и која би тако образовала посредну силу између трију великих монархија. Што потписани није имао налог да снажније подупре такву меру, томе је био једини узрок у плашњи да не дадне Пољацима лажне наде, које би у брзо постале повод незадовољству, јер се многе препоне опиру таквом решењу питања.

„Цар руски, као што је то већ раније изјављено, остајући непоколебљив у својој намери да направи од оног дела Варшавске војводине који њему припада краљевину спојену са својим царством и да прида тој краљевини све или један део пољских провинција које већ

припадају из раније Његовом Царском Величанству, а Њихова Величанства цар аустријски и краљ пруски, који су најнепосредније интересовани у тој погодби, престајући да јој се опиру, потписаном не остаје ништа друго, и ако он остаје и даље при својим првим преставкама, до да искрено пожели да се отуда не роди ни за мир на северу ни за општу европску равнотежу ниједно зло од којег се може страховати и на који он има непријатну дужност да прстом укаже.«

Део који следује у окружници лорда Каслри од врло великог је значаја, ну врло често њему је даван сасвим погрешан смисао. Пошто је напоменуо какве опасности могу да се излегу из новог стања ствари које је створила Русија, министар енглески најављује жељу да се у све провинције некадање пољске краљевине уведе »административан систем, који би био помирљив и у исто време саглашавао се са духом пољског народа« и да се »узвишени монарси којима је поверена судбина народа пољског склоне да се, пре него што се разиђу из Беча, обавежу једни на спрам других, да ће поступати као са Пољацима са деловима тог народа што се налазе под њиховим владама, па ма какве биле политичке установе које сваки од њих намерава да створи.«[1]

Ови су изрази често били тумачени тако као да се у ноти енглеског министра тражи од Русије, у размену за право да анектује највећи део велике војводине Варшавске једна позитивна обавеза у корист њезиних поданика пољске народности. Међутим сасвим је јасно да је окружница од 12. јануара била писана у диаметрално противном циљу. Лорд Каслри је сматрао стварање нове пољске краљевине као једно средство за пропаганду које је Русија спремала, те да њиме привуче себи Пољаке, поданике су-

[1] Angeberg, op. c. св. II стр. [illegible].

седних јој држава. Да би смањио ту опасност и паралисао колико толико њезина дејства „он саветује Пруској а нарочито Аустрији, да примене у својим пољским провинцијама сличне мере онима које буде увео цар Александар. За Русију нема у тој окружници ни ти каквих услова ни ти каквих савета.

Одговори трију сила показују још јасније какав је карактер имала енглеска окружница од 12. јануара. Руски одговор од 19. јануара овако је састављен: „Правичност и либералност енглеске ноте су учиниле најпријатнији утисак на Његово Царско Величанство. Оно је благоизволело видети у њој оне племените осећаје који су увек карактерисали народ енглески и који могу служити као мерило високим и мудрим назорима његове владе. Њихову сагласност са властитим намерама царевим, а нарочито развој који је пуномоћник Његовог Британског Величанства дао у својем спису политичким принципима, применив их на садање преговоре, сматра Његово Величанство као врло подесне да фаворизирају помирљиве мере, које је оно предложило својим савезницима «[1] Аустријски одговор садржи, између осталог, у себи и ове речи: „Његово Царско Величанство усваја либералне назоре цара Александра у корист народних установа које се Његово Царско Величанство решило да дâ народу пољском.«[2] У пруском се одговору пак вели: „Његово Величанство дели потпуно назоре Његовог Величанства цара руског и Његовог Краљевског Величанства кнеза-регента енглеског о управи у својим пољским провинцијама.«[3]

3-ћег маја 1815-те год. потписани су о пољском питању дефинитивни уговори, три на броју. Два прва који

[1], Angeberg, op. c. св. II стр. 797.
[2], Angeberg, op. c. св. II стр. 800.
[3], Angeberg, op. c. св. II стр. 801.

се односе на обележавање граница између трију сила и на установе које су обећане Пољацима потписала је Русија један са Аустријом, други са Пруском. Трећи уговор који су потписале све три силе односи се на слободну варош Кракову (Тори је био последњом одлуком уступљен Пруској). Све главне диспозиције из тих уговора пренесене су од речи до речи у Финални Акат Бечког Конгреса од 9-ог јуна 1815-те год. Одредбе које се односе на наш предмет ове су:

„Чл. 1. Војводина Варшавска, изузев провинције и округе за које је друкчије наређено у чланцима што следују[1], придаје се руској царевини. Она ће бити спојена на свагда са царевином руском; цар свију Руса и његови наследници владаће њоме на вечита времена. Његово Царско Величанство задржава себи право да дâ тој држави, која ће имати посебиту управу, унутарње проширење које за добро нађе. Са својим другим титулама цар ће носити назив „краљ пољски“, сходно уобичајеном и освештаном протоколу за друге титуле које му припадају са осталим његовим земљама.

„Пољаци, поданици руски, аустријски и пруски добиће народно представништво и установе сагласне са политичком егзистенцијом коју свака влада чији су они поданици нађе за потребно да им подари.“

„Чл. 6. Варош Кракова са земљиштем које јој припада проглашава се на вечита времена слободном, независном и најстрожије неутралном, и ставља се под заштиту Русије, Аустрије и Пруске.“

„Чл. 9. Руски, аустријски и пруски дворови се обавезују да поштују и да бране свагда неутралност слободне вароши Кракове и њезиног земљишта: никаква војена сила неће моћи да ступи на то земљиште ни под каквим изговором.

[1], Ти су чланци: 2°, 3°, 4°, и 5°.

„На против подразумева се и изрично се наређује, да у слободној вароши Кракови и на њезином земљишту неће моћи добити прибежишта ни заштите ниједан бегунац, дезертер или иначе особа коју траже судови и која је поданик једне од горепоменутих узвишених сила: кад надлежне власти затраже издавање таквих особа, оне ће бити издане без одлагања, под добром стражом, чуварима који ће их примити на граници.“

„Чл. 10. Одредбе о уставу слободне вароши Кракове, о њезиној Академији и њезиној Епископији, које се налазе у чл. 7°, 15°, 16° и 17° придоданог уговора што се односи на Кракову, имаће исту снагу као да су исписане од речи до речи у овом уговору.“

Чл. 6°, 9° и 10° Финалнога Акта Бечког Конгреса одређују да ће Кракова бити слободна независна и вечито неутрална варош; они јој сем тога дају устав који су споразумно саставиле Аустрија, Пруска и Русија. Те одредбе, као и све друге у Финалном Акту, стављене су под гаранцију осам сила потписница тог акта (Аустрија, Велика Британија, Пруска, Португалија, Русија, Француска, Шведска и Шпанија). Сем тога права Кракове стављена су под колективну заштиту трију сила које су поделиле Пољску. У својој прокламацији управљеној на Пољаке цар Александар је давао овакву изјаву односно Кракове: „На наш захтев је усвојена идеја да Кракова буде слободна и неутрална варош, те да се на тај начин поравнају посугласице што су се подигле биле око ње. Стављена под заштиту три силе ослободитељке, Кракова ће уживати срећу и мир посветив се искључиво вештинама, наукама, трговини и индустрији. Кракова ће бити као један монуменат политичке великодушности, која је унела такве слободе у ону варош у којој почива пепео

ваших најбољих краљева и за коју се везују најплеменитије успомене пољске отаџбине.«

Ну међутим није се испунило ниједно од тих обећања које су силе тако племенито давале на хартији 1815 год. том интелектуалном средишту Пољске. Мало после потписа уговора у ком су она била потврђена и гарантована отпочела су једно за другим разна повређивања права Краковских, и то од стране баш оних сила којима је нарочито стављено било у дужност да заштићују малену републику, тај последњи заостатак старе пољске славе.

Чл. 9. је забрањивао да ма чија војска и ма под каквим изговором продре на земљиште Краковско. Ипак зато 1831. год. руске су трупе окупирале слободну и неутралну варош под изговором да она служи за прибежиште пољским устаницима. 1836. год. појаве се неки нереди у вароши приликом светковине дана рускога цара. Резиденти трију сила заштитница затраже одмах од Сената Краковског да у року од недеље дана прогна са својег земљишта све особе које му они означе као опасне за јавни поредак, па биле оне пољске или стране народности. Република пристане и на то; само председник Сената замоли да се продужи рок, како би изгнаници могли посвршавати своје домаће послове. Ну силе ипак остану при року који су оне одредиле, па како је тај рок био материјално недовољан, аустријске трупе окупирају варош, а за њима уђе у Кракову и руска и пруска војска.

Устав Краковски, гарантован чл. 10° Финалног Акта, није био боље поштован. Три силе заштитнице измениле су самовољно 1833. год. његове најважније одредбе. Резиденти сила заштитница добили су били за у будуће право да расправљају сва спорна питања у тумачењу устава. Један нови Штатут одузео је био универзитету

Краковском право да бира своје професоре; то је право заједно још са многима другим прешло на силе заштитнице.

Најзад 1846. год. пољска република изгуби своју егзистенцију приликом устаничког покрета у Галицији. Кракову, која је до душе овог пута била средиште устаничко заузму трупе трију сила заштитница. Уговором од 6. новембра 1846. год., закљученом између те исте три силе Кракова постане саставни део аустријске царевине

Истог дана кнез Метерних управи лондонском и париском кабинету дугачак мемоар, да оправда свој и својих савезника поступак. Аустријски канцелар покушава најпре да докаже, да судбина Кракове интересује прависамо о три силе њезине заштитнице а никако и остале потписнице Бечког Уговора. Кракова, вели он, припадала је Аустрији по Петроградском уговору од 24. октобра 1795. год. (трећа деоба Пољске). Бечки уговор од 10. октобра 1809. год. одузео ју је од Аустрије па је придао великој војводини Варшавској. Уговор од 3. маја 1815 год., закључен између три силе које су поделиле Пољску, начинио је од ње слободну и независну државу, а остале силе потписнице бечког уговора од 9. јуна 1815 год. просто су примиле одлуку која им је била поднесена. Мемоар је за тим констатовао да су силе заштитнице већ више пута биле принуђене да својом војском окупирају Кракову, зато што је се она понашала непријатељски према њима, што је учествовала тајно, па чешће и јавно, у свим пољским устанцима, што је давала азил пољским бегунцима ругајући се најсвечанијим одредбама уговора од 1815 год. Сви ти исти узроци нагоне силе у овом тренутку да униште републичину независност којом је се она тако рђаво служила. „Пољски бегунци су направили од Краковске републике установу противну миру и противну карактеру који је хтео да јој да уговор од 3. маја 1815 год. Они нису дозволили да република остане независна

и неутрална, као што је то било углављено уговором. Њихова је кривица што је Кракова постала гнездом бунтовничким и узела агресивну улогу према силама. Тако су они порушили својим властитим рукама дело које су створиле силе заштитнице Кракове.«[1])

Енглеска и Француска протестовале су против те анексије свака засебитим актом, чиме је већ много умањена снага њиховог протеста[2]). Мало времена пре тога, кад су почели да се шире први гласови да је Аустрија намерна да анектује малу републику пољску, лорд Палмерстон је изговорио у доњем дому поводом једне интерпелације ове речи, које се одликују својом енергијом и својом јасноћом: „Те владе (говор је о трима силама заштитницама Кракове) биће толико паметне да добро увиде, да је Бечки уговор једна целина, и да се не може дозволити ниједној влади да избира чланке које хоће да изврши а да вређа оне друге. Ваља ми још да додам, да ако има сила потписница Бечког уговора, којима је у интересу да се тај уговор не повреди, то су у првом реду немачке државе. Сигуран сам, да неће измаћи увиђавности тих влада, да ако Бечки уговор не ваља на Висли, он ће бити исто тако рђав на Рајни и на По-у.« Кад су за-

[1]) Мемоари Метернихови св. VII стр. 281.

[2]) Између двеју западних сила постојали су тада доста запети односи поводом чувеног питања о «шпањолским браковима». Синови краља Луја Филипа, d u c d'A u m a l e и d u c d e M o n p e n s i e r хтели су да се ожене двема шпањолским инфантама, од којих је једна, дона Изабела, била наследница круне шпањолске. Енглеска је се најенергичније одупрла тим свадбеним преговорима, сматрајући, сасвим неосновано, тако углављену брачну везу између Француске и шпанске династије као противну одредбама Утрехтског Уговора од 1713 год. Утрехтски Уговор је једино забрањивао да круну француску и круну шпанску носи једно исто лице, што овде није било у питању, јер ни један од поменутих принчева француских није био наследник француског престола.

тим те преране вести биле потврђене, говор министра енглеског био је далеко мање енергичан. У својем протесту, састављеном том приликом, он не спори да је република Краковска злоупотребила слободу која јој је била дана „ради благостања и среће њезиних властитих грађана, а не да изазива немире и нереде у суседним земљама.“ Претварајући се да сматра нотификацију трију сила као предлог још неизвршен, он вели да му не може дати својег пристанка, јер је независност републичина гарантована Бечким уговором.[1])

Француски министар, Гизо, протествовао је далеко отвореније и енергичније у име Француске. „Влада краљева, вели он, чини употребу од својег неоспорног права, а у исто време врши и своју дужност, протествујући свечано против уништавања републике Краковске, уништавања које је противно и речи и смислу бечког уговора од 9. јуна 1815 год. . . . . Ниједна сила не може се ослободити од обавеза тог уговора а да у исто време не ослободи и друге. . . Француска није ни мало заборавила мучне жртве које су јој наметнули уговори од 1815 год.; она би могла да се радује акту који би је овластио, по праведном реципроцитету, да у будуће води рачуна једино о својим интересима, па ето ипак она опомиње на верно вршење уговора силе које су баш у том истом уговору нашле највеће користи.“[2])

Оба протеста су јасно показивала да ће се и једна и друга западна сила ограничити на голе платонске манифестације у корист Кракове. Њихове note су констатовале тешку повреду нанету Бечком уговору, и назначавале су, као непосредну последицу те повреде, право и за остале силе потписнице да сматрају да су разрешене

[1]) Annuaire de Lesure, год. 1845, Appendice стр. 130.
[2]) Annuaire de Lesure год. 1845, Appendice стр. 123.

од обавеза које су примиле на се по разним одредбама истог уговора. Протест француске владе назначавао је пита више да би Француска имала великог интереса да се користи тим правом. Али ни једна ни друга сила нису отворено позвале Аустрију и њезине савезнице на вршење уговора, нити су им запретиле да се у противном случају ни оне неће обзирати на своје обавезе закључене истим уговором према силама које су му прве нанеле повреду.

Такво држање Енглеске и Француске није било у стању да склони Аустрију и њезине савезнице на попуштање. Кнез Метерних одговори на њихове протесте, да цар аустријски и кад је дозволио да се уговор од 3 маја 1815 год. унесе у општи акт Бечког Конгреса, није мислио уступити свим силама потписницама тог акта право које припада искључиво потписницама уговора од 3 маја.« За тим канцелар аустријски, у место да брани свој неправедни поступак узима улогу тужиоца, па окривљује као праве нарушиоце Бечког уговора све оне који су се истицали као поборници пољске народности, пошто је Бечки Конгрес „признао немогућност да уведе у своје комбинације стари политички систем европски, чији је саставни део била независност пољска“. Уступци учињени пољској народности били су сведени на користи „сагласне са интересима држава под чију је власт она потпала«. По њему све три силе су одржале своје обећање, и Бечки уговор није повредио нико други до сами Пољаци. Француска и Енглеска су биле у том њихови саучесници, дајући им у свакој прилици своја ободравања.[1])

Овај систем кнеза Метерниха не може се озбиљно подржавати. Тврдити да су три силе потписнице уговора од 3. маја 1815. имале искључиво право да решавају о њиховим одредбама, и ако су те одредбе биле унесене

[1]) Мемоари Метернихови св. VII стр. 360.

у Финални Акат Бечког Конгреса значи одузети сваку важност том последњем акту. Јер све одредбе које садржи тај Финални Акат, и које су добиле потписе осам главних сила учесница у Бечком Конгресу, биле су најпре расправљане међу силама непосредно заинтересованим, којима је се према потреби придавала као посредница и друга која незаинтересована сила. Све те одредбе су за тим унесене у посебичне уговоре, закључене између сила које су водиле о њима преговоре, па су најзад скупљене у један општи акат баш зато да споје, као што вели преамбул тог акта, „у једну општу трансакцију разне резултате њихових преговарања, те да им тако даду узајамну ратификацију“. И ако су тужбе против начина на који је Кракова употребила своју слободу биле основане у извесној мери, опет оне не оправдавају поступак трију сила. Мала република пољска није ту била једина у питању, и обавезе које су везивале силе њезине заштитнице према осталим силама потписницама Бечког уговора нису могле бити нарушене њезиним делима.

Краковска република је била врло мала и врло слаба, те да је могла озбиљно забринути своје три моћне заштитнице. Опасност која је претила од ње одржању реда у трима суседним државама није извесно могла да се узме као један од случајева самоодбране који ослобођавају од свију међународних обавеза. Ето зато је велики француски беседник и државник, Тиер, имао права да каже, кад је се повела дискусија о адреси у скупштини француској (1847. год.) да треба придати велику важност том догађају, као једном рђавом примеру, који може за собом да повуче друге повреде, који лишава мале државе сваке сигурности и одузима сваку важност гаранцијама даним у међународним уговорима.

Чл. 1. Финалног Акта углављује да ће велика војводина Варшавска бити на свагда спојена са Русијом. Цар руски узима титулу краља пољског и задржава себи право да прошири унутарње границе новој краљевини према својем нахођењу. Пољаци, поданици трију сила, који нису ушли у састав нове пољске краљевине добиће народне установе „сагласне са политичном егзистенцијом коју свака влада, чији су они поданици, буде нашла за сходно да им подари.“

Цар Александар изда краљевини пољској Устав 15. (27). новембра 1815. год. За своје доба устав је био слободоуман и, што је још далеко важније, он је давао пољској народности врло озбиљне гаранције за њезин опстанак и напредовање. Његов чл. 28 је наређивао да ће једино пољски језик бити употребљен у административним, судским и војничким актима у краљевини. Чл 29 утврђује да ће јавна звања, цивилна и војничка, моћи да заузму само Пољаци. Чл-ом 45. цар ставља у дужност свим својим наследницима да се крунишу у пољској престоници као краљеви пољски. Најзад чл. 156 вели „да ће војска пољска чувати боју своје униформе, своје нарочито одело и све што носи народни пољски карактер.“

Поносит својим делом и убеђен у потпун успех мисије које се прихватио и која се састојала у измирењу и у утврђењу интимне заједнице између двају словенских народа, цар Александар је овако беседио у својој прокламацији управљеној Пољацима: „Нове везе вас сад спајају са једним племенитим народом, који је и по својим старим односима, и по својој храбрости достојној вашег јунаштва, и по заједничком словенском имену, готов да вас прими у побратимство које ће бити драго и корисно обојим народима. . . . Устав удешен за ваше локалне потребе и за ваш карактер, употреба вашег нородног језика

очувана у јавним актима, звања државна поверена само Пољацима, слобода трговине и пловидбе, олакшање комуникација са осталим деловима старе Пољске који су остали под туђом управом, ваша народна војска, сва потребна средства за усавршавање закона и слободно ширење просвете у вашој земљи: ето то су добра која ћете уживати под нашом владом и под владом наших наследника, и која ћете оставити у наслеђе вашим потомцима. Ваша нова држава зваће се пољском краљевином, именом тако жудно жељеним, које је народ пољски тако дуго тражио и за које је пролио толико крви и поднео толико жртава.«[1])

Но наде цара Александра нису се остариле. Тако рећи одмах сутра дан по потпису Бечког уговора и по октроисању устава пољској краљевини, међу Пољацима је отпочело јако врење. Узроци незадовољству пољске народности били су разни: немогућност да се испуне сва сјајна обећања, која је цар олако учинио Пољацима не рачунајући на отпор који ће изазвати у Русији њихово извршење; брутални карактер великог кнеза Константина, царевог намесника у Пољској: религиозна разлика између Руса и Пољака; и нарочито природна жеља једног народа, великог својом прошлошћу, да преобрати своју полу-независност у потпуну независност. Под таквим околностима устав пољски морао је да претрпи још за живота Александрова неке измене, а Сабор који је требао да буде сазиван сваке друге године, састао је се свега четири пута од 1815. до 1830.

Јулијска револуција од 1830 год. изазвала је устанички покрет у Пољској као и у свим другим земљама

[1]. Angeberg. Le Congrès de Wienne et les traités du 1815 св III стр. 1224.

У збирци Анжберговој ова је прокламација царева као и сви други документи, штампани на француском језику.

незадовољним са судбином коју им је Бечки конгрес досудио. Устанак пољски су организовали у Варшави официри из варшавског гарнизона. 29 новембра у ноћ плане буна, а 30 у јутру Варшава је већ била у рукама устаничким. Шлепички, стари генерал из војске Наполеонове буде наименован за диктатора. Он покуша одмах да измири Пољску са царем, ну како ни једна ни друга страна није била расположена да попусти диктатор се мораде уклонити. Сакупљени Сабор прогласи тада, 25. јануара 1831 год., да је династија Романова збачена са пољског престола.

После многих и крвавих сукоба у којима су се немилице таманила два братска словенска народа и којима се беху још придружила, да би слика била што жалоснија, пустошења колере, маршал Паскијевић нападне на јуриш Варшаву и принуди је да му се преда 11. септембра 1831 год.

Чим устанак буде потпуно угушен цар Никола укине пољски устав и замени га Штатутом од 14 (26). фебруара 1832 год. По том Штатуту управљали су Пољском гувернер и државни савет; цар је постављао и гувернера и чланове савета. У манифесту којим је обнародован тај Штатут вели се, да ће у будуће становници пољске краљевине образовати са Русима један исти народ. Пољска краљевина постала је тако провинција руска. Неки слаби заостаци пољских народних установа које су надживеле биле ту нову организацију збрисане су указима од 7 марта 1837. и од 6 септембра 1841 год.

Јавно мњење у Европи, а нарочито у Француској и Енглеској, изјављивало је, још од почетка јуначног али непромишљеног пољског устанка, своје живе симпатије за пољску народност и за пољску слободу. Интерпелације су падале једна за другом у енглеским и француским скупштинским домовима, те најзад принуде владе тих двеју сила да даду нека задовољења тако снажно израженим симпатијама и да предузму извесне кораке у корист

пољске ствари. Француска влада понуди своје посредовање које Русија одбије категорично. Тада се ставе и Француска и Енглеска на земљиште закључених уговора, тврдећи да су опстанак пољске краљевине и њезин устав стављени чл. 1. Бечког уговора под гаранцију свију сила које су тај уговор потписале. „Пољска краљевина, писао је лорд Палмерстон у својим инструкцијама енглеском посланику у Петрограду (22. марта 1831.), створена је и везана за Русију Бечким Уговором, чије су уговорне стране све главне силе европске. Влада Ђ. В. је мишљења да би свака измена која би изазивала инкорпорацију Пољске у руску царевину и уништила њезину засебиту администрацију и њезин устав, била нарушавање Бечког уговора, нарушавање којем имају неоспорно право да се одупру и Енглеска и све друге силе потписнице тог уговора. Влада енглеска не може да усвоји гледиште да пољски устанак који је ишао на то да стресе власт цареву, даје Русији довољне побуде да се ослободи одредаба Бечког Уговора. Устанак не може да разреши Русију од обавеза према осталим силама, јер тим обавезама није био једини циљ да гарантују благостање пољског народа, већ и сигурност суседних држава.“[1])

После потпуног успеха руске војске енглеска влада учини нове кораке у корист Пољака, али у далеко пријатељскијој форми према руској влади. Лорд Палмерстон је писао тада да се сматра за обавезана Бечким уговором да пријатељски опомене Русију на чување пољског устава од 1815. год.

Гроф Неселрод одговори у име руске владе 22. децембра 1831. (3. јануара 1832. год.) одричући и Енглеској и осталим силама свако право учешћа у регулисању пољскога питања. Ми не захтевамо ништа друго, вели он,

[1] Angeberg, Recueil des traités concernant la Pologne, стр. 804,

до да се лојално и правично тумаче чланци уговора којима је одређено какве ће природе бити егзистенција пољске краљевине. Нама је тешко што видимо, да и сам енглески кабинет изводи из чланка којим је углављено да ће краљевина пољска бити спојена са Русијом својим уставом закључке које ми не можемо да усвојимо. Ако се хоће да испита непартаично чл. 1. Бечког уговора, стећи ће се уверење да је он унесен у уговор једино ради тога, да се њиме изрази да је јединство краљевине са Русијом основни принцип и услов њезиног опстанка. Та одредба не ставља дакле Русији никакве друге обавезе до једино да одржи везе створене уговором . . . . . Устав који је у својој великодушности цар Александар, славног спомена, подарио краљевини, није никако последица Бечког уговора већ добровољан акт његове суверене власти.« [1]

У многим беседама што су говорене у то доба у корист Пољака на француској и на енглеској трибуни, Бечки је уговор такође био полазна тачка протестима против укидања пољског устава. Тврђено је да је тим укиданьем цар Никола нанео тешку повреду Бечком уговору. Аргументи развијени са разним беседничким варијацијама у прилог томе тврђењу могу се овако резумисати: 1815 год. Енглеска и Француска су изјавиле своје желе да се обнови независна Пољска. Аустрија са своје стране изјавила је да је готова да поврати ради остварења те мисли све земље које су јој припале у пређашним деобама. Опозиција од стране Русије и сумњиво понашање Пруске, побудило је три силе, наклоњене пољској независности, да учине трансакцију. То је био узрок што су оне потврдиле раније деобе, али зато су у замену гарантовале извесна права целом пољском народу и нарочите повластице оном делу велике војводине Варшавске који је припао Русији. »Пољска је

[1] Angeberg, Recueil des traités concernant la Palogne, стр. 904

уступљена, говорио је у доњем дому енглеског парламента Кутлер Фергусон (Cutlar Fergusson), рускоме цару не као саставни део његових осталих посеобина, нити с правом да буде по његовој жељи преобраћена у руску провинцију, већ под наричним условом да остане везана за руску царевину својим уставом и никојом другом везом. Претпостављајући шта више да су изрази у уговору били неодређени, ко је био у стању да их протумачи тачније од самог цара Александра? Речи које је цар изговорио отварајући Сабор пољски у марту 1818 год. показују како је он сматрао услове под којим је држао Пољску у својој власти. У том говору цар вели Пољацима. „Ваш је нов живот одређен уговорима и санкциониран вашим уставом. Неповредност међународних обавеза и основног закона земаљског осигуравају у будуће Пољацима частно место међ народима европским.“ [1])

Пољско је питање дошло по ново у дипломатски претрес приликом кримског рата. Француска влада је тада мислила да је прилика згодна да се заузме за Пољаке, па покуша да задобије енглеску владу за заједничке кораке. Друен де Луис (Drougn de Lhuys) је писао у том смислу француском амбасадеру у Лондону, Валевском, а затим и Валевски, који је ускоро постао министром спољних послова, заузме се за ту ствар. 15 септембра 1855 год. писао је он грофу Персињу, новом амбасадеру француском у Лондону: „Чл. 1. Бечког уговора од 9. јуна 1815. којим је решено да се велика војводина Варшавска споји са руском царевином, углавио је да ће она бити везана на свагда за ову последњу својим уставом а под именом пољске краљевине. Без сумње да је то била саевим недовољна репарација неправедних дооба које су уништиле

[1]) Говор штампан у Wheaton-у Histoire du progres de droit des gens св. II стр. 127.

Али ипак тим је начином Русија одала пошту пољској народности; а краљевина пољска имала је у својем уставу, у својој оделитој администрацији и у својој сасвим народној војсци стварне ґаранције које су недостајале другим пољским провинцијама. Ни пољски устанак, ни триумф руске војске над устаницима нису могли ни у којем односу да ослободе Русију од обавеза према државама са чијим је суделовањем уговор потписан.«[1]) Али енглеска влада при свем том што је се придруживала назорима министара француских не ристане ни на какву акцију, под изговором да ваља чекати бољу прилику.

На Конгресу Париском гроф Орлов позове две западне силе, у једној конференцији са лордом Клерендоном, првим пуномоћником енглеским, да не подижу пољско питање. Цар руски, уверавао је он, намеран је да својевољно учини Пољацима велике уступке. Интервенција од стране Конгреса била би дакле сасвим неумесна; она би само принудила цара да не оствари своју намеру, јер не би хтео да изгледа као да се он повлачи пред туђинским претњама.

То обећање је почело да се извршује тек после живе агитације, која је се појавила у Пољској године 1861 (укази од 14 (26) маја 1861. и од 27. маја (6. јуна) 1862 год.) Како је се агитација продужила и после тих мера руска влада, да би се отресла опасних елемената, примени у Пољској један чудноват систем рекрутовања, по којем је власт могла узимати у војску ког је хтела. То рекрутовање које је више наличило на проскрипцију у маси, било је непосредан узрок пољском устанку од 1863. год

Под изговором да обезбеди своје царинске и трговачке интересе, Пруска закључи са Русијом уговор, којем је у

[1]) Archives diplomatiques год. 1863 св, II стр. 59 (Документи саопштени Сенату француском 16. марта 1863. год.)

ствари био циљ да олакша угушење устанка. Уговор је остављао слободу свакој сили уговорници да гони устанике на земљишту друге све док не нађе на домаћу војску у довољној снази. Тај уговор је послужио као полазна тачка интервенцији западних сила у пољско питање. У излогу о ситуацији царства француског (Exposé de la situation de l' Empire) за годину 1863. француска влада изјављује да је руско-пруски уговор дао борби „међународан карактер и ставио кабинете у дужност да се занимају њоме«[1])

Чим је једном дипломатска акција била покренута прешло је се брзо на главно питање. Француска и Енглеска тврдиле су и овог пута да је пољско питање европско питање, најпре зато што се оно дотиче опитег поретка у Европи а затим и нарочито с тога што је регулисано Бечким уговором од 1815 год. Енглески амбасадер у Петрограду, лорд Непир (Napier) поднесе 2. марта руској влади ноту, у којој Енглеска тврди да има права, као потписница Бечког уговора, да интервенише у регулисање пољског питања. 4 марта лорд Русел обрати се свим силама потписницама Бечког уговора позивајући их да поднесу руској влади исте такве представке односно поновног признања Пољацима оних права које им је Европа гарантовала. Тај корак је нашао одмах живе потпоре у француске владе.

Али и Пруска и Аустрија одбију своје суделовање. Западне су се силе могле брзо уверити да ће им сав посао остати залудан, ако не придобију за своје планове једну или другу велику силу централну. Успомене из кримског рата, а такође и понашање новог пруског ми-

[1]) Archives dlplomatiques год. 1863, IV стр. 166. Уговор је тај био први важнији акт у спољној политици ново постављеног пруског министра, г. Бизмарка.

нистра, г. Бизмарка, побудиле су их да употребе све своје напоре не би ли обратиле Аустрију.

Аустрија се покаже у овој прилици сасвим неодлучна, што је у осталом био њезин обичај. За дуго она није могла да се реши ни да се по примеру Пруске споразуме са Русијом и да јој помогне да угуши устанак, ни да се искрено и енергично придружи Француској и Енглеској, те да поради на обнављању независне пољске краљевине. После дугог премишљања она пристане да се придружи моралној пресији против Русије, али не хтедне ни да чује о материјалној пресији. По тако извршеном споразуму све три силе управе руској влади дипломатске представке, и то свака за се у одељитој ноти, јер је се Аустрија тврдоглаво опирала потписању једне колективне ноте, која би морала да има далеко пресуднијег значаја. (Француска је нота од 9., енглеска од 10., а аустријска од 12. априла 1863. год.).

Руска влада обећа одмах потпуну амнестију свим устаницима који буду положили оружје пре 1. (13.) маја. Она објави да неће дирати у либералне установе којима је Пољска обдарена била указима од 1861. год. обећавајући да ће их шта више и проширити и према потребама земље и времена. 14. (26.) априла кнез Горчаков одговори врло помирљиво на представке трију сила. Признајући да је општи интерес европског поретка ангажован у Пољској, он је бацао одговорност за устанак на бушкарања космополитских револуционара који прете миру читаве Европе. Односно Бечког уговора на који је се позивала енглеска влада руски министар је изјављивао да је готов да ступи на то земљиште, примећујући „да је ту мање у питању сам текст уговора но и његово тумачење.“ Он пак са своје стране мисли да се из текста јасно даје видети да је устав од 1815. год. био вољан уступак цара Александра Пољацима.

После тог одговора Горчаковљевог који и ако није давао никаквих позитивних обећања, остављао је ипак отворена врата за даље преговоре, три силе су дискутовале како да учине нове кораке и да изложе основе за решавање пољског питања. Две западне силе морале су да преговарају са Аустријом односно многих тачака, те се споразум није могао утврдити пре половине јуна. Енглеска и Француска нота, обе од 17 јуна, тражиле су да се састави конференција сила потписница Бечког уговора те да реши пољско питање на основи ових шест принципа:

1°. општа и потпуна амнестија пољским устаницима;

2°. народно пољско представништво са истим повластицама које је имало по уставу од 1815 год;

3°. искључиво право Пољака на јавна звања у границама пољске државе;

4°. потпуна слобода савести и укидање свију ограничења наметнутих католичкој вероисповеди;

5°. искључива употреба пољског језика у администрацији, у судовима и у настави;

6°. увођење правилног законитог система рекрутовања.

Ноте су тражиле сем тога да се одмах обуставе непријатељства и да се до одлуке конференције одржи војничка *statu quo* између руских група и устаника.

Аустријска нота од 18. јуна садржавала је све те исте предлоге изузев једне разлике односно друге тачке. Она је захтевала да народно представништво које ће се увести у Пољској имадне само удела у земаљском законодавству и озбиљна средства да контролише администрацију.

Дуго аустријско устезање дало је Русији времена да постигне знатне резултате против устаника те се с тога она сад и покаже далеко мање расположена да чини концесије. У својем одговору од 1(13). јула на ове друге

представке кнез Горчаков не признаје више никакву надлежност за решавање пољског питања силама потписницама Бечког уговора. Одговарајући на Француску ноту, која је остављала још једнако на страну право сила потписница Бечког уговора, па апеловала искључиво на интерес великих сила да се мир одржи, руски министар вели: „Кад је мир јако нарушен у једној земљи суседне силе не могу остати индиферентне, а и остале силе имају без сумње права да воде о том рачуна у интересу опште сигурности. Али позитивно право у том погледу може бити засновано једино на уговорним одредбама. . . . Односно истакнуте комбинације да се сазове конференција, ми не споримо силама потписницама Бечког уговора од 9 јуна 1815 год. право да по својем властитом убеђењу тумаче какву санкцију треба дати одредбама тог уговора. И ако је све што се може рећи о члану 1. Бечког уговора већ речено, па све то ипак није довело ни до каквих практичних резултата, ми смо вазда готови да примимо у најпомирљивијем духу и са највећом пажњом идеје које нам буду саопштене путем обичних дипломатских односа. Али сазив конференције би далеко премашио границе тог права тумачења. Такав скуп који би имао за предмет да испита питања у вези са најинтимнијим детаљима унутарње администрације био би непосредно мешање у унутарње послове једне велике силе, које би она могла тим мање да дозволи, што оно није основано ни на речи ни на смислу уговора“ Тврдећи затим да се сад расправљају једино питања о административној организацији, која су 1815 год. била расправљена споразумно између три силе учеснице у деоби Пољске, кнез Горчаков изјављује да је готов да се и у овој прилици споразуме са бечким и берлинским кабинетом.[1])

[1]) Archives diplomatiques год. 1863, IV стр. 213.

У одговору од истог дана на енглеску ноту руски министар се ближе дотиче питања да ли и каква права даје чл. 1. Бечког уговора силама потписницама. Право интервенције у решавању пољског питања, које је енглеска влада вазда заснивала на том уговору, почивала је по његовом мишљењу на једном неспоразуму, који је долазио од нејасних израза употребљених у чл. 1. „Историја те епохе није толико далеко те да би се заборавио положај који је Русија заузимала при изласку из кризе европске што је се завршила Бечким уговором. Према том нећемо се много удалити од истине ако будемо тврдили да је чл. 1. Бечког уговора потекао из личне иницијативе Његовог Величанства цара Александра I.[1]«

Како морална пресија није могла да склони Русе на попуштање, а ни Аустрија ни Енглеска нису хтеле да употребе материјалну пресију коју је предлагала Француска влада, Пољаци буду напуштени својој судбини. Пре но што ће се сасвим повући три силе учине још једну представку да ће ме справају своју интервенцију у корист Пољака. Оне су последњег пута опомињале Русију да ће она носити одговорност за озбиљне последице које се могу изродити из продужених немира у Пољској, ако не буде послушала њихове пријатељске савете.

Француска влада која се све до тог доба није никако позивала на уговоре од 1815 год. придружи својој ноти један меморандум где је специјално расправљано то питање. Тај меморандум резумиње врло добро све аргументе изнесене 1831 и 1863 год., у дипломатским нотама и на парламентским трибунама, у прилог тврдњи да су права пољског народа и устав краљевине пољске санкционисани 1815 год. европском гаранцијом. Меморандум најпре доказује да је пољско питање европског карактера, подсе-

[1], Archives diplomatiques, год. 1863 IV стр. 217.

ћајући за доказ томе колико су много заинтересоване биле у његовом решавању све силе сакупљене на Бечком Конгресу. Пошто је цитирао чл. 1. Финалног Акта, меморандум извлачи из њега закључак, да је стара велика војводина Варшавска, требала да образује засебну државу везану за Русију својим уставом, да она треба да има „чисто народну егзистенцију под заштитом сила и под гаранцијом устава који јој је обећан.“ У потврду томе он наводи оне исте речи цара Александра, које смо нашли и 1831 год. у беседи једног члана енглеског парламента. „Ну, вели даље меморандум, ма шта да је мислио цар Александар, мисли већине осталих пуномоћника на Бечком Конгресу не дају места никаквој сумњи. Представници Француске и Енглеске били су се изјаснили отворено у почетку преговора у корист обнављања независне Пољске у њезиним границама од 1772 год. Аустрија је са своје стране изјављивала више пута у званичним документима, да би њој најбоље годило такво решење као најсагласније са узвишеним начелом правде и са општим европским интересима. Кад су силе пристале на комбинацију, која је непотпуно одговарала њиховом пријатељском расположењу према Пољацима, очигледно им је била чврста намера да се старају да се искрено изврши бар оно што је обећано. Изразима употребљеним у уговору треба дакле да се да смисао најширн и најповољнији за Пољаке.“[1])

Кнез Горчаков одговори 24. августа (7. септембра) изјавив да прима на се пуну одговорност за све што се буде догодило. Како свака даља дискусија није могла, по његовом мишљењу, имати друга резултата до једино „да констатује и пооштри разноликости у назорима између

[1]. Archives diplomatiques год. 1863, IV стр. 223.

влада. он би радио противно својем мирољубивом расположењу, кад би пристао да и даље дискутује.«

Један меморандум придодан том одговору побијао је аргументацију последњег француског меморандума, тумачећи на сасвим други начин одлуке Бечког Конгреса. „Силе које су изјавиле Петроградском кабинету своје жеље и своја мишљења односно немира у краљевини пољској узели су као полазну тачку уговор од 1815 год. По свим признатим правилима у међународном праву а и по најмодернијем начелу неинтервенције њихова дипломатска акција није могла имати друге основе. Дакле правна дискусија о краљевини пољској треба да остане у границама тог уговора.«

Меморандум испитује затим у детаљима преговоре од 1815 год. у колико се они односе на Пољску, па извлачи из њих закључак „да се силе нису тада опирале плановима цара Александра с тога, што су хтеле да осигурају већа права Пољској. Савезници су се бојали ојачања велике силе која је се баш тада открила била Европи у свем својем сјају. . . . Ми смо у стању да тврдимо, вели он, да је иницијатива слободоумних намера долазила од стране цара Александра, а отпор његовим намерама од других сила.« Меморандум је доказивао да је баш цар руски „желећи да осигура свим Пољацима народну администацију употребио свој утицај код својих савезника у корист Пољака, њихових поданика«.

Обавезе које потичу из уговора од 1815 год. овако су регулисане у том меморандуму: „Пољаци из краљевине пољске ваља да поштују везе које их сједињују са Русијом. Стране силе су дужне да не чине ништа што би могло ослабити те исте везе. Три силе што су поделиле Пољску обвезале су се да даду својим пољским поданицима

представништва и установе народне свака према својем нахођењу.«[1])

Основ дипломатској борби што је се повела у корист Пољака 1831 и 1863 год. био је у тврдњи од стране западних сила: да је Русија обвезана уговором од 1815 год. да држи Пољску као засебиту, уставну државу; да су само под тим условом те исте западне силе пристале да се споји највећи део велике војводине Варшавске са Русијом, и да су следствено, установе којима је Пољска обдарена после тог уговора стајале под колективном гаранцијом свих сила потписница.

Ја сам раније изложио преговоре што су се водили 1813 год. о пољском питању и мислим да се из њих даје јасно видети нетачност тог тврђења. Истина је да су и Француска и Енглеска изјавиле тада своје симпатије обнављању Пољске; и истина је такође да је и кнез Метерних на Конгресу Бечком чешће гласно оплакивао велику политичку погрешку, коју су учинили Јосиф II. и министар Кауниц пристајући пре 40 год. на деобу Пољске. Али све је то било тек узгред, да би се објаснило да се силе не опиру плановима цара Александра зато што су непријатељски расположене према Пољацима. Лорд Касари је говорио отворено да цар хоће да обнови пољску краљевину само да би лакше извршио своје амбициоие планове, и да је по његовом убеђењу та пољска краљевина под руском влашћу велика опасност за суседе руске. Инструкције Луја XVIII. изјављивале су са своје стране да Француска престаје да се интересује за Пољску, јер Русија хоће да је обнови „не зато да изгуби оно што већ има, већ да би стекла оно што још нема.“

Енглеске и Француске дипломатске ноте од 1831 и од 1863 год. хоће да нас убеде да је Бечки Конгрес

[1]) Archives didlomatiques год. 1863, IV стр. 249.

хтео да покаје неправде нанесене Пољској у прошлости да је био пун поштовања према светом принципу националитета и пун жудње да задовољи патриотске и слободоумне тежње Пољака. Државници из тог доба, онакви какве нам их представљају те ноте, ватрено су желели да васпоставе пољску независност, ну горка нужда их је приморала да одустану у извесној мери од тих својих племенитих жеља. Само зато што су хтели да избегну нову кризу после дугих ратова, који су се једва једном срећно завршили, они су се задовољили полутанском мером. Али ми знамо да се Бечки Конгрес није у опште одликовао великим поштовањем ни према аспирацијама потлачених народности ни према либералном покрету који је се тада јаче или слабије јављао по свим државама европским. Све мисли дипломата који су управљали његовим дебатама и инспирирали његове одлуке биле су управљене једино на утврђење равнотеже европске. У свим својим комбинацијама они су тражили средства да спрече могућност сваког новог покушаја за оснивање универсалне монархије. Тој замисли Бечки Конгрес је жртвовао Италију, раскомадану у мноштво малих државица стављених под туторство аустријско, Белгију сједињену са Холандијом против своје воље. Ни у Пољској није било ништа друго у питању. Истина је да се о њој много говорило у Бечу. Али ту није било ни помена о каквом кајању старих неправада нанесених славном словенском народу, који је два века пре тога спасао хришћански свет од турске поплаве. Конгрес је се бранио једино о великој сили руској и о амбициозним смеровима цара Александра. По његовом убеђењу пољска краљевина спојена са Русијом имала је да буде опасно оружје у руским рукама наперено против Аустрије и Пруске непосредно, а затим посредно и против читаве Европе. Једва после дугих преговора Конгрес је дао Русији право да обнови пољску

краљевину и да дâ тој краљевини устав разрешив је у том погледу од обавеза које ја она закључила 1797 год. према Аустрији и Пруској. По иницијативи цара Александра такође је било решено да се Пољацима у осталим покрајинама негдашње њихове краљевине даду извесне привилегије.

Резумишући преговоре о пољском питању од 1815 год. долазимо до ових закључака: Да су свим Пољацима обећана извесна права и да је образована пољска краљевина по иницијативи цара Александра; да су Аустрија Енглеска и Француска гледале с великим неповерењем планове царевe односно Пољске; да је отворена била дискусија између Русије и других сила односно питања о територијалној деоби и односно питања о политичној организацији велике војводине Варшавске; да су се Аустрија, Енглеска и Француска после дугог устезања решиле да усвоје савете пруског министра. кнеза Харденберга, показујући се попустљиве у овом последњем питању за концесије које су њима учињене у првом, и да су најзад оставиле пуну слободу цару Александру да примени у Пољској свој политички програм, пошто су добиле од њега пристанак да Кракова буде независна и неутрална, да се Познанска војводина и Торн уступе Пруској и да Русија измени са Аустријом и Пруском узајамну гаранцију за посебну свију пољских покрајина. Силама које су расправљале са Русијом пољско питање није било ни на крај памети да траже за Пољску један минимум слободе и аутономије; њихов је циљ био да осигурају суседе Русије од пропаганде руске у њиховим пољским покрајинама. При расправљању пољског питања на Бечком Конгресу имао је се једино у виду интерес европске равнотеже. Укинув устав од 1815 год. цар Никола је се само одазвао жељама које су на Бечком Конгресу изјављивали представници Аустрије и западних сила. Руски

предлог за регулисање спорних питања односно Пољске од 30 децембра 1614 год. гласио је: да се велика војводина Варшавска присаједињује Русији „као уједињена држава, којој Његово Царско Величанство *задржава себи право да дâ народни устав и проширене границе како то буде за добро нашло*“ Докле је напротив предлог кнеза Метерниха од 3. јануара 1815 год. просто тражио, да се велика војводина Варшавска „споји са државама Његовог Величанства Цара руског, *који ће је држати у пуној својини и суверенитету.*“

Обично се мисли да политика коју је водио цар Александар у Бечу стоји у диаметралној противности са политиком његових претходника, нарочито са политиком царице Катарине II. Александар се представља ту као покајник неправедних дообa братске пољске народности, које је извршила Катарина у споразуму са туђинским немачким силама. Али политика Катаринина није никад ишла на то да се Пољска подели. Царица је пристала на дообу само под притиском разних неповољних околности, које је вешто експлоатисао Фридрих Велики. Она и њезини министри сматрали су шта више сваки део Пољске који су заузеле немачке силе, као жртву коју је имала да поднесе непосредно сама Русија. Цар Александар нашав се у бољим приликама остваривао је стари план руске политике: уједињење двају словенских народа под руском хегемонијом. У идејама Александровим нема ничег новог ни оригиналног, изузев примене уставне, представничке владе у Пољској, што се у осталом даје објаснити либералним васпитањем царевим. Да није било познијих разочарања, цар Александар би можда обдарио и Русију истим системом владавине.

Хоризонат спољне политике руске простирао је се већ крајем прошлог века далеко преко граница старе пољске краљевине. Сталан циљ њезин био је тада као и

данас да скупи под руску хегемонију све словенске народе. Катарина је положила темељ тој политици у погледу Југо-Словена чувеним Кучук-Кајнарџијским уговором (1774), а сви њезини наследници продужили су да раде на истој политици све до наших дана са постојаношћу и традиционалним духом достојним старог Рима. Та руска политика је сусретала у свим својим манифестацијама било оружан отпор, било потпуно непријатељство од стране европских сила. Сваког пута кад би Русија подигла свој мач да помогне којој словенској народности да се ослободи туђинског јарма, Европа се није устезала да јој се постави на супрот, жртвујући радије правицу и хуманитарност, но што би дозволила да се прошири руски утицај. Доцније кад би те исте словенске народности показале да нимало нису расположене да приме све претензије које је Русија изводила из својег права старешинства, Европа је се вазда показивала наклоњена њиховој пуној независности. Ту се налази прави разлог непријатељском понашању сила према питању о пољској краљевини и о пољском уставу у 1815 год. и њиховој интервенцији у противном смислу године 1831 и 1863, као што се тиме даје објаснити и неједнако држање сила према бугарском уједињењу године 1878 и године 1885.

Дипломатска интервенција од 1863 год. исто као и интервенција од године 1831 није донела никакве користи Пољацима. Али зато је она крила у својим недрима поразе француске од 1870 год. и тешке услове Версаљских прелиминара и Франкфуртског мира. Русија, код које је пријатељско држање Француске на Париском Конгресу збрисало сваку срџбу за поразе на Црном мору и на Севастопољу, није могла да заборави Наполеону III. интервенцију у корист Пољака. 24. фебруара 1871 год. цар немачки је писао цару руском: „Никад Пруска неће заборавити да вама дугује што рат није узео највеће

дименвије. Нека Вас Бог благослови. Вечно захвалан Вам пријатељ, Вилхелм.«

Надам се да сам доказао да уговори од 1815 год. не гарантују ни у којој мери опстанак народне и уставне владе у руској Пољској, додајући међутим одмах да ми никако није била намера да, изводећи доказе о том, осудим праведне аспирације пољских патриота. Цар Наполеон III. је рекао у својој престоној беседи, отварајући законодавно тело француско да је интервенисао у корист пољских права зато што су та права „записана у историји и у уговорима«. Ја сам хтео да докажем неоснованост те тврдње само утолико у колико се она односи на уговоре од 1815 год.

Др. М. Ђ. Миловановић

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

САМОУБИСТАВА

у

СРБИЈИ

ОД 1845 ДО 1884., ГОДИНЕ

(по службеним извештајима)

од

Стев. М. Котуровића

писара у министарству унутрашњих дела

EXPOSÉ STATISTIQUE

DE SUICIDES

en

SERBIE

de 1845 à 1884

d' après les données officielles.

Служећи у Министарству Унутрашњих Дела више од десет година имао сам прилику, те сам се познао са његовом богатом архивом. Проучавајући ту архиву нарочито сам опазио у њој доста обилат материјал за моралну статистику. Тај материјал прикупљам и сређујем све једнако од 1880. године. Овај »Статистички преглед самоубистава у Србији од 1845 до 1884. године« први ми је већи део рада од тога посла; а за њим ће у брзо доћи и други, ако буде живота и здравља и ако ми службене прилике допусте. Овај пак део рада дајем јавности по одобрењу Господина Министра Унутрашњих Дела од 16. Фебруара 1888. године П№ 2580.

Поменути материјал налази се поглавито у службеним извештајима, које полицијске власти подносе сваког месеца Министру Унутрашњих Дела. Тих месечних извештаја од године 1845. до 1884. има преко 8000; а почели су се слати од године 1839 по решењу Намесништва Књажевског Достојанства од 12. Августа В№ 772. Кака им је основа дата у почетку, така им је готово остала и до данас; јер, како материјал који је у њима није био испитиван, није било повода да се у чем мења. То је једна тамна страна њихова. Друга, још осетнија, је та: што ни по оној даној основи нису све полицијске власти свуда ји свакад потпуно једнако радиле и, чини ми се, ни с еднаком тачношћу и марљивошћу. Те тамне стране из-

вора и материјала морале су се, поред све помоћи и с друге стране, показати и на овоме раду и испитивању.

При овоме раду, осим других статистичких дела, користио сам се нарочито делом Морселијевим у немачком преводу »Der Selbstmord, von Heinrich Morselli. Leipzig 1881«.

Фебруара 1888 године.
У Београду

Стев. М. Котуровић
писар
Министарства Унутрашњих Дела

Преглед садржине

Tables des matières.

I Апсолутни број самоубистава

II, Самоубиства према броју становништва

III, Самоубиства по полу

IV Самоубиства по месецима и годишњим временима

V Самоубиства по начину самоубијања; и

VI Самоубиства по узроцима, — за све: укупно, по покрајинама и по окрузима (административним областима)

За испитивање самоубистава по веку, или по годинама старости, нема у службеним извештајима довољно података.

I Nombre total de suicides;

II Suicides d'après le nombre d'habitants

III Suicides d'après le sexe

IV Suicides par mois et saisons

V Modes de suicides; et

VI Causes de suicides, — dans leur ensemble par régions et départements (divisions administratives)

On ne peut traiter la matière quant à l'age des suicides, faute de données officielles suffisantes.

Таблице показују:

Таблица

I. Апсолутни број самоубистава у покрајинама, окрузима (административној подели) и у свој земљи, у појединим годинама од 1845 до 1884.

II. Апсолутни број самоубистава у покрајинама и окрузима (административној подели) по десето-годишњим периодима.

III. Апсолутни број самоубистава у покрајинама и окрузима (административној подели) по периодима од по двадесет година.

IV. Становништво, самоубиства и однос самоубистава према становништву у Србији, у појединим годинама од 1845 до 1884.

V. Становништво, самоубиства и однос самоубистава према становништву у Србији по петогодишњим периодима.

VI. Становништво, самоубиства и однос самоубистава према становништву у Србији по десето-годишњим периодима.

VII. Самоубиства према броју становништва у покрајинама, по десето-годишњим периодима.

ТАБЛИЦА

VIII. Самоубиства према броју становништва у покрајинама, по периодима од двадесет година.

IX. Самоубиства према броју становништва по окрузима (административној подели) по периодима од по десет година, периодима од по двадесет година, и укупно од 1845 — 1884.

X. Међународно упоређење самоубистава према броју становништва од 1846 до 1875 године, и то: по периодима од по пет година, периодима од по десет година, и укупно од 1846 — 1875.

XI. Самоубиства код мушког и женског пола у Србији, у појединим годинама од 1845 до 1884.

XII. Самоубиства код мушког и женског пола у Србији, по петогодишњим периодима.

XIII. Самоубиства код мушког и женског пола у Србији, по десетогодишњим периодима.

XIV. Самоубиства код мушког и женског пола у Србији, по периодима од по двадесет година и укупно од 1845 — 1884.

XV. Самоубиства код мушког и женског пола у Шумадији, по појединим годинама од 1845 до 1884; петогодишњим периодима, периодима од по десет година, периодима од по двадесет година и укупно од 1845 од 1884.

XVI. Самоубиства код мушког и женског пола у Тимочкој крајини, по појединим годинама од 1845

ТАБЛИЦА

XVII, Самоубиства код мушких и женских у Мачви, по појединим годинама од 1845 до 1884; петогодишњим периодима, периодима од по десет година, периодима од по двадесет година и укупно од 1845 — 1884.

XVIII, Самоубиства код мушког и женског пола у Браничеву, по појединим годинама од 1845 до 1884; петогодишњим периодима, периодима од по десет година, периодима од по двадесет година и укупно од 1845 — 1884.

XIX. Самоубиства код мушког и женског пола у Рујну Старом Влаху Рашкој, по појединим годинама од 1845 — 1884; петогодишњим периодима, периодима од по десет година, периодима од по двадесет година и укупно од 1845 — 1884

XX, Упоређење самоубистава код мушког и код женског пола у покрајинама од 1845 — 1884.

XXI, Самоубиства код мушког и код женског пола у појединим годинама од 1845 — 1864. по окрузима (административној подели)

XXII, Самоубиства код мушког и код женског пола по окрузима (административној подели) у појединим годинама од 1865 до 1884.

ТАБЛИЦА

XXIII. Самоубиства код мушких и женских по окрузима (административној подели) у периоду од 1845 до 1884. године.

XXIV. Међународно упоређење самоубиства код мушког и женског пола.

XXV. Самоубиства по месецима и годишњим временима у Србији по десетогодишњим периодима, периодима од по двадесет година и укупно од 1845 до 1884.

XXVI. Самоубиства по месецима и годишњим временима по покрајинама, у периодима од по двадесет година и укупно од 1845 до 1884.

XXVII. Самоубиства по месецима и годишњим временима по окрузима (административној подели) од 1845 — 1884.

XXVIII. Самоубиства код мушких и женских по месецима и годишњим временима у Србији, по периодима од по десет и двадесет година, и укупно од 1845 до 1884.

XXIX. Међународно упоређење самоубистава код мушких и женских у месецу Мају, Јуну и Јулу.

XXX. Међународно упоређење самоубистава код мушких и женских по годишњим временима.

XXXI. Самоубиства код мушких и женских по покрајинама, по периодима од по двадесет година и укупно од 1845 до 1884.

ТАБЛИЦА

XXXII, Самоубиства код мушког и женског пола по окрузима (административној подели) у периоду од 1845 — 1884.

XXXIII, Самоубиства по начину самоубијања, у Србији, у појединим годинама, од 1845 до 1884.

XXXIV, Самоубиства по начину самоубијања, у Србији, по периодима од по десет и двадесет година, и укупно од 1845 — 1884.

XXXV. Самоубиства по начину самоубијања у покрајинама по периодима од по десет и двадесет година, и укупно од 1845 — 1884.

XXXVI, Самоубиства по начину самоубијања по окрузима (административној подели) од 1845 — 1884 године.

XXXVII. Самоубиства по начину самоубијања у Србији код мушких и женских у појединим годинама од 1845 — 1884.

XXXVIII, Самоубиства по начину самоубијања у Србији код мушких и женских у периодима од по десет и двадесет година, и укупно од 1845 — 1884.

XXXIX, Самоубиства по начину самоубијања у покрајинама код мушких и женских у периодима од по двадесет година и укупно од 1845 — 1884.

XL. Самоубиства по начину самоубијања по окрузима (административној подели) код мушког и женског пола од 1845 до 1884 године

ТАБЛИЦА

XLI, Самоубиства по узроцима самоубијања у покрајинама и свој земљи од 1845 до 1884 године, са међународним упоређеньем.

XL Самоубиства по узроцима самоубијања у покрјинама и свој земљи код мушког и женског пола од 1845 до 1884 године.

XLIII. Самоубиства по узроцима самоубијања по окрузима (административној подели) код мушког и женског пола, и укупно, од 1845 до 1884. године.

Ces tableaux donnent les indications suivantes :

Tableau I, Chiffre total des suicides par régions ainsi que dans chaque département (divisions administratives) et dans le pays entier pour chaque année de 1845 à 1884 ;

« II, Chiffre total des suicides par régions ainsi que dans chaque département par périodes décennales ;

« III, Chiffre total des, suicides par régions ainsi que dans chaque département par périodes de vingt années ;

« IV, Population, suicides et proportion des suicides par rapport à la population du Royaume pour chaque année de 1845 à 1884 ;

« V. Population, suicides et proportion des suicides sur le chiffre de la population du Royaume par périodes quinquennales ;

« VI, Population, suicides et proportion des suicides sur le chiffre de la population du Royaume par périodes décennales ;

Tableau

« VII, Proportion des suicides sur le nombre des habitants des diverses régions du Royaume par périodes de décennales;

« VIII, Proportion des suicides sur le nombre des habitants des diverses régions du Royaume par périodes de vingt années;

« IX, Proportion des suicides sur le nombre des habitants de chaque département par périodes décennales, par périodes de vingt années ainsi que pour l'ensemble des années de 1845 à 1884;

X, Comparaison internationale des suicides par rapport au nombre des habitants de 1846 à 1875, savoir: par périodes quinquennales, par périodes décennales ainsi que pour l'ensemble des années de 1846 à 1875;

« XI, Suicides des deux sexes, du Royaume pour chaque années de 1845 à 1884;

« XII, Suicides des deux sexes, du Royaume pour périodes quinquennales;

« XIII, Suicides des deux sexes du Royaume par périodes décennales;

« XIV, Suicides des deux sexes du Royaume par périodes de vingt années et dans leur ensemble de 1845 à 1884;

Tableau

» XV, Suicides des deux sexes dans la Choumadie pour chaque année de 1845 à 1884 ainsi que par périodes quinquennales, décennales. par périodes de vingt années et pour l'ensemble des années de 1845 à 1884;

XVI, Suicides des deux sexes. dans la région du Timok pour chaque année de 1845 à 1884 ainsi que par périodes quinquennales, décennales, par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1545 à 1884;

» XVII, Suicides des deux sexes dans la région de la Matchva pour chaque année de 1845 à 1884, ainsi que par périodes quinquennales, décennales, par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XVIII. Suicides des deux sexes dans la région du Branitchévo pour chaque année de 1845 à 1884, ainsi que par périodes quinquennales, décennales. par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XIX, Suicides des deux sexes dans la région du Rouino — Stari Vlah — Rachka pour chaque année de 1845 à 1884 ainsi que par périodes quinquennales, décennales, par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XX, Comparaison des suicides des deux sexes dans les diverses régions du Royaume de 1845 à 1884;

Tableau

« XXI, Suicides des deux sexes pour chaque année de 1845 à 1864, dans les départements (divisions administratives);

« XXII, Suicides des deux sexes dans les départements, (divisions administratives) pour chaque année de 1865 à 1884,

« XXIII, Suicides des deux sexes dans les départements (divisions administratives) durant la période de 1845 à 1884;

« XXIV, Comparaison internationale des suicides des deux sexes,

XXV. Suicides classés par mois et saisons en Serbie pour les périodes décennales, pour les périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884,

« XXVI, Suicides classés par mois et saisons dans les diverses régions, du Royaume par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XXVII, Suicides classés par mois et saisons dans les départements (divisions administratives) du Royaume de 1845 à 1884;

« XXVIII, Suicides des deux sexes par mois et saisons en Serbie pour les périodes décennales, pour les périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884;

Tableau

« XXIX. Comparaison internationale des suicides des deux sexes durant les mois de mai, juin et juillet;

« XXX. Comparaison internationale des suicides des deux sexes par saisons;

« XXXI. Suicides des deux sexes par régions et par périodes de vingt années ainsi que pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XXXII. Suicides des deux sexes dans les départements (divisions administratives) pour la période de 1845 à 1884;

« XXXIII. Mode de suicides en Serbie, pour chaque année de 1845 à 1884;

« XXXIV. Mode de suicides en Serbie, par périodes décennales par périodes de vingt années, ainsi que pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XXXV. Mode de suicides dans les diverses régions par périodes décennales et par périodes de vingt années, ainsi que pour l'ensemble de 1845 à 1884;

» XXXVI. Mode de suicides par départements (divisions administratives) de 1845 à 1884;

« XXXVII. Mode de suicides des deux sexes en Serbie pour chaque année de 1845 à 1884;

Tableau

« XXXVIII, Mode de suicides des deux sexes en Serbie par périodes décennales, ainsi que par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884;

« XXXIX, Mode de suicid s des deux sexes dans les diverses régions du Royaume, par périodes de vingt années et pour l'ensemble de 1845 à 1884:

« XL. Mode de suicides des deux sexes dans les départements (divisions administratives) pour la période de 1845 à 1884;

« XLI, Causes de suicides dans les diverses régions et dans le pays entier durant la période de 1845 à 1884; selon la comparaison internationale.

« XLII, Causes de suicides des deux sexes par régions et dans le pays entier pour la période de 1845 à 1884;

« XLIII, Causes de suicides des deux sexes par départements (divisions administratives) e pour l'ensemble de 1845 à 1884;

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Самоубистава у Србији.

од 1845. до 1884. године.

I.

АПСОЛУТНИ БРОЈЕВИ.

У Србији, изузевши нове крајеве — округе: врањски, нишки, пиротски и топлички — од 1845 до 1884 године, дакле за пуних 40 година, било је свега 2129 самоубистава. У средњу руку на сваку појединy годину пада по 53·225 случајева.

Највише самоубистава у Србији било је године 1864 (75), па године 1868 (73), па 1879 (68) и т. д; а најмање године 1845 и 1852 (по 35 случајева).

По покрајинама*) било је самоубистава:

у Шумадији	највише	1868 (28)	а најмање	1858	год.	(6.)
„ Мачви	„	1846 и 1864 (по 20)	„	1876	„	(2.)
„ Рујну Старом Влаху Рашкој . . .	„	1864 и 1879 (по 19)	„	1861	„	(5.)
„ Тимочкој крајини	„	1871 (17)	„	1876	„	(1.)
„ Браничеву . . .	„	1860 и 1883 (по 11)	„	1846 и 1851 (по 2)		

*) Покрајине су: 1. Шумадија коју чине: Београд и окрузи: београдски, смедеревски, крагујевачки, јагодински и руднички; 2. Мачва под које име стављени су окрузи: ваљевски, шабачки и подрински; 3. Рујно Стари Влах Рашка под које „тројно" окрузи су: чачански и крушевачки.; 4. Тимочка крајина коју састављају окрузи: алексиначки, књажевачки, приморски и крајински, и 5. Браничево који лео чине окрузи: пожаревачки и ћупријски. — М. Ђ. Милићевић. Кнез Србија 1876.

Колико је које године било самоубистава у Србији, покрајинама и окрузима, показује следећа таблица:

таб. I.	Шумадија							Тимочка крајина					Мачви				Браничево			Рујно. Стари Влах, Рашка				Укупно у свој земљи
Године	вар. Београд	окр. Београдски	„ Смедеревски	„ Крагујевачки	„ Јагодински	„ Рудничкн	Свега у покрајини	окр. Алексиначки	„ Књажевачки	„ Црноречки	„ Крајински	Свега у покрајини	окр. Ваљевски	„ Шабачки	„ Подрински	Свега у покрајини	окр. Пожаревачки	„ Ћупријски	Свега у покрајини	окр. Ужички	„ Чачански	„ Крушевачки	Свега у покрајини	
1845	4	3	1	1	—	6	15	1	1	—	1	3	2	5	—	7	2	1	3	3	2	2	7	35
6	1	2	1	4	2	2	12	—	4	1	1	6	16	3	1	20	1	1	2	8	3	2	13	53
7	1	5	—	4	1	1	12	—	—	2	2	4	3	2	3	8	4	1	5	3	4	3	10	39
8	2	6	—	5	4	4	21	—	3	—	—	3	7	4	1	12	8	—	8	1	7	3	11	55
9	1	5	2	1	3	4	16	—	3	3	—	6	2	5	2	9	6	1	7	4	2	—	6	44
1850	1	3	2	2	2	2	12	1	—	1	—	2	8	2	2	12	2	3	5	2	3	1	6	37
1	5	—	—	5	4	2	16	—	—	2	3	5	3	3	2	8	2	—	2	6	2	6	14	45
2	5	1	1	1	2	1	11	1	3	—	4	8	5	—	1	6	—	4	4	5	1	—	6	35
3	6	4	—	—	2	5	17	—	3	2	1	6	2	4	3	9	3	2	5	3	3	3	9	46
4	4	4	1	4	6	4	23	—	1	2	3	6	10	2	5	17	8	1	9	5	3	1	9	64
5	1	4	3	—	3	1	12	—	3	3	5	11	4	2	—	6	4	1	5	3	2	5	10	44
6	6	2	3	7	4	5	27	—	2	3	—	5	8	2	3	13	3	2	5	5	—	3	8	58
7	—	4	2	3	2	1	12	1	3	2	4	10	5	6	4	15	2	1	3	7	4	4	15	55
8	—	—	—	4	1	1	6	4	4	4	3	15	2	5	5	12	2	1	3	4	1	3	8	44
9	1	4	2	3	8	—	18	1	—	2	4	7	4	2	5	11	4	1	5	5	3	1	9	50
1860	1	1	2	2	2	1	9	2	3	—	1	6	5	3	4	12	7	4	11	3	2	1	6	44
1	3	2	2	1	2	4	14	2	1	1	5	7	7	1	15	5	—	5	3	1	1	5	44
2	5	4	4	—	1	2	16	4	4	2	4	14	7	5	4	16	5	2	7	5	—	1	6	59

Таблица I. (наставак).

Године	Шумадија							Тимочка крајина					Мачва				Браничево			Рујно, Стари Влах, Рашка				Укупно у свој земљи
	вар. Београд	окр. Београдски	„ Смедеревски	„ Крагујевачки	„ Јагодинска	„ Ужичка	Свега у покрајини	окр. Алексиначки	„ Ћићевачки	„ Ћупрски	„ Крајинских	Свега у покрајини	окр. Ваљевски	„ Шабачки	„ Подрински	Свега у покрајини	окр. Пожаревачки	„ Купријски	Свега у покрајини	окр. Ужички	„ Чачански	„ Крушевачки	Свега у покрајини	
1863	2	3	1	2	1	4	13	1	2	3	—	6	7	4	6	17	5	1	6	3	6	1	10	52
4	1	6	2	3	3	5	20	3	3	3	1	10	9	5	6	20	4	2	6	8	6	5	19	75
5	3	1	2	—	2	3	11	2	3	4	4	13	4	5	3	12	4	1	5	7	3	2	12	53
6	3	4	2	4	1	1	15	3	2	3	3	11	3	5	4	12	4	3	7	7	3	2	12	57
7	1	7	2	5	1	2	18	4	4	2	2	12	7	1	1	8	4	—	4	4	6	1	11	53
8	1	6	7	4	5	5	28	1	4	6	—	11	4	2	4	10	9	1	10	3	5	6	14	73
9	1	3	5	2	2	1	14	1	4	3	—	8	5	5	5	15	5	5	10	7	5	6	18	65
1870	—	1	3	3	4	3	14	1	3	3	—	7	6	5	2	13	5	2	7	6	7	2	15	56
1	3	—	2	1	2	6	14	1	9	5	2	17	3	5	2	10	7	—	7	3	2	5	10	58
2	2	7	3	5	2	5	24	—	3	5	1	9	8	2	3	13	5	—	5	9	1	3	13	64
3	4	—	4	4	3	3	18	1	2	—	2	5	7	1	5	13	6	2	8	12	1	5	18	62
4	4	4	1	1	2	5	17	3	2	—	2	7	5	3	3	11	6	—	6	6	4	3	13	54
5	3	2	1	1	1	3	11	2	4	1	1	8	3	1	1	5	3	—	3	5	6	5	16	43
6	5	2	2	3	1	5	18	—	—	—	1	1	1	—	1	2	5	3	8	1	9	2	12	41
7	—	4	2	6	5	1	18	4	5	4	2	15	6	2	3	11	3	1	4	3	5	2	10	58
8	1	2	1	6	1	3	14	2	5	5	—	12	3	2	2	7	8	1	9	6	6	1	13	55
9	4	1	7	2	4	—	18	2	2	1	4	9	7	5	1	13	4	5	9	15	2	2	19	68
1880	6	2	1	6	—	—	15	1	3	1	—	6	5	2	3	10	5	—	5	10	1	6	17	62
1	7	3	1	4	4	1	20	2	1	2	1	5	3	1	3	7	8	2	10	4	3	7	14	57
2	3	2	2	7	1	2	17	2	4	2	1	9	6	4	3	13	2	5	7	5	4	5	14	60
3	3	2	—	6	1	2	14	2	6	1	6	15	3	2	—	5	8	3	11	11	1	5	17	62
1884	10	—	2	8	1	4	25	2	2	1	—	5	7	3	2	12	2	2	4	8	5	1	14	60

Апсолутни бројеви самоубистава по периодским одсецима.

1. У опште — у свој земљи.

По петогодишњим периодима, апсолутни број самоубистава у Србији за прво време од 1845 до 1869 године растао је, а за тим почео опадати али врло незнатно, а период од 1880 до 1884 године могао би се равнати, са врло малим изузетком, са периодом од 1870 до 1874 године. Највише пак самоубистава по апсолутном броју било је у периоду од 1865 до 1869, а најмање у периоду од 1845 до 1849 године.

Тако, по петогодишњим периодима, било је у Србији свега самоубистава и то:

у	периоду	од 1845	до 1849	године	226	(годишње	45·2)
»	»	од 1850	до 1854	»	227	(»	45·4)
»	»	од 1855	до 1859	»	251	(»	50·2)
»	»	од 1860	до 1864	»	274	(»	54·8)
»	»	од 1865	до 1869	»	301	(»	60·2)
»	»	од 1870	до 1874	»	294	(»	58·8)
»	»	од 1875	до 1879	»	265	(»	53·0)
»	»	од 1880	до 1884	»	291	(»	58·2)

Као у петогодишњим периодима тако и по деценијумима апсолутни број самоубистава у Србији растао је у прва три деценијума, а у четвртом, а то је од 1875 до 1884 године, број истих умањио се. Тако било је свега:

у	I	деценијуму	(од 1845 до 1854	године)	453	(год.	45·3)
»	II	»	(од 1855 до 1864	»)	525	(»	52·5)
»	III	»	(од 1865 до 1874	»)	595	(»	59.5)
»	IV	»	(од 1875 до 1884	»)	556	(»	55·6)

За првих 20 година (од 1845 до 1864) било је у Србији 978: а за других 20 година (од 1865 до 1884)

1151 самоубиство, дакле у другој половини више за 175 но у првој.

2. *По покрајинама (и окрузима).*

По петогодишњим периодима, у покрајинама било је самоубистава и то:

У периоду од 1845—49 године највише у Шумадији а најмање у Тимочкој крајини. У овом периоду било је самоубистава:

У Шумадији	76	(годишње	13·2)
„ Мачви	56	(„	11·2)
„ Рудну Ст. Влаху Рашкој	47	(„	9·4)
„ Браничеву	25	(„	5·0)
„ Тимочкој крајини	22	(„	4·4)

У периоду од 1850—54 године највише самоубистава било је — опет, у Шумадији, а најмање у Браничеву. За ових пет година било је:

У Шумадији	79	(годишње	15·8)
„ Мачви	52	(„	10·4)
„ Рудну Ст. Влаху Рашкој	44	(„	8·8)
„ Тимочкој крајини	27	(„	5·4)
„ Браничеву	25	(„	5·0)

У периоду од 1855—59 године било је самоубистава највише у Шумадији а најмање у Браничеву — као и у периоду од 1850—54 године. Од 1855—59 било је:

У Шумадији	75	(годишње	15·0)
„ Мачви	57	(„	11·4)
„ Рудну Ст. Влаху Рашкој	50	(„	10·0)
„ Тимочкој крајини	48	(„	9·6)
„ Браничеву	21	(„	4·2)

У периоду од 1860—64 године највише самоубистава било је у Мачви а најмање у Браничеву. За ових пет година било је:

У Мачви . . . . . 80 (годишње 16·0)
„ Шумадији . . . . . 72 („ 14·4)
У Рујну Ст. Влаху Рашкој . . 46 („ 9·2)
„ Тимочкој крајини . . . . . 41 („ 8·2)
„ Браничеву . . . . . 35 („ 7·0)

У периоду од 1865—69 године највише самоубистава било је у Шумадији а најмање у Браничеву. У овом периоду било је:

У Шумадији . . . . . 86 (годишње 17·2)
„ Рујну Ст. Влаху Рашкој . . 67 („ 13·4)
„ Мачви . . . . . 57 („ 11·4)
„ Тимочкој крајини . . . . . 55 („ 11·0)
„ Браничеву . . . . . 36 („ 7·2)

У периоду од 1870—74 године, такође, највише самоубистава било је у Шумадији а најмање у Браничеву. За ових пет година било је:

У Шумадији . . . . . 87 (годишње 17·4)
„ Рујну Ст. Влаху Рашкој . . 69 („ 13·8)
„ Мачви . . . . . 60 („ 12·0)
„ Тимочкој крајини . . . . . 45 („ 9·0)
„ Браничеву . . . . . 33 („ 6·6)

У периоду од 1875—79, било је самоубистава:

У Шумадији . . . . . 79 (годишње 15·8)
„ Рујну Ст. Влаху Рашкој . . 70 („ 14·0)
„ Тимочкој крајини . . . . . 45 („ 9·0)
„ Мачви . . . . . 38 („ 7·6)
„ Браничеву . . . . . 33 („ 6·6)

А у периоду од 1880—84 године било је:

У Шумадији . . . . . 91 (годишње 18·2)
„ Рујну Ст. Влаху Рашкој . . 76 („ 15·2)

» Мачви . . . . . 4 (» 9·4
» Тимочкој крајини . . . . . 40 (» 8·0
» Браничеву . . . . . 37 (» 7·4

По десетогодишњим периодима — деценијумима, — апсолутни број самоубистава варирао је у Шумадији, Тимочкој Крајини и Мачви; у Браничеву растао али у последња два деценијума врло незнатно, а у Рудну Старом Влаху Рашкој, број истих растао је систематички.

За покрајине у које су стављени и поједини окрузи, следећа таблица показује апсолутни број самоубистава по деценијумима

ТАБЛИЦА II.	Шумадија					Тимочка крајина				Мачва				Браничево			Рудно Ст Влах Рашка			
Периоди од по 10 година	нар.ববপপа	нар.বববববব

За других 20 година (од 1865 до 1884) број самоубистава у покрајинама повећавао се, изузимајући Мачве у којој је у првој половини (од 1845—64). било више 43 самоубиства но у другој. Колико је било свега самоубистава у покрајинама и окрузима по периодима од по 20. година и укупно, показује следећа таблица:

ТАБЛИЦА III.	Периоди од по 20. године и укупно	Шумадија							Тимочка крајина							Мачва			Брашчево			Рудо, Стари Влах, Рашка		
		Београд	округ београдски	смедеревски	крагујевачки	јагодински	рударски	Свега у покрајини	округ зајечарски	нишавски	пиротски	крајишки	Свега у покрајини	округ ужички	чачански	крушевачки	Свега у покрајини	округ пожаревачки	бајрајски	Свега у покрајини	округ ужички	чачански	крушевачки	Свега у покрајини
1845—1864		50	63	29	52	53	55	302	21	36	43	38	138	116	71	58	245	103	36	139	86	55	46	187
1865—1884		64	53	50	78	43	55	343	36	68	49	32	185	98	56	48	202	103	36	139	132	79	71	282
1845—1884		114	116	79	130	96	110	645	57	111	85	70	323	214	127	106	447	206	65	278	218	134	117	469

БИБЛИОТЕКА ПРВА

Дакле за сво време од 1845 до 1884 године било је свега самоубистава:

У Шумадији	645	годишње	16·1)
„ Рудну Ст. Влаху Рашкој	469	„	11·7)
„ Мачви	447	„	11·2)
„ Тимочкој крајини	323	„	8·1)
„ Браничеву	245	„	6·1)

II.

САМОУБИСТВА

према броју становништва

1. у Србији.

Није довољно, вели Морзели, посматрати само апсолутне бројеве и по њима израчунавати повећавање бројева самоубистава, него се бројеви самоубистава морају посматрати у њихову односу ка кретању људства, и таким посматрањем истраживати право растење или опадање самоубистава: јер кретање бројнога стања самоубистава одговара кретању бројнога стања становништва.

Према овоме, и ако је апсолутни број самоубистава у Србији био највећи 1864, 1868 и 1879, а најмањи 1845 и 1852 године, опет, кад број самоубистава упоредимо с бројем становништва, наћи ћемо, да најнеповољније стање узимају године 1864 и 1854 а најповољније године 1875 и 1876, т, ј. године 1864 и 1854 долазило је 1 самоубиство на 15416 до 15608, а године 1875 и 1876, опет, 1. на 31924 до 33466 становника, — док је 1868 и 1879 године, међутим, долазило 1. самоубиство на 17185 до 20342, а 1845 и 1852 године 1. на 25647 до 28165 становника. Дакле према броју становништва највише самоубистава било је године 1854 и 1864, а најмање го-

дине 1875 и 1876. Осим овога, године 1846 такође, према броју становништва било је много самоубистава (1. на 17229); године 1848 исто тако (1. на 17136); па 1856 (1. на 17914); а 1884 године долазило је 1 самоубиство на 25784 становника. Интересно је, да је 1845 године долазило 1 самоубиство на 25647, а 1884, дакле после 40 година, 1 самоубиство на 25784 становника, дакле, готово на онолико исто становника на колико је било и пре 40 година.

Ради лакшег прегледа следећа таблица показује, колико је у појединим годинама било становника, колико самоубистава и на колико становника долази по једно самоубиство у свакој појединој години.

Тако, било је у Србији:

Таблица IV. Године	Становника*	Самоубистава	1. Самоубиство на становника
1845	897642	35	25647
6	91 160	53	17229
7	928648	39	23811
8	942473	55	17136
9	946413	44	21509
1850	956893	37	25862
1	969383	45	21542
2	985624	35	28161
3	990009	46	21522
4	998919	64	15608
5	1018132	44	23139
6	1039012	58	17914
7	1060623	55	19284
8	1081126	44	24576
9	1100879	50	22018

* Подаци о становништву од 1845 до 1868 године узети су из Државописа Србије, III. свеска. За годину 1874 и 1884 по пописима. За године: 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1875, 1876, 1877, 1878 и 1879 из књиге: «Popolazione Movimento dello stato civile.» Anno XIX — 1880 — Roma 1882. А за годину 1880, 1881, 1882 и 1883, по израчуњеном годишњем приратају од 1879 до 1884.

Таблица IV. (наставак).

Године	Становника	Самоубиства	1. Самоубиство на становника
1860	1110711	44	25243
1	1118646	44	25424
2	1123620	59	19044
3	1138405	52	21892
4	1156171	75	**15416**
5	1185095	53	22360
6	1215576	57	21326
7	1238093	53	23360
8	1254503	73	17185
9	1284518	65	19762
1870	1302077	56	23251
1	1314836	58	22670
2	1321914	64	20655
3	1339508	62	21605
4	1353890	54	25072
5	1372741	43	31942
6	1372100	41	**33466**
7	1372206	58	23650
8	1378557	55	25065
9	1383239	68	20342
1880	1415996	52	27231
1	1448754	57	25417
2	1481512	60	24692
3	1514270	62	24424
1884	1547028	60	25784

По петогодишњим периодима, самоубиства према броју становништва најнеповољније димензије узимају од 1845 до 1849 године, у ком је периоду средњи годишњи број био: 1 самоубиство на 20479 становника; а најповољније од 1875 до 1879 и од 1880 до 1884 године, у којим периодима био је средњи број: 1 самоубиство на 25456 до 25958 становника, — као што показује сљедећа таблица:

Тако, био је средњи број:

Таблица V. у периоду од	Становништва	Самоубистава	1. Самоубиство на становника
1845—1849	925667	45·2	**20479**
1850—1854	980166	45·4	21590
1855—1859	1059954	50·2	21115
1860—1864	1129510	54·8	20611
1865—1869	1235557	60·2	20524
1870—1874	1326445	58·8	22559
1875—1879	1375769	53·0	**25958**
1880—1884	1481512	58·2	25456

По десетогодишњим периодима — деценијумима —, број самоубистава у Србији, у погледу на становништво, у прва два деценијума (од 1845—1854 и од 1855—1864) био је на једној мери с незнатном разликом, а у друга два деценијума (од 1865—1874, и од 1875—1884) опадао је. Интересно је, да је у првом деценијуму био средњи број 1 самоубиство на 21036, а у посљедњем 1 на 25695 становника, дакле у првом више, према броју становништва, но у четвртом, и ако је, по апсолутном броју у овом посљедњем деценијуму било више самоубистава но у оном првом.

Тако, био је средњи број:

Таблица VI. у периоду од	Становништва	Самоубиства	1. Самоубиство на становника
1845—1854	952916	45·3	21036
1855—1864	1094732	52·5	20852
1865—1874	1281001	59·5	21529
1875—1884	1428640	55·6	25695

За првих двадесет година (од 1845 до 1864) био је у Србији средњи број:

становништва 1,023.824,
самоубистава 48·9,

и према томе, за овај период долазило је: 1 самоубиство на 20937 становника

За других двадесет година (од 1865 до 1884) био је у Србији средњи број:

становништва 1,354.820
самоубистава 57·55,

и према томе, за овај други период био је средњи број: 1 самоубиство на 23542 становника.

И тако, по резултатима које показују сви ови периодски одсеци, самоубиства у Србији, рачунајући их према броју становништва, опадају, и ако по апсолутном броју расту,

За сво време од 40 година (1845 до 1884) у Србији је средњи број:

становништва 1.189.322,
самоубиства 53·225,

и према томе, долазило је: 1 самоубиство на 22345, становн.

2. *По покрајинама.*

По покрајинама имамо оваке резултате и то:

а; У Шумадији најновољније димензије биле су у четвртом деценијуму (од 1875 до 1884) а најнеповољније у првом (од 1845 до 1854). У Шумадији био је средњи број: у периоду од 1845—1854 год. 1 самоуб. на 17807 станов.

«	1855—1864	«	1	»	21651	«
»	1865—1874	»	1	«	21730	»
»	1875—1884	»	1	»	26330	»

б; У Тимочкој Крајини самоубиства такође као да опадају. У овој покрајини био је средњи број:

у периоду	од 1845—1854	год.	1	сумоуб. на	33275	станов.
»	» 1855—1864	»	1	»	21962	»
»	» 1865—1874	»	1	»	23902	»
»	» 1875—1884	»	1	»	31505	»

в; У Мачви, исто тако. У Мачви је средњи број био:

у периоду	од 1845—1854	год.	1	самоуб. на	16195	станов.
»	1855—1864	»	1	»	13802	»
»	1865—1874	»	1	»	18121	»
»	1875—1884	»	1	»	28318	»

г; У Браничеву број самоубиства по деценијумима према броју становништва, варирао је, али је ипак најповољније стање било у деценијуму од 1875 до 1884, године. Средњи број у овој покрајини био је:

у периоду	од 1845—1854	год.	1	самоуб. на	30473	станов.
»	» 1855—1864	»	1	»	31529	»
»	» 1865—1874	»	1	»	30133	»
»	» 1875 1884	»	1	»	34248	»

д; У Рујну Старом Влаху Рашкој такође број самоубистава варирао је, а најповољније димензије биле су у другом деценијуму (од 1855 до 1864). У овој покрајини био је средњи број:

у периоду	од 1845—1854	год.	1	самоуб. на	20102	станов.
»	1855—1864	»	1	»	22114	»
»	1865—1874	»	1	»	17726	»
»	1875—1884	»	1	»	18406	»

Према овоме, у периоду од 1845 до 1854 најповољније стање било је у Тимочкој Крајини а најнеповољније у Мачви; у периоду од 1855 до 1864 године најповољније стање било је у Браничеву а најнеповољније у — Мачви; а у периоду од 1865 до 1874, и од 1875 до 1884 године, најповољније у Браничеву а најнеповољније у Рујну Старом Влаху Рашкој — као што се то све види из ове таблице.

Тако био је средњи број:

Таб. VII. у периоду од	у Покрајини	1. Самоубиство на становника*
1845—1854	Мачви	16195
	Шумадији	17807
	Рујну, Старом Влаху, Рашкој,	20102
	Браничеву	30473
	Тимочкој крајини	33275
1855—1864	Мачви	13802
	Шумадији	21651
	Тимочкој крајини	21962
	Рујну, Старом Влаху, Рашкој,	22114
	Браничеву	31529
1865—1874	Рујну, Старом Влаху, Рашкој,	17726
	Мачви	18121
	Шумадији	21730
	Тимочкој крајини	23902
	Браничеву	30133
1875—1884	Рујну, Старом влаху, Рашкој,	18406
	Шумадији	26330
	Мачви	28318
	Тимочкој крајини	31505
	Браничеву	34284

На по 20 година, у свима покрајинама, изузимајући Рујно Стари Влах Рашку, у другом периоду (од 1865 до 1884) самоубиства, према броју становништва, опадала су. За првих 20 година (1845—1864) најповољније

* Средњи годишњи број становништва у покрајинама по периодима од по десет година, периодима од по двадесет година, и укупно за сво време од 1845 до 1884 године, израчунали смо по годишњем прираштају људства између пописа: од 1846. и 1854; од 1854 и 1866 од 1866 и 1874 и од 1874 и 1884 године.

стање било је у Браничеву а најнеповољније у Мачви: а за двугих 20 година опет најповољније, такође, у Браничеву а најнеповољније у Рујну Старом Влаху Рашкој. Дакле на периоде од по 20 година био је средњи број и то:

Таб. VIII. у периоду од	у Покрајини	1. Самоубиство на становника
1845—1864	Мачви	14998
	Шумадији	19729
	Рујну, Старом Влаху, Рашкој	21108
	Тимочкој крајини	27618
	Браничеву	31002
1865—1884	Рујну, Старом Влаху и Рашкој	18066
	Мачви	23220
	Шумадији	24030
	Тимочкој крајини	27703
	Браничеву	32190

За свих 40 година (од 1845 до 1884) најповољније димензије биле су у Браничеву, а најнеповољније у Мачви. За ово време био је средњи број:

У Мачви	1 самоуб.	на	19108	станов.
„ Рујну Ст. Вл. и Рашкој	1 „		19584	„
„ Шумадији	1 „		21880	„
„ Тимочкој крајини . . .	1 „		27660	„
„ Браничеву	1 „		31595	„

3. По окрузима (административној подели).

По окрузима, број самоубистава према броју становништва,* и то по деценијумима, периодима од по 20

* Средњи годишњи број становништва у окрузима по десетогодишњим периодима, периодима од по двадесет година, и за сво време од 1845 до 1884 године, израчунали смо по годишњем приштају људства између пописа: од 1846. и 1854; од 1854 и 1866; од 1866 и 1874; и од 1874 и 1884. године.

година и укупно за сво време од 40 година показују резултате и то:

У вароши Београду, према броју становништва, самоубиства су за прва три деценијума опадала а у четвртом расла, а по резултатима у периодима од по 20 година, изгледа као да опет опадају, јер је у периоду од 1845 до 1864 био средњи број: 1. самоубиство на 7229, а у периоду од 1865 до 1884 године 1 на 9718. становника.

У округу Алексиначком број самоубистава, рачунајући их према броју становништва, најповољнији је био у првом деценијуму, потом је у другом деценијуму растао а у трећем и четвртом опадао. Дакле, у овом округу самоубиства, по деценијумима узевши, опадају, али по перијодима од по 20 година расту јер је у том времену био средњи број и то: у периоду од 1845—1864 године 1. самоубиство на 60169, а у периоду од 1865—1884 године 1. на 32693 становника.

У округу Београдском, број самоубистава према броју становништва како по десетогодишњим периодима (деценијумима) тако а по периодима од по 20. година, систематички опадају.

У округу Ваљевском исто онако као и у округу београдском, дакле опадају.

У округу Јагодинском самоубиства према броју становништва такође опадају.

У округу Кньажевачком, у прва три деценијума, самоубиства су расла а у четвртом опадала, а према периодима од по 20. година, изгледа као да у овом округу самоубиства према броју становништва расту, јер је у периоду од 1845 до 1864 био средњи број 1. самоубиство на 19955, а у периоду од 1865 до 1884 године 1. на 17872 становника.

У округу Крагујевачком најповољније димензије биле су у другом деценијуму а најнеповољније у четвр-

тсм. За првих 20. година био је средњи број: 1 самоубиство на 31749, а за других 20. година 1 на 24933 становника, и према овом периоду као да и у округу крагујевачком самоубиства према броју становништва расту.

У округу Крајинском самоубиства како по деценијумима тако и по периодима од по 20. година опадају.

У округу Крушевачком самоубиства по деценијумима варовала су, а по периодима од по 20. година изгледа као да расту.

У округу Подринском и по деценијумима и по периодима од по 20. година, опадају

У округу Пожаревачком исто тако.

У округу Рудничком као и у пожаревачком.

У округу Смедеревском у прва три деценијума самоубиства су према броју становништва расла а у четвртом опадала, а према периодима од по 20. година такође расла.

У округу Ужичком по деценијумима варовала су а по периодима од по 20. година изгледа да расту.

У округу Црноречком самоубиства су према броју становништва расла у прва три деценијума, а у четвртом број истих умањио се. Међутим по периодима од по 20. година изгледа да су самоубиства у овом округу у оба периода равномерна, са врло незнатном разликом.

У округу Чачанском самоубиства расту како по деценијумима тако и периодима од по 20. година.

У округу Шабачком напротив, изгледа као да опадају, и напослетку.

У округу Ћупријском, самоубиства према броју становништва, у прва три деценијума опадала су, а у четвртом расла, али ипак, према овоме и периодима од по 20. година изгледа као да самоубиства у овом округу опадају. И тако:

По окрузима (административној подели Србије), следећа таблица показује на колико становника долази по једно самоубиство како по деценијумима тако и по периодима од по 20. година и укупно. По овом последњем, варош Београд а за њим округ ваљевски узимају најнеповољније димензије т. ј., према броју становника, највише самоубистава било је у Београду и округу ваљевском, а најмање пак у округу алексиначком, крајинском смедеревском и т. д.

Тако, био је средњи број:

Таблица IX. У округу	Једно самоубиство на становника						
	У периодима од по 10. година				У периодима од по 20. година		У периоду од 1845 до 1884.
	1845—1854	1855—1864	1865—1874	1875—1884	1845—1864	1865—1884	
(вар. Београду)	4828	9630	11800	7636	7229	9718	8473
ваљевском	12204	13228	15841	21586	12716	18713	15715
чачанском	16323	21386	16371	15883	18855	16127	17491
рудничком	12944	18465	14641	26917	15705	20779	18242
ужичком	19785	20173	16993	17975	19979	17484	18731
књажевачком	21026	18884	16246	19499	19955	17872	18913
подринском	19836	11477	17360	30522	15656	23941	19798
крушевачком	26106	26013	20500	22163	26059	21331	23695
београдском	15490	19184	20423	40645	17337	30534	23935
шабачком	21484	16771	22391	39874	19127	31133	25130
пирочком	31134	20557	17906	34500	25845	26206	26024
јагодинском	20000	21449	27455	39886	20730	33670	27200
крагујевачком	27320	36178	35257	23609	31749	24933	30591
пожаревачком	29872	30739	27040	36050	30305	31545	30925
бупријском	31885	33687	42284	30310	32788	36302	34547
смедеревском	55640	25609	20866	45396	40624	33131	36877
крајинском	36730	27679	45479	49748	32205	47613	39909
алексиначком	98777	21561	31863	33523	60169	32693	46433

4. Самоубиства према становништву у другим државама.

Хаузнер Ото прегледајући у својој статистици самоубиства у Европи од 1856 до 1862 године, поделио је у том европске државе на категорије. У прву категорију ставио је оне државе, у којима је једно самоубиство долазило на 2760 до 10.000 становника. У тој категорији су државе у којима је једно самоубиство долазило и то:

у Саксен-Алтенбургу	на	2760	становника
„ Пруској Саксонској	„	4280	„
„ Макленбург-Шверину	„	7150	„
„ Саксонској	„	7210	„
„ Пруској	„	7480	„
„ Француској	„	9150	„
„ Данској	„	9500	„
„ Насави	„	9810	„

У другу категорију ставио је државе у којима је 1. самоубиство долазило на 10.000 до 20.000 становника. У овој су категорији ове државе:

Немачка где је	1	самоуб.	долазило	на 10180	станов.
Доња Аустрија	„ 1	„	„	10200	„
Ческа	„ 1	„	„	11600	„
Енглеска . . .	„ 1	„	„	13120	„
Баденска . . .	„ 1	„	„	13300	„
Хановеранска .	„ 1	„	„	13300	„
Вел. Британија	„ 1	„	„	13600	„
Виртенбершка	„ 1	„	„	14400	„
Баварска . . .	„ 1	„	„	14820	„
Хрватска . . .	„ 1	„	„	16500	„
Аустрија . . .	„ 1	„	„	18320	„
Горња Аустрија	„ 1	„	„	19000	„

У трећу категорију ставио је државе, у којима је 1. самоубиство долазило на 20.000 до 40.000 становника, а у тој категорији су државе:

Нидерланска	где је једно самоубиство долазило на	21000	становника
Белгија		22000	»
Угарска		23200	»
Шведска		23300	»
Норвешка		23800	»
Папина држава		26700	»
Швајцерска		28100	»

На послетку у четврту категорију ставио је државе, у којима је 1. самоубиство долазило тек на 40000 до 100000 становника. У овој категорији су државе:

Руска царевина	где је једно самоубиство долазило на	40800	становника
Италија		41800	
Шпанија		60500	
Португалска		67700	
Грчка		90000	
Острво Сардинија		98000	
Далмација		101000	

У Србији, пак за поменуто време од 1856 од 1862 године, било је свега 295. самоубистава, а то је у средњу руку годишње по 49. случајева. Средњи годишњи број становништва за то време износио је на 1,085166 душа Према овоме је у Србији за време од 1856 до 1862. године био средњи број: 1 самоубиство на 22146 становника. Србија би, дакле, према оној подели, за оно време била у III. категорији, и то је међ државама у којима је мањи број самоубистава.

У Морселијевој статистици самоубистава има детаљних података за Данску, Саксонску, Норвешку, Пруску, Француску, Шведску и Белгију и узевши време од 1845 до 1875 године, дакле за 30 година, имамо оваке резултате:

У Данској, по петогодишњим периодима за означено време, најповољнији резултати били су у периоду од 1871 до 1875. године, у ком је срэдњи број био: 1 самоубиство на 3922 становника; а најнеповољнији у периоду од 1861 до 1865 године, у ком је средњи број био: 1. самоубиство на 3472 становника. У Србији је средњи број био: у периоду од 1871-75 године 1. самоубиство на 23854; а у периоду од 1861-65 године, опет, 1. самоубиство на 20219. становника.

У Саксонској, по петогодишњим периодима најповољнији резултати били су у периоду од 1846 до 1850, у ком је годишње долазило 1. самоубиство на 5025. становника; а најнеповољнији у периоду од 1866 до 1870. године, у ком је средњи број био: 1. самоубиство на 3367 становника. У Србији био је средњи број: у периоду од 1846-50 године 1. самоубиство на 20560, а у периоду од 1866 – 1870 године 1. на 20706 становника.

У Норвешкој, најповољнији резултати били су у периоду од 1871 до 1875 године, као и у Данској, а најнеповољнији у периоду од 1846 до 1850, године. У првом био је у Норвешкој средњи број 1. самоубиство на 14286 (у Србији на 23854); а у другом 1. на 9091 (у Србији на 20560) становника.

У Прајској био је средњи број: у периоду од 1866 до 1870 године 1. самоубиство на 7508 (у Србији на 20706.); а у периоду од 1846 до 1850 године 1. на 10070 (у Србији на 20560.) становника, и ти јој периоди означују најповољније и најнеповољније односе самоубистава према броју становника.

У Француској број самоубистава према броју становника најповољнији је био у периоду од 1846 до 1850 год. докле као и у Саксонској: а најнеповољнији у периоду од 1871 до 1875 године. У првом периоду био је у Француској средњи број: 1 самоубиство на 10309 (у Србији

на 20560); а у другом, (од 1871 до 75) 1. на 6667 (у Србији на 23854) становника.

У Шведској, у периоду од 1856 до 1860 године био је средњи број: 1. самоубиство на 17544 (у Србији на 21483), и тај период показује најповољније стање самоубистава према становништву у овој држави: а у периоду од 1866 до 1870 године опет, био је средњи број 1. самоубиство на 11765 (у Србији на 20706.) становника, а то је период у коме је према броју становника било највише самоубистава. И на послетку.

У Белгији, најповољније димензије биле су у периоду од 1851 до 1855 године, а најнеповољније у периоду од 1871 до 18 5 године, дакле као и у Француској. У Белгији је дакле био средњи број: у периоду од 1851 до 1855 године 1. самоубиство на 27027 (у Србији на 21205); а у периоду од 1871—75 године 1 на 14706 (у Србији на 23854.) становника.

Од свију ових поменутих држава, за време од 1846 до 1875 године, како по петогодишњим периодима, тако као што ће се из таблице која сљедује видети) и по деценијумима а и за све време од 30. година, Србија показује најмањи број самоубистава према броју становништва. Једино у периоду од 1851 до 1855, и у деценијуму од 1846 до 1865. године показали су се повољнији резултати у Белгији но у Србији.

За све пак време од 30. година (од 1846 до 1875), највише самоубистава према броју становништва било је у Данској, где је средњи број био: 1. самоубиство на 3696 становника; затим у Саксонској, где је средњи број: 1 на 4004; па у Прајској, где је средњи број: 1. на 8185; после у Француској, Норвешкој и Шведској; а најмање у Белгији, где је средњи број: 1. самоубиство на 18319 становника.

У Србији, напротив, за означено време од 1846 до 1875 године, био је средњи број: 1. самоубиство на 21338. становника.

Све ово показује сљедећа таблица међународног упоређења самоубистава према броју становништва од 1846 до 1875 године, по петогодишњим периодима, деценијумима и укупно.

Тако био је средњи број:

Таб. X.	Једно самоубиство на становника											
У Државама	У периодима од по 5. година и то од:						У периодима од по 10 година, и то од:			У периоду од 30 година (1846—1875).
	1846—1850	1851—1855	1856—1860	1861—1865	1866—1870	1871—1875	1846—1855	1856—1865	1866—1875	
Данској	3876	3676	**3123**	3472	3610	2922	3776	3547	3766	**3696**
Саксонској . .	5025	4032	4082	3788	3367	3731	4528	3935	3549	4004
Прајској	10070	**7692**	8130	8197	7508	7513	8881	8163	**7510**	8185
Француској . .	10309	10000	9991	8665	7407	6667	**10154**	8578	7037	8590
Норвешкој . . .	**9991**	9346	10638	11765	13158	14286	9218	11201	13722	11380
Шведској . . .	14925	14085	17544	13158	11765	**12340**	14505	15351	12655	13970
Белгији	16667	27027	18182	18182	15152	14706	21847	18182	14929	18319
Србији	20560	**21205**	21483	**20219**	20706	23854	20882	20851	22280	21338

За веће европске вароши имамо података из статистике Хаузнерове, и интересно је, да је у извесним периодима година, било више самоубистава, према броју становништва, у Београду, него у Турину, Келну, Бордоу, Неапољу, Риму, Флоренцији, Венецији, Бечу, Ахену, Милану и Прагу. Тако долазило је 1 самоубисто:

у Турину	(1860—63. г.)	на	15100,	а у Беог. на 1905	стан.
„ Келну	(1859—62. г.)	„	13500,	„ „ „ „ 2011	„
„ Бордоу	(1859—62. г.)	„	10600,	„ „ „ „ 2011	„
„ Неапољу	(1861—63. г.)	„	12000,	„ „ „ „ 2137	„
„ Риму	(1861—63. г.)	„	10200,	„ „ „ „ 2137	„
Флоренцији	(1861—63. г.)	„	7350,	„ „ „ „ 2137	„
„ Венецији	(1860—62. г.)	„	14000,	„ „ „ „ 2281	„
„ Бечу	(1860—62. г.)	„	5350,	„ „ „ „ 2281	„
„ Милану	(1862—63. г.)	„	6320,	„ „ „ „ 3115	„
„ Ахену	(1859—61. г.)	„	1 900,	„ „ „ „ 3937	„
и у Прагу	(1859—61. г.)	„	7200,	„ „ „ „ 3937	„

а напротив, у Хамбургу, Паризу, Кенигсбергу, Берлину, Бреслави, Лондону и Минхену, било је више него у Београду. Тако долазило је 1. самоубиство:

у Хамбургу	(1859— г.)	на	2080,	а у Беог. на 18837	стан.
„ Паризу	(1858—61. г.)	„	2876,	„ „ „ „ 3852	„
„ Кенигсбергу	(1859—61 г.)	„	3240,	„ „ „ „ 3937	„
„ Берлину	(1859—61. г.)	„	3550,	„ „ „ „ 3937	„
„ Бреслави	(1859—61. г.)	„	3940,	„ „ „ „ 3937	„
„ Лондону	(1860. г.)	„	4870,	„ „ „ „ 19684	„
а у Минхену	(1858—59. г.)	„	6050,	„ „ „ „ 18413	„

У самом пак, Београду, долазило је 1. самоубиство:

године	1880.	на 5413.	становника,
„	1881	„ 4755	„
„	1882	„ 11267	„
„	1883	„ 11638	„
„	1884	„ 3573	„

III

САМОУБИСТВА ПО ПОЛУ

1. У Србији

Од 2129 самоубистава у Србији за прошлих 40 година, било је: мушких 1337; женских 792. Дакле од 100. долазило је: на мушки пол 62·8, а на женски 37·2; или на 1000. женских 1688. мушких.

Тако, било је у Србији самоубистава:

Таблица XI.	СВЕГА		%		На 1000 женских доће мушких
Године	Муш.	Жен.	Муш.	Жен.	
1845	20	15	57·1	42·9	1331
6	33	20	62·3	37·7	1652
7	23	16	59·0	41·0	1439
8	36	19	65·5	34·5	1899
9	24	20	54·5	45·5	1199
1850	22	15	59·5	40·5	1469
1	22	23	48·9	51·1	957
2	23	12	65·7	34·3	1915
3	29	17	63·0	37·0	1703
4	41	23	64·1	35·9	1786
5	27	17	61·4	38·6	1591
6	30	28	51·7	48·3	1070
7	36	19	65·5	34·5	1899
8	30	14	62·2	31·8	1956
9	34	19	68·0	32·0	2125
1860	32	12	72·7	27·3	2663
1	34	10	77·3	22·7	3405
2	35	24	59·3	40·7	1457
3	37	15	71·2	28·8	2472
4	46	29	61·3	38·7	1584
5	32	21	60·4	39·6	1525
6	35	22	61·4	38·6	1591
7	29	24	54·7	45·3	1208
8	43	[illegible]	58·9	41·1	143[illegible]
9	[illegible]	29	55·4	44·6	1242
1870	35	24	62·5	37·5	1667

Таблица XI. (наставак).

Године	СВЕГА		%		На 1000 женских доће мушких
	Муш.	Жен.	Муш.	Жен.	
1871	[illegible]	23	60·3	39·7	1519
2	41	23	63·1	[illegible]	1780
[illegible]	40	22	64·5	35·5	1817
4	37	17	68·5	31·5	2175
5	26	17	60·5	39·5	[illegible]
6	29	12	70·7	29·3	2417
7	42	16	72·4	27·6	2625
8	38	17	69·1	30·9	2[illegible]
9	39	29	57·4	42·6	1347
1880	31	18	63·3	36·7	1889
1	34	23	59·6	40·4	1478
2	40	20	66·7	33·3	2003
3	42	20	67·7	32·3	2096
1884	36	24	60·0	40·0	1500

Највише самоубистава по апсолутном броју било је: код мушких године 1864 а код женских године 1868. Најмање пак. код мушких године 1845 а код женских године 1861.:

Процентално, пак, међу половима. било је највише код мушких године 1861 (77·3%) а код женских године 1856 (48·3%). Године 1861. на 1000 женских самоубица долазило је 3405 мушких; а године 1856 на 1000 мушких 934. женских самоубица. Најмање, пак, било је: код мушких године 1851 (48·9%) а код женских године 1861 (22·7%). Године 1851. на 1000. женских долазило је 957 мушких, дакле више женских но мушких; а године 1861. на 1000 мушких 294 женских самоубица.

По петогодишњим периодима, највише самоубистава по апсолутном броју било је: код мушких у периоду од 1870 до 1874, а код женских у периоду од 1865 до 1869 године; а најмање: код мушких у периоду од 1845 до 1849. а код женских у периодима од 1845—49; 1850—54 и од 1860 до 1864 године (по 90)

Процентално пак, међу половима, било је највише: код мушких у периоду од 1860 до 1864 године (67·15%); а код женских у периоду од 1865 до 1869 (41·86%). У периоду од 1860 до 1864, на 1000 женских долазило је 2044 мушких; а у периоду од 1865 до 1869 на 1000 мушких 719 женских самоубица. Најмање пак било је: код мушких у периоду од 1865 до 1869 (58·14%) а код женских у периоду од 1860 до 1864 (32·85%). У периоду од 1865 до 1869, на 1000 женских долазило је 1389 мужких; а у периоду од 1860 до 1864 на 1000 мушких 489 женских самоубица.

Дакле било је самоубистава:

Таблица XII. У периоду од	По апсолутном броју			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	женских дође мушких	мушких дође женских
	Особа			Особа			
1845—1849	136	90	226	60·18	39·82	1511	662
1850—1854	137	90	227	60·35	39·65	1522	657
1855—1859	157	94	251	62·55	37·45	1670	782
1860—1864	184	90	274	67·15	32·85	2044	490
1865—1869	175	126	301	58·14	41·86	1389	720
1870—1874	188	106	294	63·95	36·05	1774	564
1875—1879	174	91	265	65·66	34·34	1912	523
1880—1884	186	105	291	63·92	36·08	1771	564

По десето-годишњим периодима — деценијумима — највише самоубистава, по апсолутном броју било је: код мушких у периоду од 1865 до 1874 године, а код женских — исто тако; најмање, пак, и код мушких и код женских било је у периоду од 1845 до 1854 године.

Процентално било је: највише код мушких у периоду од 1855 до 1864 (64·95%), а код женских у периоду од 1845 до 1854 (39·74%). У периоду од 1855 до 1964 долазило је на 1000 женских 1853 мушких, а у периоду од 1845 до 1854 на 1000 мушких 659 женских самоубица. Најмање, пак, било је, код мушких у пери-

оду од 1845 до 1854 (60·26% или на 1000 женских 1517 мушких); а код женских у периоду од 1855 до 1864 (35·05% или на 1000 мушких 539 женских самоубица.

Тако, било је самоубистава:

Таблица XIII. у периоду (деценијуму) од	По апсолутном броју			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	женских добе мушких	мушких добе женских
	Особа			Особа			
1845—1854	273	180	453	60·26	39·74	1517	659
1855—1864	341	184	525	64·95	35·05	1853	539
1865—1874	363	232	595	61·01	38·99	1565	639
1875—1884	360	196	556	64·75	35·25	1836	544

У периоду од 1865 до 1884 годане, процентално било је више самоубистава код мушких но у периоду од 1845 до 1864, а код женских више у периоду од 1845 до 1864 но у периоду од 1865 до 1884 године.

Тако било је:

Таблица XIV. у периоду од:	По апсолутном броју			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	женских добе мушких	мушких добе женских
	Особа			Особа			
1845—1864	614	364	978	62·78	37·22	1687	593
1865—1884	723	428	1151	62·81	37·19	1689	592
1845—1884	1337	792	2129	62·80	37·20	1688	592

2. *У Покрајинама*

За покрајине имамо оваке ресултате самоубистава по половима:

а) у Шумадији, по апсолутном броју било је самоубистава: највише: код мушких 1869, а код женских

1856 године; а најмање: код мушких 1858 а код женских 1852 и 1860 године. Процентално пак, било је највише: код мушких 1852 године — 91%, или на 1000 женских 10111 мушких самоубица; а код женских 1858 године — 83%, или на 1000 мушких 4882 женских самоубица. Најмање било је: код мушких 1858 године — 17% или на 1000 женских само 205 мушких; а код женских 1860 године — 11% или на 1000 мушких само 123 женских самоубица. Осим овога процентално било је више самоубистава код женских него код мушких године 1849 (56%) па 1851 (56%); па 1865 (55%); и т. п. а године 1871 колико је било код мушких толико исто и код женских (по 50%).

По петогодишњим периодима, процентално, највише је самоубистава било: код мушких у периоду од 1860 до 1864 године, а код женских у периоду од 1855 до 1859 године. Најмање: код мушких у периоду од 1855 до 1859, а код женских у периоду од 1860 до 1864 године, У периоду од 1855 до 1859 од 100 долазило је: код мушких 56 а код женских 44; а у периоду од 1860 до 1864: код мушких 78, а код женских 22, дакле у првом долазило је на 1000 женских 1273, а у другом 3545 — мушких самоубица.

По деценијумима, највише је било: код мишких у другом (од 1855—64) а код женских у четвртом (1875—84); а најмање: код мушких у четвртом а код женских у другом деценијуму. У другом деценијуму долазило је на 1000, женских 2030 а у четвртом 1778 — мушких самоубица.

По периодама од по 20. година, процентално било је више код мушких у првом периоду (1845—64) но у другом (1865—84), а код женских више у другом но у првом.

Од 1845 до 1884. у овој покрајини долазило је: код мушких 65 а код женских 35 од 100, а то је на 1000. женских 1857 мушких или на 1000. мушких 539. женских самоубица.

Тако, било је у Шумадији:

Таблица XV. Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		добре	
						Мушких	Женских
1845	11	4	15	73	27	2703	370
6	7	5	12	58	42	1382	724
7	8	4	12	67	33	2030	493
8	18	3	21	86	14	6142	163
9	7	9	16	44	56	786	1273
1850	8	4	12	67	33	2030	493
1	7	9	16	44	56	786	1273
2	10	1	11	91	9	11011	99
3	10	7	17	59	41	1439	695
4	15	8	23	65	35	1857	538
5	8	4	12	67	33	2030	493
6	15	12	27	56	44	1273	786
7	7	5	12	58	42	1382	724
8	1	5	6	17	83	2035	4882
9	11	7	18	61	39	1538	639
1860	8	1	9	89	11	8091	124
1	12	2	14	86	14	6142	16
2	10	6	16	63	37	1703	587
3	9	4	13	69	31	2226	449
4	17	3	20	85	15	5667	176
5	5	6	11	45	55	818	1222
6	8	7	15	53	47	1128	887
7	10	8	18	56	44	1273	786
8	20	8	28	72	28	2571	389
9	9	5	14	64	36	1778	563
1870	12	2	14	86	14	6142	163
1	7	7	14	50	50	1000	1000
2	16	8	24	67	33	2030	493
3	14	4	18	78	22	3545	282
4	12	5	17	71	29	2448	408
5	8	3	11	73	27	2703	37
6	2	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Таблица XV. (наставак)

Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		дође	
						Мушких	Женских
1877	12	6	18	67	33	2030	493
8	9	5	14	64	36	2571	389
9	10	8	18	56	44	1273	786
1880	9	6	15	60	40	1500	667
1	11	9	20	55	45	1222	818
2	12	5	17	71	29	2448	408
3	9	5	14	64	36	2571	389
1884	17	8	25	68	32	2125	471
1845—1849	51	25	76	67	33	2030	493
1850—1854	50	29	79	63	37	1703	587
1855—1859	42	33	75	56	44	1273	786
1860—1864	56	16	72	78	22	3545	282
1865—1869	52	34	86	60	40	1500	667
1870—1874	61	26	87	70	30	2333	429
1875—1879	51	28	79	65	35	1857	538
1880—1884	58	33	91	64	36	2571	389
1845—1854	101	54	155	65	35	1857	538
1855—1864	98	49	147	67	33	2030	493
1865—1874	113	60	173	65	35	1857	538
1875—1884	109	61	170	64	36	2571	389
1845—1864	199	103	302	66	34	1941	515
1865—1884	222	121	343	65	35	1857	538
1845—1884	421	224	645	65	35	1857	538

б: У Тимочкој крајини. У овој покрајини било је највише самоубистава, по апсолутном броју, код мушких 1858 а код женских 1871; најмање, пак код мушких 1845 1848, 1850, и 1876 (по 1.) а код женских, године 1859. 1860, и 1876—није било ни једнога случаја самоубиства. Процентално било је највише, код мушких године 1859,

1861, и 1876, (100%), а код женских највише године 1864. Ове 1864 године долазиле је: код мушких 30. а код женских 70. од 100, или на 1000. мушких 2333. женских самоубица. Било је више самоубистава код женских него ли код мушких још и године 1845, 1848 и 1849, којих је година долазило, код женских, по 67. на 100, или на 1000. мушких 2030 женских: после 1851 које године било је женских 60 од 100 или на 1000 мушких 1500 женских: затим 1868 године када је од 100 самоубистава долазило на женски пол 54. или на 1000. мушких 1200. женских; после, 1872 године које је године долазило 56 женских а 44 мушких самоубица, или на 1000. мушких 1273 женских; а године 1884 било је од 100: мушких 40 а женских 60, или на 1000. мушких 1500. женских самоубица. Најмање било је: код мушких године 1864 (30%) или на 1000. женских 429. мушких), а код женских, као што је и горе казано, године 1859, 1861 и 1876, када дакле није било ни једнога самоубиства.

По петогодишњим периодима, процентално било је највише: код мушких у периоду од 1855 до 1859, а код женских у периоду од 1845 до 1849 године. У периоду од 1855 до 1859 долазило је на 100: код мушких 83. а код женских 17. или, на 1000. женских 4882. мушких самоубица; а у периоду од 1845. до 1849: код мушких 45. а код женских 55. на 100, дакле код женских више а то значи, на 1000. мушких у овом периоду долазило је 1222. женске самоубице. Најмање пак било је: код мушких у периоду од 1845 до 1849 године (45%) или на 1000. женских 818. мушких); а код женских у периоду од 1855 до 1859 године (17%) или на 1000. мушких само 205. женских самоубица.)

По деценијумима, процентално, било је највише: код мушких у периоду од 1855 до 1864, а код женских у периоду од 1845 до 1854; а најмање: код мушких у пе-

риоду од 1845 до 1854 а код женских у периоду од 1855 до 1864 године.

У периодима од по 20 година, процентално, било је највише: код мушких у другом а код женских у првом, а најмање: код мушких у првом а код женских у другом периоду,

Дакле, било је у овој покрајини самоубистава:

Таб. XVI. Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Св.	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		добе	
						Мушких	Женских
1845	1	2	3	33	67	493	2030
6	3	3	6	50	50	1000	1000
7	3	1	4	75	25	3000	333
8	1	2	3	33	67	493	2030
9	2	4	6	33	67	493	2030
1850	1	1	2	50	50	1000	1000
1	2	3	5	40	60	667	1500
2	5	3	8	63	37	1703	587
3	4	2	6	67	33	2030	493
4	4	2	6	67	33	2030	493
5	8	3	11	73	27	2703	370
6	3	2	5	60	40	1500	667
7	9	1	10	90	10	9000	111
8	13	2	15	87	13	6692	149
9	7	—	7	100	—	100000	—
1860	3	3	6	50	50	1000	1000
1	5	—	5	100	—	100000	—
2	7	7	14	50	50	1000	1000
3	4	2	6	67	33	2030	493
4	3	7	10	30	70	429	2333
5	8	5	13	62	38	1632	613
6	7	4	11	64	36	1778	563
7	9	3	12	75	25	3000	333
8	5	6	11	45	55	818	1222
9	6	2	8	75	25	3000	333
1870	4	3	7	57	43	1326	754
1	9	8	17	53	47	1128	887
2	4	5	9	44	56	786	1273
3	4	1	5	80	20	4000	250

Таблица XVI. (наставак).

Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муж.	Жен.	Св.	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		доће	
						Мушких	Женских
1874	6	1	7	86	14	6142	163
5	5	3	8	63	37	1703	587
6	1	—	1	100	—	100000	—
7	11	4	15	73	27	2703	370
8	8	4	12	67	33	2030	493
9	7	2	9	78	22	3545	282
1880	3	2	5	60	40	1500	667
1	5	1	6	83	17	4882	205
2	7	2	9	78	22	3545	282
3	10	5	15	67	33	2030	493
1884	2	3	5	40	60	667	1500
1845—1849	10	12	22	45	55	818	1222
1850—1854	16	11	27	59	41	1439	695
1855—1859	40	8	48	83	17	4882	205
1860—1864	22	19	41	54	46	1174	852
1865—1869	35	20	55	64	36	1778	563
1870—1874	27	18	45	60	40	1500	667
1875—1879	32	13	45	71	29	2448	408
1880—1884	27	13	40	68	32	2125	471
1845—1854	26	23	49	53	47	1128	887
1855—1864	62	27	89	70	30	2333	429
1865—1874	62	38	100	62	38	1632	613
1875—1884	59	26	85	69	31	2226	449
1845—1864	88	50	138	64	36	1778	563
1865—1884	121	64	185	65	35	1857	538
1845—1884	209	114	323	65	35	1857	538

в. Мачва. По апсолутном броју, у овој покрајини највише самоубистава било је: код мушких 1846. а код женских 1864 године; а најмање: код мушких 1876 а код женских 1847, 1852, 1876 и 1883 године (по 1.) Процентално, било је највише: код мушких 1847 (87% или на

1000 женских 6692. мушких); а код женских 1867 године (75% или на 1000. мушких 3000 женских). Као год што је ове 1867 године било више самоубистава код женских него ли код мушких, исто је тако било и године 1845, које је године од 100. случајева долазило мушких 29. а женских 71, или на 1000. мушких 2448 женских самоубица; после, године 1856, долазило је: мушких 46, а женских 54 од 100, или на 1000. мушких 1174 женских самоубица; затим године 1868 које је године од 100 случајева долазило мушких 30 а женских 70, или на 1000, мушких 2300 женских самоубица; па онда године 1869, које је године било мушких 47 а женских 53 од 100, или на хиљаду мушких 1128 женских самоубица; а године 1848 1850, и 1855 процентни односи били су равни, т. ј. и код мушких и код женских долазило је по 50 од 100.

По петогодишњим периодима, процентално, највише је било: код мушких у периоду од 1875—79 и од 1880 до 1884, а код женских у периоду од 1865 до 1869 године. У периоду од 1875—79 и од 1880 до 1884 долазило је: код мушких по 68. и код женских 32 од 100 или на 1000, женских 2125 мушких; а најмање било је: код мушких од 1865 до 1869, (54 од 100 или на 1000 женских 1152 мушких): а код женских у периодима од 1875—79 и од 1880 до 1884 године (32% или на 1000 мушких 471 женски самоубица).

По деценијумима процентално било је највише: код мушких у периоду од 1875 до 1884 а код женских у периоду од 1865 до 1874 године: а најмање: код мушких у периоду од 1865 до 1874 а код женски у периоду од 1875 до 1884 године, У периоду од 1865 до 1874 долазило је: на 1000 мушких 724 женских, а на 1000 женских 1381 мушких самоубица; а у периоду од 1874 до 1884, на 1000 мушких 471, женских, а на 1000. женских 1225. мушких самоубица.

По периодима од по 20 година, и за сво време од 1845 до 1884 године, интересно је, да је у сва ова три периода долазило: код мушких 62 а код женских 38 од 100 или на 1000 женских 1632 мушких: а на 1000 мушких 613 женских самоубица.

Дакле у овој покрајини било је самоубистава:

Таб. XVII. Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		Особе	
						Мушких	Женских
1845	2	5	7	29	71	408	2448
6	13	7	20	65	35	1857	538
7	7	1	8	87	13	6692	149
8	6	6	12	50	50	1000	1000
9	5	4	9	50	44	1273	786
1850	6	6	12	56	50	1000	1000
1	5	3	8	62	38	1632	613
2	5	1	6	83	17	4882	205
3	7	2	9	78	22	3545	282
4	11	6	17	65	35	1857	538
5	3	3	6	50	50	1000	1000
6	6	7	13	46	54	852	1174
7	10	5	15	67	33	2030	493
8	8	4	12	67	33	2030	493
9	8	3	11	73	27	2703	370
1860	9	3	12	75	25	3000	333
1	10	5	15	67	33	2030	493
2	9	7	16	56	44	1273	786
3	11	6	17	65	35	1857	538
4	11	9	20	55	45	1222	818
5	10	2	12	83	17	4882	205
6	9	3	12	75	25	3000	333
7	2	6	8	25	75	333	3000
8	3	7	10	30	70	429	2333
9	7	8	15	47	53	887	1128
1870	7	6	13	54	46	1176	852
1	7	3	10	70	30	2333	429
2	9	4	13	69	31	2226	449
3	7	6	13	54	46	1176	852
4	7	4	11	64	36	1778	563

Таблица XVII. (наставак).

Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Св.	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		доће	
						Мушких	Женских
1875	3	2	5	60	40	1500	667
6	1	1	2	50	50	1000	1000
7	9	2	11	82	18	4556	220
8	5	2	7	71	29	2448	408
9	8	5	13	62	38	1632	613
1880	7	3	10	70	30	2333	429
1	4	3	7	57	43	1326	754
2	10	3	13	77	23	3348	299
3	4	1	5	80	20	4000	250
1884	7	5	12	58	42	1382	724
1845—1849	33	23	56	59	41	1439	695
1850—1854	34	18	52	65	35	1857	538
1855—1859	35	22	57	61	39	1538	639
1860—1864	50	30	80	63	37	1703	587
1865—1869	31	26	57	54	46	1176	852
1870—1874	37	23	60	62	38	1632	613
1875—1879	2[illegible]	12	38	68	32	2125	471
1880—1884	32	15	47	68	32	2125	471
1845—1854	67	41	108	62	38	1632	613
1855—1864	85	52	137	62	38	1632	613
1865—1874	68	49	117	58	42	1382	724
1875—1884	58	27	85	68	32	2125	471
1845—1864	152	93	245	62	38	1632	613
1865—1884	126	76	202	62	38	1632	613
1845—1884	278	169	447	62	38	1632	613

г; Браничево. По апсолутном броју у Браничеву највише самоубистава код мушких било је године 1881 а 1883 код женских: а најмање код мушких године 1845, 1851, 1852, 1867, 1875 и 1884 а код женских године 1846, 1857 и 1858 — ни једно. Процентално, пак, нај-

више самоубистава долазило је: код мушких 1846, 1857 и 1858 (100%), а код женских 1852, 1867 и 1884 године, по 75%, или на 1000 мушких по 3000 женских. Осим овога било је више самоубистава код женских него код мушких још и године 1845, и 1875 (по 67%, или на 1000 мушких 2033 женских); а 1883 године долазило је код мушких 45 а код женских 55%, или на 1000 мушких 1222 женских самоубица. Најмање, пак, било је, код мушких године 1852, 1867 и 1884, по 25%, или на 1000 женских 333 мушких; а код женских као што је већ казано, године 1864, 1857 и 1858 у којим годинама код овог пола није било ни једнога самоубиства.

По петогодишњим периодима, процентално, било је највише: код мушких у периоду од 1855 до 1859, а код женских у периоду од 1865 до 1869 године. У периоду од 1855 до 1859 на 1000 женских долазило је 2448 мушких, а у периоду од 1865 до 1869 на 1000 мушких 887 женских самоубица. Најмање долазило је: код мушких у периоду од 1865 до 1869, (53% или на 1000 женских 1127 мушких); а код женских у периоду од 1855 до 1859, (29% или на 1000 мушких 408 женских самоубица.).

По деценијумима, процентално, било је највише: код мушких у периоду од 1855 до 1864 (другом деценијуму), а код женских у периоду од 1865 до 1874 (трећем деценијуму). У периоду од 1855 до 1864 долазило је на 1000 женских 1941, мушких, а у периоду од 1865 до 1874 на 1000 мушких 818 женских самоубица. Најмање пак, долазило је: код мушких у периоду од 1865 до 1874 (на 1000 женских 1222 мушких), а код женских у периоду од 1855 до 1864 (на 1000 мушких 515 женских).

По периодима од по 20 година (од 1845—64 и од 1865—84), процентно било је највише: код мушких у

првом а код женских у другом периоду; а најмање, опет, код мушких у другом а код женских у првом периоду.

А од 1845 до 1884 године долазило је: код муш- 61 а код женских 39 од 100, или: на 1000 женских 1564 мушких, а на 1000 мушких, опет, 639 женских самоубица.

Тако, у Браничеву било је самоубистава:

Таб. XVIII.	Апсолутни број			%		На 1000	
Године и периоди	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		дође	
						Мушких	Женских
1845	1	2	3	33	67	493	2030
6	2	—	2	100	—	100000	—
7	2	3	5	40	60	667	1500
8	4	4	8	50	50	1000	1000
9	5	2	7	71	29	2448	408
1850	4	1	5	80	20	4000	250
1	1	1	2	50	50	1000	1000
2	1	3	4	25	75	333	3000
3	4	1	5	80	20	4000	250
4	5	4	9	56	44	1273	786
5	3	2	5	60	40	1500	667
6	2	3	5	40	60	667	1500
7	3	—	3	100	—	100000	—
8	3	—	3	100	—	100000	—
9	4	1	5	80	20	4000	250
1860	7	4	11	64	36	1778	563
1	3	2	5	60	40	1500	667
2	4	3	7	57	43	1326	754
3	5	1	6	83	17	4882	205
4	3	3	6	50	50	1000	1000
5	4	1	5	80	20	4000	250
6	4	3	7	57	43	1326	754
7	1	3	4	25	75	333	3000
8	5	5	10	50	50	1000	1000
9	5	5	10	50	50	1000	1000
1870	4	3	7	57	43	1326	754
1	4	3	7	57	43	1326	754
2	3	2	5	60	40	1500	667
3	4	4	8	50	50	1000	1000
4	4	2	6	67	33	2030	493

Таблица XVIII. (наставак)

Година и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		Живе	
						Мушких	Женских
1875	1	2	3	33	67	493	2030
6	6	2	8	75	25	3000	333
7	3	1	4	75	25	3000	333
8	7	2	9	78	22	3545	282
9	5	4	9	56	44	1273	786
1880	4	1	5	80	20	4000	250
1	8	2	10	80	20	4000	250
2	5	2	7	71	29	2448	408
3	5	6	11	45	55	818	1222
1884	1	3	4	25	75	333	3000
1845—1849	14	11	25	56	44	1273	786
1850—1854	15	10	25	60	40	1500	667
1855—1859	15	6	21	71	29	2448	408
1860—1864	22	13	35	63	37	1703	587
1865—1869	19	17	36	53	47	1128	887
1870—1874	19	14	33	58	42	1382	724
1875—1879	22	11	33	67	33	2030	493
1880—1884	23	14	37	62	38	1632	613
1845—1854	29	21	50	58	42	1382	724
1855—1864	37	19	56	66	34	1946	515
1865—1874	38	31	69	55	45	1222	818
1875—1884	45	25	70	64	36	1778	563
1845—1864	66	40	106	62	38	1632	613
1865—1884	83	56	139	60	40	1667	667
1845—1884	149	96	245	61	39	1538	639

д; Рујно, Стари Влах Рашка. У овој покрајини највише самоубистава по апсолутном броју било је: код мушких 1883 а код женских 1879 године; а најмање, код мушких 1852, а код женских 1849, 1860, 1861 и

1862 (по 1). Процентално, пак, било је највише: код мушких године 1849. 1860 и 1862 (по 83%, или на 1000 женских по 4880 мушких); а код женских 1847 године (70%, или на 1000 мушких 2333 женских). Више самоубистава код женских него ли код мушких било је још и године 1852 (67% или на 1000 мушких 2030 женских); после, 1853 године (56% или на 1000 мушких 1273 женских); па 1857 (53%, или на 1000 мушких 1128 женских); па 1859 године, исто онако као и 1853; затим 1865 (58% или на 1000 мушких 1381 женских); па 1879 исто као и године 1857, и напослетку године 1881 и 1882 (по 57% или на 1000 мушких 1326 женских самоубица); а године 1850, 1851, 1855, 1856 и 1869. колико је било код мушких толико исто и код женских (по 50%). Најмање самоубистава, процентно, било је: код мушких године 1847 (30%, или на 1000 женских 429 мушких); а код женских године 1849, 1860 и 1862 (по 17% или на 1000 мушких 205 женских самоубица).

По петогодишњим периодима, процентно, било је највише: код мушких у периоду од 1860 до 1864 године (74% или на 1000 женских 2846 мушких); а код женских у периоду од 1845 до 1849 и од 1855 до 1859 године (по 50%, или на 1000 мушких 1000 женских самоубица). Најмање било је: код мушких у периоду од 1850 до 1854 и од 1855 до 1859 (по 50% или на 1000 женских 1000 мушких); а код женских у периоду од 1860 до 1864 године (26% или на 1000 мушких 356 женских самоубица).

По деценијумима, било је највише: код мушких у периоду од 1855 до 1864 и од 1875 до 1884 (II и IV — по 61% или на 1000 женских 1564 мушких); а код женских у периоду од 1845 до 1854 (првом деценијуму — 45% или на 1000 мушких 818 женских). Најмање: код мушких у периоду од 1845 до 1854 године (55%

или на 1000 женских 1222 мушких); а код женских у периоду од 1855 до 1864 и од 1875 до 1884 године (по 39%, или на 1000 мушких 639 женских самоубица).

У периоду од 1865 до 1884 године било је код мушких више но у периоду од 1845 до 1864 (61% или на 1000 женских 1564 мушких); а у периоду од 1845 до 1864 код женских више но у периоду од 1865 до 1884 године (42% или на 1000 мушких 724 женских самоубица).

Од 1845 до 1884 године било је: мушких 60 а женских 40 од 100, или на 1000 женских 1500 мушких: а на 1000 мушких 667 женских самоубица.

Тако, у овој покрајини било је:

Таб. XIX. Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		доће	
						Мушких	Женских
1845	5	2	7	71	29	2448	408
6	8	5	13	62	38	1632	613
7	3	7	10	30	70	429	2333
8	7	4	11	64	36	1778	571
9	5	1	6	83	17	4882	205
1850	3	3	6	50	50	1000	1000
1	7	7	14	50	50	1000	1000
2	2	4	6	33	67	493	2030
3	4	5	9	44	56	786	1273
4	6	3	9	67	33	2030	493
5	5	5	10	50	50	1000	1000
6	4	4	8	50	50	1000	1000
7	7	8	15	47	53	887	1128
8	5	3	8	63	37	1703	587
9	4	5	9	44	56	786	1273
1860	5	1	6	83	17	4882	205
1	4	1	5	80	20	4000	250
2	5	1	6	83	17	4882	205
3	8	2	10	80	20	4000	250

Таблица XIX. (наставак).

Године и периоди	Апсолутни број			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	Женских	Мушких
	Особа			Особа		дође	
						Мушких	Женских
1864	12	7	19	63	37	1703	587
5	5	7	12	42	58	724	1382
6	7	5	12	58	42	1382	724
7	7	4	11	64	36	1778	563
8	10	4	14	71	29	2448	408
9	9	9	18	50	50	1000	1000
1870	8	7	15	53	47	1128	887
1	8	2	10	80	20	4000	250
2	9	4	13	69	31	2226	449
3	11	7	18	61	39	1538	639
4	8	5	13	62	38	1632	613
5	9	7	16	56	44	1273	786
6	9	3	12	75	25	3000	333
7	7	3	10	70	30	2333	429
8	9	4	13	69	31	2226	449
9	9	10	19	47	53	887	1128
1880	11	6	17	65	35	1857	538
1	6	8	14	43	57	754	1326
2	6	8	14	43	57	754	1326
3	14	3	17	82	18	4556	220
1884	9	5	14	64	36	1778	563
1845—1849	28	19	47	60	40	1500	667
1850—1854	22	22	44	50	50	1000	1000
1855—1859	25	25	50	50	50	1000	1000
1860—1864	34	12	46	74	26	2846	351
1865—1869	38	29	67	57	43	1326	754
1870—1874	44	25	69	64	36	1778	563
1875—1879	43	27	70	61	39	1538	639
1880—1884	46	30	76	61	39	1538	639
1845—1854	50	41	91	55	45	1222	818
1855—1864	59	37	96	61	39	1538	639
1865—1874	82	54	134	60	40	1500	667
1875—1884	89	57	146	61	39	1538	639
1845—1864	109	78	187	58	42	1382	724
1865—1884	171	111	282	61	39	1538	639
1845—1884	280	189	469	60	40	1500	667

Од 1845 до 1884 године, дакле за свих 40 година, највише мушких самоубистава било је у Шумадији, па Тимочкој крајини, за тим у Мачви и Браничеву, а најмање у Рудну, Старом Влаху и Рашкој; женских пак највише у Рудну Старом Влаху и Рашкој, а најмање у Шумадији, као што показује ова таблица, тако:

Од 1845 до 1884 године било је самоубистава:

Таб. XX.	По апсолутном броју:			Од 100		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	женских лоље мушких	мушких лоље женских
У Покрајини:	Особа			Особа			
Шумадији	421	224	645	65	35	1857	538
Тимочкој крајини	209	114	323	65	35	1857	538
Мачви	278	169	447	62	38	1632	613
Браничеву	149	96	245	61	39	1564	639
Рудну Ст. Вл. и Рашкој	208	189	469	60	40	1500	667

3. По окрузима (административној подели).

По окрузима, од 1845 до 1864 године (за I-ви 20 година) највише самоубистава по апсолутном броју било је: код мушких у округу ваљевском а код женских — опет у округу ваљевском, а најмање: код мушких у округу алексиначком, а код женских у вароши београду свега 2. самоубиства за 20. година). Процентално, пак, било је највише самоубистава: код мушких у вароши београду (96% или на 1000. женских 24.000 мушких) а код женских у округу ужичком и јагодинском (по 47% или на 1000. мушких по 887. женских самоубица). Нај-

мање пак, било је: код мушких у округу ужичком и јагодинском (по 53% или на 1000. женских 1127. мушких); а код женских у вароши београду (4%, или на 1000. мушких 42. женских самоубица).

Колико је од 1845 до 1864 године било самоубистава код мушкога и женскога пола у појединим окрузима

Таб. XXI.	Г о																							
у округу:	1845		1846		1847		1848		1849		1850		1851		1852		1853		1854		1855			
	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.		
(в. Београду)	4	—	1	—	1	—	2	—	1	—	1	—	4	1	5	—	6	—	3	1	1	—		
окр. смедерев.	—	1	1	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	1	—	—	—	1	—	1	2		
„ ћупријск.	—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	3	—	—	—	1	3	2	—	—	1	1	—		
„ алексинач.		1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—		
„ крајинск.	—	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	2	3	1	1	—	3	—	4	1		
„ шабачком	2	3	3	—	2	—	2	2	2	3	1	1	2	1	—	—	4	—	1	1	1	1		
„ чачанском	2	—	2	1	2	2	4	—	2	—	2	1	1	1	—	1	2	1	2	1	—	2		
„ београд.	3	—	1	1	3	2	6	—	1	4	3	—	—	—	1	—	1	3	3	1	4	—		
„ рудничком	3	3	—	2	1	—	3	1	2	2	2	—	1	1	1	—	2	3	2	2	1	—		
„ ваљевском	—	2	9	7	2	1	4	3	1	1	4	4	2	1	5	—	2	—	7	3	2	2		
„ крушевач.	1	1	2	—	1	2	3	—	—	—	—	1	3	3	—	—	2	1	—	1	1	1		
„ књажевач.	1	—	2	2	—	—	1	2	1	2	—	—	—	—	2	1	2	1	—	1	3	—		
„ подринск.	—	—	1	—	3	—	—	1	2	—	1	1	1	1	—	1	1	2	3	2	—	—		
„ пожарев.	1	1	1	—	1	3	4	4	4	2	1	1	1	1	—	—	2	1	5	3	2	2		
„ ирпоречк.	—	—	1	—	2	—	—	—	1	2	—	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	2		
„ крагујев.	1	—	2	2	2	2	4	1	—	1	1	1	1	4	1	—	—	—	3	1	—	—		
„ јаголинск.	—	—	2	—	1	—	3	1	1	2	1	1	1	3	1	1	1	1	3	3	1	2		
„ ужичком	2	1	4	4	—	3	—	1	3	1	1	1	3	3	2	3	—	3	4	1	1	2		

и појединим годинама и укупно за свих 20. година, и то како по апсолутном броју тако и процентално, као и колико је самоубица женских долазило на 1000. мушких, и обратно, у целом овом периоду, — показује сљедећа таблица.

Тако, било је самоубистава;

| Година | | |

А од 1865 до 1884 године, пак, највише самоубистава по апсолутном броју било је: код мушких у округу ужичком (69), па пожаревачком (64), ваљевском (57) и т. д.; а код женских у округу ужичком (63), па ваљевском (41), пожаревачком (39), и т. д. Процентално највише самоубиства било је: код мушких у вароши Београду (81$_0$/^{0}, или на 1000. женских 4263 мушких самоубица), после у округу крајинском (78^0/$_0$ или на 1000. женских 3545, мушких); па у округу крушевачком (76^0/$_0$ или на 1000. женских 3167. мушких); и т д.; а код женских, највише било је у округу јагодинском, па ужичком ћупријском, и т. д. У округу јагодинском било је више женских самоубица него мушких. Од 100, у овом округу долазило је код мушких 42 а код женских 58, или на 1000 мушких 1381 женских самоубица. У округу ужичком код женских долазило је 48 од 100 или на 1000 мушких 923. женских; у округу ћуприском, опет, код женских 47^0$_0$ или на 1000. мушких 909, женских самоубица.

Најмање пак, у овом периоду, било је: код мушких у округу јагодинском, где је дакле било више мушких него женских, и где на 1000. женских дође 724. мушких самоубица; после у округу ужичком, где на 1000. женских дође 1083. мушких, и т. д. а код женских, опет, најмање у вароши београду (19^0$_0$ или на 1000. мушких само 235 женских); после у округу крајинском (22^0 $_0$ или на 1000. мушких 282 женске самоубице и т. д.

Колико је од 1865 до 1884 године било самоубистава код мушких и женских у појединим окрузима и појединим годинама и укупно за свих 20 година и то како по апсолутном броју тако и процентално, као и колико је самоубица женских долазило на 1000 мушких, и обратно у целом овом периоду од 1865. до 1884 године, показује сљедећа таблица.

Тако било је самоубиства од 1865 до 1884:

Таблица XXII. У округу:	Године																			
	1865		1866		1867		1868		1869		1870		1871		1872		1873			
	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.		
(вар. Београду)	3	—	3	—	—	1	1	—	—	1	—	—	1	2	2	—	4	—		
окр. крајинском	3	1	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	2	—		
„ крушевачк.	—	2	1	1	1	—	4	2	4	2	2	—	5	—	3	—	5	—		
„ смедеревс.	2	—	2	—	—	2	4	3	4	1	3	—	2	—	3	—	4	—		
„ рудничком	—	3	—	1	1	1	4	1	1	—	3	—	3	3	2	3	1	2		
„ шабачком	3	2	4	1	—	1	1	1	4	1	3	2	4	1	1	1	—	1		
„ алексинач.	1	1	3	—	3	1	—	1	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—		
„ београдск.	—	1	—	4	5	2	5	1	1	2	1	—	—	—	5	2	—	—		
„ крагујевач.	—	—	3	1	3	2	1	3	2	—	3	—	—	1	4	1	3	1		
„ пожаревач.	4	—	3	1	1	3	5	4	3	2	4	1	4	3	1	2	2	4		
„ чачанском	2	1	2	1	4	2	4	1	3	2	4	3	1	1	—	1	1	—		
„ књажевач.	2	1	1	1	3	1	3	1	2	2	—	3	7	2	1	2	1	1		
„ црноречком	2	2	2	1	1	1	2	4	3	—	3	—	1	4	2	3	—	—		
„ ваљевском	4	—	3	2	2	3	2	2	2	3	3	3	1	2	6	2	4	3		
„ подринском	3	—	2	—	—	—	—	4	1	4	1	1	2	—	2	1	3	2		
„ ћупријском	—	1	1	2	—	—	—	1	2	3	—	2	—	—	—	—	2	—		
„ ужичком	3	4	4	3	2	2	2	1	2	5	2	4	2	1	6	3	5	7		
„ јагодинск.	—	2	—	1	1	—	3	—	1	1	2	2	1	1	—	2	2	1		

Таблица. XXII. (наставак).

У округу:	Г о д и н и е																	
	1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882	
	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.
(вар. Београду)	3	1	3	—	3	2	—	—	1	—	3	1	4	2	6	1	3	—
окр. крајинск.	2	—	1	—	1	—	2	—	—	—	3	1	—	—	1	—	1	—
« крушевач.	2	1	4	1	2	—	1	1	1	—	1	1	5	1	4	3	3	2
7 смедеревс.	—	1	—	1	2	—	2	—	1	—	4	3	1	—	1	—	1	1
« рудничком	5	—	3	—	4	1	1	—	3	—	—	—	—	—	—	1	1	1
« шабачком	3	—	1	—	—	—	2	—	2	—	5	—	2	—	—	1	2	2
« алексинач.	2	1	1	1	—	—	4	—	2	—	2	—	1	—	1	1	2	—
« београдск.	2	2	1	1	1	1	3	1	1	1	1	—	1	1	3	—	2	—
« крагујевач.	1	—	1	—	1	2	5	1	2	4	2	—	3	3	—	4	4	3
« пожаревач.	4	2	1	2	5	—	2	1	6	2	2	2	4	1	6	2	1	1
« чачанском	2	2	4	2	7	2	3	2	5	1	1	1	—	1	—	3	1	3
« књажевач.	2	—	2	2	—	—	3	2	3	2	1	1	1	2	1	—	3	1
« пиноречком	—	—	1	—	—	—	2	2	3	2	1	—	1	—	2	—	1	1
« ваљевском	3	2	2	1	1	—	4	2	1	2	3	4	2	3	2	1	6	—
« подринском	1	2	—	1	—	1	3	—	2	—	—	1	3	—	2	1	2	1
« ћупријском	—	—	—	—	1	2	1	—	1	—	3	2	—	—	2	—	4	1
« ужичком	4	2	1	4	—	1	3	—	3	3	7	8	6	4	2	2	2	3
« јаголинск.	1	1	—	1	1	—	1	4	1	—	—	4	—	—	1	3	1	—

Таблица XXII. наставак.

У округу:	Г о д и н е									
	1883		1884		Од 1865 до 1884				На 1000.	
					Свега		%		женских лоде мушких	мушких лоде женских
	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.		
(вар. Београду)	3	—	9	1	52	12	81	19	4263	235
окр. крајниск.	5	1	—	—	25	7	78	22	3545	282
« крушевач.	5	—	1	—	54	17	76	24	3167	316
« смедеревс.	—	—	1	1	37	13	74	26	2846	351
« рудничком	—	2	1	3	33	12	73	27	2704	369
« шабачком	2	—	2	1	41	15	73	27	2704	369
« алексинач.	—	2	—	2	26	10	72	28	2571	389
« београдск.	2	—	—	—	34	19	64	36	1778	562
« крагујевач.	4	2	6	2	48	30	62	38	1632	613
« пожаревач.	3	5	1	1	64	39	62	38	1632	613
« чачанском	1	—	3	2	48	31	61	39	1564	639
« књажевач.	4	2	1	1	41	27	60	40	1500	667
« приморечком	1	—	1	—	29	20	59	41	1439	695
« ваљевском	2	1	4	3	57	41	58	42	1381	725
« подринском	—	—	1	1	28	20	58	42	1381	725
« ћупријском	2	1	—	2	19	17	53	47	1128	887
« ужичком	8	3	5	3	69	63	52	48	1083	923
« јагодинск	—	1	—	1	18	25	42	58	724	1381

За сво пак време од 1845 до 1884 године, дакле за свих 40. година, највише самоубистава по апсолутном броју било је: код мушких у округу ваљевском (128) па у округу ужичком (115), па у пожаревачком (109), вароши Београду (100) и т. д.; а код женских: у округу ужичком (103); па у округу ваљевском (86), пожаревачком (71), и т. д. Најмање било је: код мушких у округу ћупријском (40), па алексиначком (41) и т. д., а код женских у вароши Београду (14), па у округу алексиначком (16); крајинском (19), и т. д.

Процентално највише било је: код мушких у вароши Београду (88% или на 1000. женских 7333. мушких); па у округу крајинском и смедеревском (по 73% или на 1000. женских по 2704. мушких сэмоубица) и т. д.; а код женских у округу јагодинском (52% или на 1000. мушких 1083. женских); па у округу ужичком (47% или на 1000. мушких 887 женских) и т. д. Најмање било је: код мушких у округу јагодинском, где је дакле било више женских него мушких, и где на 1000. женских дође 923. мушких; па онда у округу ужичком (53% или на 1000. женских 1128, мушких) и т. д., а код женских у вароши Беодраду (12% или на 1000. мушких само 136. женских) и т. д., — као што показује ова таблица.

Тако било ће самоубистава од 1845 до 1884:

Таблица XXIII. У округу:	СВЕГА			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	женских дође мушких	мушких дође женских
	Особа			Особа			
(вар. бсограду)	100	14	114	88	12	7333	136
окр. крајинском	51	19	70	73	27	2704	369
« смедеревск.	58	21	79	73	27	2704	369
« алексиначк.	41	16	57	72	28	2571	389
« крушевачк.	82	35	117	70	30	2333	429
« шабачком	87	40	127	69	31	2226	449

Таблица XXIII. (наставак).

У округу:	СВЕГА			%		На 1000	
	Муш.	Жен.	Свега	Муш.	Жен.	женских	мушких
	Особа			Особа			
окр. рудничком	67	33	100	67	33	2030	493
« београдском	74	42	116	64	36	1778	562
« чачанском	83	51	134	62	38	1632	613
« ћупријском	40	25	65	62	38	1632	613
« пожаревач.	109	71	180	61	39	1564	639
« ваљевском	128	86	214	60	40	1500	667
« ниважевачк.	67	44	111	60	40	1500	667
« подринском	63	43	106	59	41	1439	695
» пријеречком.	50	35	85	59	41	1439	695
« крагујевач.	76	54	130	58	42	1381	725
» ужичком	115	103	218	53	47	1128	887
« јагодинском	46	50	96	48	52	923	1083

4. Самоубиства по полу код других држава

Као што је Морселн назвао Данску класичном државом самоубистава, јер она међу северним земљама, а и иначе, у овом погледу првенство заузима, тако би се Србија могла назвати класичном земљом самоубистава код женског пола, јер се са Србијом у овом погледу не може мерити ни једна европска држава. Ни у једној земљи нема тако млого самоубистава код женског пола (процентално према мушком) као у Србији, а за доказ ево само неколико примера:

Тако, Хаузнер Ото израчунао је, да је од 1856 до 1862. године, од 100, самоубистава долазило годишње на женски пол:

у Француској 24
» Белгији 20
» Правој Немачкој 20
» Нидерландској 20
» Пруској 19

у Данској	19
„ Вел. Британији	17
„ Шведској	17
„ Норвешкој	17
„ Аустрији	16
„ Швајцарској	16
„ Италији	15
„ Шпанији	14
„ Русији	13
„ Португалској	12
„ Грчкој	7

Према овом Хаузнерову рачуну, од 1856 до 1862. године најмање самоубистава код женских, а највише код мушких било је у Грчкој, т. ј., на 1000. женских долазило је у Грчкој 13286 мушких, а на 1000. мушких само 75. женских самоубица.

У Србији, пак, за то време долазило је годишње на женски пол 35. од 100. Од 1856 до 1862. године дакле, највише женских самоубистава а најмање мушких било је у Србији, т. ј. на 1000. мушких 538. женских самоубица.

После, по Морселију, у *Швајцарској* године 1876 било је 540. самоубистава, од којих је долазило: на мушки пол 474, а на женски 66, или од 100: на мушки 87·8, а на женски само 12·2. У Србији, пак, те године од 100. самоубистава долазило је: код мушких 70·7. а код женских 18·6. Дакле на 1000. женских долазило је мушких: у Швајцарској 7197. а у Србији 3769, а на 1000. мушких долазило је женских: у Швајцарској 139. а у Србији 263.

У *Баденској*, од 1864 до 1874 године (за 11 година), било је 2318. самоубистава и то: мушких 1963, женских 355, или од 100: мушких 84·7 а женских 15·3. У Србији за то време било је свега 670 и то: мушких 409, а

женских 261 или: мушких 61. а женских 39 од 100. На 1000. женских долазило је: у Баденској 5536. а у Србији 1564 мушких самоубица: а на 1000. мушких долазило је: у Баденској 181. а у Србији 639 женских самоубица!

У *Прајској* од 1851. до 1882 године (за 32. године) било је самоубистава свега 96146. од ког броја долази на мушки пол 77969 или 81·1%, а на женски 18177 или 18·9%. У Србији за то време било је свега 1744 самоубиства и то, мушких 1101 или 63·1%, а женских 643. или 36·9%. Дакле на 1000. женских долазило је: у Прајској 4292, а у Србији 1712. мушких самоубица: а на 1000. мушких долазило је: у Прајској 233, а у Србији 585. женских самоубица.

У *Баварској* од 1866 до 1876 године (за 11 година) било је свега 4912. самоубиства а у Србији 626. По полу долази: код мушких: у Баварској 3947 или 80·4%, а у Србији 386. или 61·7%; а код женских: у Баварској 965. или 19·6% а у Србији 240. или 38·3%. На 1000. женских долазило је: у Баварској 4102. а у Србији 1609 мушких самоубица: а на 1000. мушких долазило је: у Баварској 244 а у Србији 621. женских самоубица.

У Саксонској од 1851. до 1876 године (за 26. година) било је свега самоубистава 16184 и то: мушких 12926 или 79·9% а женских 3258. или 20·1%. У Србији за то време било је свега 1394 и то: мушких 874. или 62·7%, а женских 520 или 37·3%. На 1000. женских долазило је мушких: у Саксонској 3967 а у Србији 1681. а на 1000 мушких долазило је женских: у Саксонској 252. а у Србији 595 самоубица.

У Шведској од 1851. до 1874 године (за 24. године) било је свега 6592 самоубиства а у Србији 1310 Од ових бројева долази на мушки пол: у Шведској 5148 или 78·1%, а у Србији 819. или 62·5%; а на женски: у

Шведској 1444 или 21·9%, а у Србији 491 или 37·5%. На 1000. женских долазио је: у Шведској 3566 а у Србији 1667. мушких; а на 1000. мушких долазизо је: у Шведској 280. а у Србији 600. женских самоубица.

У Француској од 1846 до 1860 и од 1866 до 1876 (дакле за 26. година) било је самоубистава: мушких 87427 а женских 25188. свега 112565. Од 100. долази: код мушких 77·7. а код женских 22·3. У Србији за то време било је свега 1339. самоубистава и то: мушких 828 или 61·8% а женских 511 или 38·2%. На 1000. женских долазило је мушких: у Француској 3484. а у Србији 1620; а на 1000. мушких долазило је женских самоубица: у Француској 287. а у Србији 618.

У Норвешкој од 1856. до 1873. године (за 18. година) било је самоубистава: мушких 1892, женских 583. укупно 2475. Од 100. долази: код мушких 76·4 а код женских 23·6. У Србији за то време било је свега 1022. самоубиства и то: мушких 640. а женских 382 или: мушких 62·6, а женских 37·4 од 100. На 1000. женских долазило је мушких: у Норвешкој 3237. а у Србији 1674; а на 1000. мушких долазило је: у Норвешкој 309. а у Србији 594. женских самоубица.

У Данској од 1845. до 1856 и од 1864 до 1876. године (дакле за 25 година), било је самоубистава: мушких 7908 а женских 2448. или од 100: мушких 76·1 а женских 23·9. У Србији за то време било је: мушких 794 или 60·6%, а женских 515 или 39·4%. На 1000. женских долазило је мушких: у Данској 3177. а у Србији 1542; а на 1000. жушких долазило је женских: у Данској 314, а у Србији 650.

У Белђији од 1870 до 1876 године (за 7 година): било је од 100 мушких 84'6 а женских само 15·4; а у Србији: мушких 64·3 а женских 35·7. На 1000 женских самоубица долазило је мушких: у Белђији 5494 а у Ср-

бији 1801; а на 1000 мушких долазило је женских: у Белђији само 182 а у Србији преко 555; и напослетку,

У Италији од 1864 до 1877 године (за 14 год.) било је свега самоубистава 11671, од ког броја пада на мушки пол 9319 или 79·8 % а на женски 2352 или 20·2%. У Србији је за то време било 812 самоубистава, мушких 506 или 62·3%, а женских 306 или 37·7%. На 1000 женских долазило је мушких: у Италији 3950 а у Србији 1653; а на 1000 мушких самоубица долазило је женских: у Италији 253 а у Србији 605. —

Према овим резултатима дакле највише самоубистава код мушких било је у Швајцарској, па Баденској, Белгији, и т. д. а најмање у Србији, па Данској, Норвешкој, Француској. и т. д., а највише самоубистава код женских било је у Србији, па Данској, Норвешкој. Француској, и т. д., а најмање у Швајцарској' Баденској, Белгији, итд., — као што се то види из ове таблице.

Тако долазило је самоубистава;

Таблица XXIV. Државе и периоди	Од 100. Муш.	Од 100. Жен.	На 1000 женских дође мушких	На 1000 мушких дође женских
	Особа			
Швајцарска (1876)	87·8	12·2	7197	139
Баденска (1864—74)	84·7	15·3	5536	181
Белђија (1870—76)	84·6	15·4	5494	182
Прајска (1851—82)	81·1	18·9	4292	233
Баварска (1866—76)	80·4	19·6	4102	244
Саксонска (1851—76)	79·9	20·1	3967	252
Италија (1864—77)	79·8	20·2	3950	253
Шведска (1851—74)	78·1	21·9	3566	280
Француска (1846—60) (1866—76)	77·7	22·3	3484	287
Норвешка (1856—73)	76·4	23·6	3237	309
Данска (1845—56) (1864—76)	76·1	23·9	3177	314
Србија (1845—84)	62·8	37·2	1688	592

Што се тиче самоубистава по полу у извесним већим европским варошима, имамо података из Морселијеве статистике самоубистава, и упоређујући исте вароши са Београдом, у извесним годинама и периодима, интересно је, да је у Београду, процентално, било више мушких самоубица него у Лондону, Берлину, Петрограду и Копенхагу: а мање него у Штокхолму, Копенхагу, Брислу, Риму, Турину, Флоренцу и Неапољу. Тако:

Од 100 самоубистава било је:

		муш.	жен.			муш.	жен.
у Лондону	(1861—70)	72.	28;	а у	Београду	90.	10.
„ „	(1872—76)	73.	27;	„	„	83.	17;
„ „	(1861—70 / 1872—76)	72.	28;	„	„	87.	13.
„ Берлину	(1851—60)	79.	21;	„	„	93.	7.
„ „	(1861—70)	80.	20;	„	„	90.	10.
„ „	(1871—75)	75.	25;	„	„	81.	19.
„ „	(1851—75)	78.	22;	„	„	89.	11.
„ Петрограду	(1858—67)	85.	15;	„	„	95	5.
„ Копенхагу	(1864—69)	76.	24;	„	„	80.	20.
„ Штокхолму	(1867—72)	86.	14;	„	„	50.	50.
„ „	(1861—72)	86.	14;	„	„	84.	16.
„ Копенхагу	(1870—74)	81.	19;	„	„	77.	23.
„ „	(1864—74)	79.	21;	„	„	78.	22.
„ Брислу	(1876—77)	88.	12;	„	„	60.	40.
„ Риму	(1875—77)	90.	10;	„	„	75.	25.
„ Турину	(„ „)	83.	17;	„	„	75.	25.
„ Флоренцу	(„ „)	82.	18;	„	„	75.	25.
„ Неапољу	(„ „)	92.	8;	„	„	75.	25.

Према овоме на 100 женских самоубица долазило је мушких:

у Петрограду	(1858—67)	567;	а у	Београду	1900.
„ Берлину	(1851—60)	376;	„	„	1329.

» Лондону	(1861—70)	257;	а у Београду		900.
» Берлину	(1861—70)	400;	»	»	900.
» »	(1851—75)	359;	»	»	829.
» Лондону	(1861—70 / 1872—76)	257;	»	»	669.
» Штокхолму	(1861—72)	614;	»	»	525.
» Лондону	(1872—76)	270;	»	»	488.
» Берлину	(1871—75)	300;	»	»	426.
» Копенхагу	(1864—69)	317;	»	»	400.
» »	(1864—74)	376;	»	»	355.
» »	(1870—74)	426;	»	»	335.
» Неапољу	(1875—77)	1150;	«	»	300.
» Риму	(1875—77)	900;	»	»	300.
» Турину	(1875—77)	488;	»	»	300,
» Флоренцу	(1875—77)	458;	»	»	300.
» Брислу	(1876—77)	733;	»	»	150.
» Штокхолму	(1867—72)	614;	»	»	100.

У самом Београду од 100 самоубистава било је:

	муш.	жен.	На 100 жен. дође мушких
Године 1880:	67	33	203
» 1881:	86.	14	614
» 1882:	100	—	10000
» 1883:	100	—	10000
» 1884:	90	10	900

IV.

САМОУБИСТВА ПО МЕСЕЦИМА И ГОДИШЊИМ ВРЕМЕНИМА.

1. у Србији.

Утицај месеца и годишњих времена на самоубиства, испитиван је, вели Морселн, од више писаца, па додаје, да се

број самоубистава свуда мења са положајем Сунца ка Земљи. У времену или добу године кад се земља сунцу приближује или овоме најближе стоји, релативни бројеви самоубистава достижу свој максимум; а удаљавањем Земље од Сунца — опет свој минимум. Другим речима, доба прелаза од Пролећа ка Лету а поглавито месец *Јуни*, највише потпомаже склоност ка самоубиству, док међутим, доба прелаза зимњег а нарочито месец Децембар упливише у противном правцу.

У Србији у првој десетини година (од 1845 до 1854 године), од 100 случајева највише самоубистава извршено је у *Мају*, па тек у Јуну, Августу, итд., а најмање у *Децембру*. Исто тако било је и у другој десетини година (од 1855 до 1864 године), У трећој десетини (од 1865 до 1874 године), имали су подједнак уплив месеци *Мај, Јуни и Јули;* а у четвртој (од 1875 до 1884 године) опет само месец *Мај*. (Види слику 1 на крају овог чланка).

Ово је по десетогодишњим периодима (деценијумима) а исто је тако и по периодима од по двадесет година као и за сво време од 40 година (1845—1884), т. ј., у Србији је био месец Мај у коме се највише самоубиства извршила и према томе, у добу прелаза Пролећа ка Лету у Србији највише потпомаже склоност ка самоубиству месец *Мај*, а најмање *Децембар*. (Види слику 2 на крају овог чланка).

Што се тиче годишњих времена, самоубистава у I и II деценијуму (од 1845 до 1854 и од 1855 до 1864) највише било је Лети, а у III и IV деценијуму (од 1865 до 1874 и од 1875 до 1884), опет у пролеће. Исто је овако и по периодима од по 20 година. За сво пак време од 40 година (од 1845 до 1884), највише самоубистава извршено је у пролеће (Март, Април и Мај) а најмање у зиму (Децембар, Јануар и Фебруар).

Колико је у појединим месецима и годишњим временима било самоубистава како по апсолутном броју тако и процентално по десетогодишњим периодима, периодима од по 20 година у укупно за сво време од 40 година, види се из ове таблице:

Таблица XXV. Месеци и годишња времена	Периоди од 10 година				Периоди од 20 година		Од 1845 до 1884
	1845—54	1855—64	1865—74	1875—84	1845—64	1865—84	
По апсолутном броју, свега:	453	525	595	556	978	1151	2129
Јануар	29	34	34	35	63	69	132
Фебруар	23	25	32	34	48	66	114
Март	37	34	62	58	71	120	191
Април	42	51	64	55	93	119	212
Мај	57	73	72	82	130	154	284
Јуни	53	60	72	61	113	133	246
Јули	44	55	72	38	99	110	209
Август	45	47	44	53	92	97	189
Септембар	41	48	43	42	89	85	174
Октомбар	39	40	39	32	79	71	150
Новембар	24	32	33	32	56	65	121
Децембар	19	26	28	33	45	62	107
Пролеће	136	158	198	195	294	393	687
Лето	142	162	188	152	304	340	644
Јесен	104	120	115	106	224	221	445
Зима	71	85	94	103	156	197	353
Од 100:							
Јануар	6·4	6·5	5·7	6·3	6·4	6·0	6·2
Фебруар	5·1	4·7	5·4	6·1	4·9	5·7	5·4
Март	8·2	6·5	10·4	10·4	7·3	10·4	8·9
Април	9·3	9·7	10·8	9·9	9·5	10·3	10·0
Мај	12·6	13·9	12·1	14·7	13·3	13·4	13·3
Јуни	11·7	11·4	12·1	11·0	11·6	11·6	11·6
Јули	9·7	10·5	12·1	6·8	10·1	9·6	9·8
Август	9·9	9·0	7·4	9·5	9·4	8·4	8·9
Септембар	9·0	9·1	7·2	7·6	9·1	7·4	8·2

Таблица XXV (наставак)

Месеци и годишња времена	Периоди од 10 година				Периоди од 20 година		Од 1845 до 1884.
	1845—54	1855—64	1865—74	1875—84	1845—64	1865—84	
Октобар	8·6	7·6	6·6	5·8	8·1	6·2	7·0
Новембар	5·3	6·1	5·5	5·8	5·7	5·6	5·7
Децембар	4·2	5·0	4·7	6·1	4·6	5·4	5·0
Пролеће	30·0	30·1	33·3	35·1	30·1	34·1	32·3
Лето	31·3	30·9	31·6	27·3	31·1	29·6	30·3
Јесен	23·0	22·9	19·3	19·1	22·9	19,2	20·9
Зима	15·7	16·1	15·8	18·5	15·9	17,1	16·5

2. *У покрајинама*

За покрајине били су оваки резултати:

У периоду од 1845 до 1864 године (20 година) највише самоубистава било је:

У Шумадији у Мају — 16·2%;
„ Тимочкој крајини у Септембру — 15·2%
„ Мачви у Мају — 11·4%;
„ Браничеву у Августу — 14·2%: и
„ Рујну Старом Влаху и Рашкој, у Мају, — 14·4%;

а најмање:

у Шумадији у Јануару и Фебруару — по 4·6%;
„ Тимочкој крајини у Децембру — 1·5%;
„ Мачви у Децембру — 4·9%;
„ Браничеву у Јануару — 2·8%; и
„ Рујну Ст. Влаху и Рашкој у Фебруару — 2·7%;

а од 1865 до 1884 године (20. година), највише самоубистава било је:

у Шумадији у Мају — 13·1%;
„ Тимочкој крајини у Мају — 16·8%;
„ Мачви у Мају — 14·4%;
„ Браничеву у Марту и Мају — по 15·1%; и
„ Рујну Ст. Влаху и Рашкој у Априлу — 12·1%.
а најмање:

у Шумадији у Фебруару — 5·6%;
„ Тимочкој крајини у Новембру — 3·8%;
„ Мачви у Децембру — 4·9%;
„ Браничеву у Октобру — 2·9%; и
„ Рујну Ст. Влаху и Рашкој у Децембру — 5·3%.

За сво време од 40. година (1845—1884), у свима покрајинама највише самоубистава било је у Мају (види слику 3. на крају овог чланка), а долазило је од 100: у Шумадији 14·4; Тимочкој крајини 14·6; Мачви 12·8; Браничеву 12·7, и Рујну Ст. Влаху и Рашкој 11·7. Најмање пак било је:

у Шумадији у Фебруару — 5·1%;
„ Тимочкој крајини у Новем. и Децем. — по 3·4%;
„ Мачви у Децембру — 4·9%;
„ Браничеву у Јануару — 3·3%; и
„ Рујну Ст. Влаху и Рашкој у Децембру и Фебруару — по 5·3%.

По годишњим временима од 1845 до 1864 године највише самоубистава било је у Шумадији и Рујну Ст. Влаху и Рашкој у Пролеће (32·1—33·2%), а у Тимочкој крајини, Мачви и Браничеву у Лето (29·0—34·0—34·1%): а најмање, у свима покрајинама, у Зиму. Од 1865 до 1884 године највише самоубистава у свима покрајинама било је у Пролеће а најмање у Зиму. Исто је тако и за сво време од 40. година (1845—1884), само што је у Мачви и Браничеву био подједнак уплив како у Пролеће тако и у Лето — као што се све то види из сљедеће таблице:

Таблица XXVI. Месеци и годишња времена	1845—1864				
	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудо Ст. Влах Рашка
По апсол. броју свега	302	138	245	106	187
Јануар	14	8	26	3	12
Фебруар	14	7	17	5	5
Март	23	10	18	5	15
Април	25	15	19	14	20
Мај	49	16	28	10	27
Јуни	39	16	23	12	23
Јули	24	14	27	9	25
Август	28	17	21	15	11
Септембар	25	21	18	10	15
Октобар	22	8	23	13	13
Новембар	23	4	13	5	11
Децембар	16	2	12	5	10
Пролеће	97	41	65	29	62
Лето	91	47	71	36	59
Јесен	70	33	54	28	39
Зима	44	17	55	13	27
На 100:					
Јануар	4·6	5·8	10·6	2·8	6·4
Фебруар	4·6	5·1	6·9	4·7	2·7
Март	7·6	7·2	7·3	4·7	8·0
Април	8·3	10·9	7·8	13·2	10·7
Мај	16·2	11·6	11·4	9·4	14·4
Јуни	12·9	11·6	9·5	11·4	12·3
Јули	8·0	10·1	11·0	8·5	13·4
Август	9·3	12·3	8·6	14·2	5·9
Септембар	8·3	15·2	7·3	9·4	8·0
Октобар	7·3	5·8	9·4	12·3	7·0
Новембар	7·6	2·9	5·3	4·7	5·9
Децембар	5·3	1·5	4·9	4·7	5·3
Пролеће	32·1	29·7	26·5	27·3	32·2
Лето	30·1	34·1	29·0	34·0	31·6
Јесен	23·2	23·9	22·0	26·4	20·9
Зима	14·6	12·3	22·5	12·3	14·3

1865—1884					1845—1884				
Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка
343	185	202	139	282	645	323	447	245	469
20	11	10	5	23	34	19	36	8	35
19	12	10	5	20	33	19	27	10	25
33	15	21	21	30	56	25	39	26	45
34	19	19	13	34	59	34	38	27	54
45	31	29	21	28	94	47	57	31	55
43	19	25	18	28	82	35	48	30	51
29	20	19	9	23	53	34	46	28	48
25	16	19	11	26	53	33	40	26	37
28	15	11	10	21	53	36	29	20	36
23	11	17	4	16	45	19	40	17	29
22	7	12	6	18	45	11	25	11	29
22	9	10	6	15	38	11	22	11	25
112	65	69	55	92	209	106	134	84	154
97	55	63	48	77	188	102	134	84	136
73	33	40	20	55	143	66	94	48	94
61	32	30	16	58	105	49	85	29	85
5·8	5·9	5·0	3·6	8·2	5·3	5·9	8·1	3·3	7·5
5·6	6·5	5·0	3.6	7·0	5·1	5·9	6·0	4·0	5·3
9·6	8·1	10·4	15·1	10·6	8·7	7·7	8·7	10·6	9·6
9·9	10·3	9·4	9·4	12·1	9·1	10·5	8·5	11·0	11·5
13·1	16·8	14·4	15·1	9·9	14·4	14·6	12·8	12·7	11·7
12·5	10·3	12·4	12·9	9·9	12·8	10·8	10·8	12·3	10·9
8·5	10·8	9·4	13·7	8·2	8·3	10·5	10·3	11·4	10·2
7·3	8·6	9·4	7·9	9·2	8·2	10·2	8·9	10·6	7·9
8·2	8·1	5·4	7·2	7·5	8·2	11·1	6·5	8·2	7·7
6·7	5 9	8·4	2·9	5·7	7·0	5·9	8·9	6·9	6·2
6·4	3·8	5·9	4·3	6·4	7·0	3·4	5·6	4·5	6·2
6·4	4·9	4·9	4·3	5·3	5·9	3·4	4·9	4·5	5·3
32·6	35·3	34·1	39·6	32·6	32·4	32·8	30·0	34·3	32·8
28·3	29·7	31·2	34·5	27·3	29·1	31·6	30·0	34.3	29·0
21·3	17·8	19·8	14·4	19·5	22·2	20·4	21·0	19·5	20·1
17·8	17·2	14·9	11·5	20·6	16·3	15·2	19·0	11·8	18·1

3. По окрузима (административној подели).

По окрузима (административној подели Србије), за сво време од 1845 до 1884 године (40. година), било је самоубистава највише: у округу алексиначком, београдском, ваљевском, књажевачком, крагујевачком, крушевачком, рудничком, смедеревском, ужичком и ћупријском — у Мају; у округу јагодинском, пожаревачком, црноречком, чачанском и у вароши Београду — у Јуну; у округу крајинском и подринском — у Јулу, а у округу шабачком — у Октобру месецу! Најмање пак, односно ни једно самоубиство за сво ово време у округу кра-

Тако било је самоуби-

Таблица XXVII. По месецима и годишњим временима	У О-						
	(вар. Београду)	окр. Алексиначком	« Београдском	« Ваљевском	« Јагодинском	« Крагујевачком	« Крајинском
По апсол. броју свега:	114	57	116	214	96	130	70
Јануара	8	3	8	21	5	8	6
Фебруара	9	5	4	11	3	9	4
Марта	11	7	8	17	6	13	1
Априла	9	5	13	19	5	9	9
Маја	13	12	18	31	13	20	9
Јуна	15	2	18	30	16	15	7
Јула	8	5	11	22	11	9	12
Августа	6	5	9	16	9	14	6
Септембра	9	7	10	13	11	8	11
Октобра	6	2	4	20	6	10	4
Новембра	10	1	8	7	3	8	—
Децембра	10	3	5	7	8	7	1
Пролеће	33	24	39	67	24	42	19
Лето	29	12	38	68	36	38	25
Јесен	25	10	22	40	20	26	15
Зима	27	11	17	39	16	24	11
Од 100:							
Пролеће	29	42	33	31	25	32	27
Лето	25	21	33	32	37	29	36
Јесен	22	18	19	19	21	20	21
Зима	24	19	15	18	17	19	16

јинском није се десило у месецу Новембру, а за остале округе самоубиства су по месецима варирала.

По годишњим временима највише самоубистава било је: у вароши Београду, окрузима: алексиначким, београдском, књажевачком, крагујевачком, крушевачком рудничком, смедеревском, ужичком, шабачком и ћупријском — у пролеће; а у окрузима: ваљевском, јагодинском, крајинском, подринском, пожаревачком, пиперечком и чачанском — у лето; најмање пак самоубистава било је у зиму у свима окрузима изузимајући у вароши Београду и окрузима: алексинаком и чачанском, у којима је опет најмање било у јесени.

става од 1845 до 1884:

КРУГУ:										
окр. Крушевачком	Подринском	Пожаревачком	Рудничком	Смедеревском	Ужичком	Пиперечком	Чачанском	Шабачком	Ћупријском	Књажевачком
«	«	«	«	«	«	«	«	«	«	«
117	106	180	110	79	218	85	134	127	65	111
8	7	6	2	3	16	5	11	8	2	4
6	7	8	5	3	11	4	8	9	2	6
11	12	20	12	6	21	4	13	10	6	13
13	10	17	15	8	25	9	16	9	10	11
18	9	20	16	14	30	7	8	17	11	19
13	11	23	8	11	20	14	18	7	7	12
10	13	22	7	7	20	8	17	11	6	9
8	12	20	11	4	20	12	9	12	6	11
9	9	16	7	8	21	8	6	7	4	10
9	2	14	10	9	12	5	8	18	3	8
6	10	6	10	5	15	7	8	8	5	3
6	4	8	7	1	7	2	12	11	3	5
42	41	57	43	28	76	2[illegible]	37	6	27	43
31	36	65	26	22	60	34	44	30	19	32
24	21	36	27	22	48	20	22	33	12	21
20	18	22	14	7	34	11	31	28	7	15
36	29	32	39	35	35	23·5	28	28	42	39
26	34	36	24	28	27	40·0	33	24	29	29
21	20	20	24	28	22	23·5	16	26	18	19
17	17	12	13	9	16	13·0	23	22	11	13

4. Самоубиства по месецима и годиш. временима код других држава.

У осталим европским државама као: у Шведској (од 1871. до 1875) и Саксонској (од 1859—63 и од 1848 до 67), највише самоубистава посматрано у појединим месецима, извршено је у *Мају*. Од 1000. самоубистава долазило је

у Мају:

у Шведској 113
а Саксонској 107—109;

међутим, у Данској (од 1851—56), Норвешкој (1866—73), Француској (1866—70 и од 1871—76), Прајској (1869—72), Саксонској (1848—67 где је био подједнак уплив како Маја тако и Јуна); Баварској (1868—75), и Италији (1869—73 и од 1874—77), највише опет самоубистава било је у *Јуну*. На 1000. долазило је

у Јину:

у Данској 139
„ Италији . . . . . 114—132
„ Норвешкој . . . . . 122·6
„ Француској . . . . . 107—110
„ Саксонској 109
„ Баварској 109
„ Прајској 103;

а у *Јулу* месецу највише самоубистава извршено је у Баденској (1864—72) и Швајцарској (1876), у којим државама од 1000. долазило је

у Јулу:

у Баденској 151
а у Швајцарској . . . . . 118·2.

Од 1845 до 1884 године, у Србији, на 1000. самоубистава долазило је:

у Мају . . . . . 133·4
„ Јуну . . . . . 115·5
„ Јулу . . . . . 98·2;

дакле, у Мају више у Србији но у Шведској и Саксонској; у Јуну опет више у Данској, Италији и Норвешкој но у Србији а у Србији више но у Француској, Саксонској, Баварској и Прајској; а у Јулу више у Баденској Швајцарској па у Србији.

По годишњим временима у свима ниже изложеним државама најчешће самоубистава извршено је у Лето. Од 1000. самоубистава било је у Лето:

у Данској	(1851—65)	337
„ Баденској . . .	(1854—56)	330
„ Норвешкој . .	(1866—73)	325
„ Шведској . . .	(1871—75)	321
„ Италији	(1864—77)	313
„ Саксонској . .	(1848—67)	303
„ Баварској . . .	(1868—75)	303
„ Француској . .	(1866—76)	300
„ Белгији	(1858—65)	298
„ Прајској . . .	(1869—72)	290
„ Швајцарској . .	(1876)	287

У Србији од 1845 до 1884. године на 1000. самоубистава долазило је:

у Пролеће . . . . . 322·7
а у Лето . . . . . 302·5

Самоубиства код мушког и женског пола по месецима и годишњим временима.

1. у Србији.

Женски мозак је осетљивији за ваздушне промене нарочито за повећавање температуре, него мушки. Отуда, вели Морселі, и долази, да се код женскиња јаче развијају душевне болести и склоност ка самоубиству преко лета или кад прва пролећна топлота одпочне упливисати на осетљиви женски организам, но код мушкиња.

У Србији од 1845 до 1854 године највише самоубистава код оба пола извршено је у Мају, али је процентално било више код женских него код мушких јер је од 100. случајева код мушких долазило у том месецу 11·7, а од 100. случајева код женских 13·9. И у Јуну, Јулу и Августу било је код женских више но код мушких.

Од 1855 до 1864 године у Србији је такође највише самоубистава код оба пола извршено у Мају, али је опет код женских процентално било више но код мушких. Од 100. код мушких било је 11·7, дакле као и у периоду од 1845 до 1854 године, а од 100 код женских 18·0, дакле више но у периоду од 1845 до 1854. У Јуну месецу оба пола имају подједнаке димензије, а у Јулу су оне повољније код женских но код мушких т. ј. од 100 код мушких било је 11·4, а од 100 код женских 8·7.

Од 1865 до 1874 највише самоубистава било је код мушких у Јуну а код женских у Априлу. Од 100 код мушких долазило је: у Јуну 12·7, а од 100 код женских 11·1; у Априлу долазило је: од 100 код мушких 9·7, а од 100 код женских 12·5. У Мају и Јулу код оба пола процентни односи равни су један другоме.

Од 1875 до 1884 године, опет, код оба пола највише самоубистава било је у Мају, али и опет више код женских но код мушких. Од 100 код мушких било је 11·7, дакле исто онолико колико и у периоду од 1845—54 и од 1855—64; а од 100 код женских 20·4, дакле много више но у претходећим периодским одсецима. И у овом периоду у Јуну месецу било је више код женских него код мушких.

У већим периодским одсецима, као за првих 20 година (1845—64); за других 20 година (1865—84), и за свo време од 40 година (1845—84), највише самоубистава код оба пола извршено је у Мају месецу — али опет процентално било је више код женских него код мушких. (Види слику 4, 5, и 6 на крају овог чланка).

По годишњим временима у Србији је од 1845 до 1884 године највише самоубистава извршено у пролеће, а процентално међу половима било је више код женских него код мушких. Исто је тако и са самоубиствима извршеним у лето. Напротив, у јесен и у зиму процентално било је више код мушких него код женских. Што се тиче остали периода самоубиства су код мушког пола по годишњим временима варирала, а код женских само у периоду од 1845 до 1854 године био је највећи број у лето а у свима другим периодима у пролеће — као што се види из ове таблице.

Тако било је

Таблица XXVIII Месеци и годишња времена	1845—54		1855—64	
	м.	ж.	м.	ж.
	Особа			
По апсол. броју, свега	273	180	341	184
Јануар	20	9	20	14
Фебруар	18	5	20	5
Март	24	13	24	10
Април	24	18	33	18
Мај	32	25	40	33
Јуни	30	23	39	21
Јули	23	21	39	16
Август	26	19	32	15
Септембар	26	15	29	19
Октобар	24	15	27	13
Новембар	15	9	22	10
Децембар	11	8	16	10
Пролеће	80	56	97	61
Лето	79	63	110	52
Јесен	65	39	78	42
Зима	49	22	56	29
Од 100:				
Јануар	7·3	5·0	5·9	7·6
Фебруар	6·6	2·8	5·9	2·7
Март	8·8	7·2	7·0	5·4
Април	8·8	10·0	9·7	9·8
Мај	**11·7**	**13·9**	**11·7**	**18·0**
Јуни	11·0	12·8	11·4	11·4
Јули	8·4	11·7	11·4	8·7
Август	9·5	10·6	9·4	8·2
Септембар	9·5	8·3	8·5	10·3
Октобар	8·8	8·3	7·9	7·1
Новембар	5·5	5·0	6·5	5·4
Децембар	4.1	4·4	4·7	5·4
Пролеће	**29·3**	31·1	28·4	**33·1**
Лето	28·9	**35·0**	**32·3**	28·3
Јесен	23·8	21·7	22·9	22·8
Зима	18·0	12·2	16·4	15·8

самоубистава :

1865—74		1875—84		1845—64		1865—84		1845—84	
м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
Особа				Особа				Особа	
363	232	360	196	614	364	723	428	1337	792
17	17	25	10	40	23	42	27	82	50
17	15	24	10	38	10	41	25	79	35
44	18	40	18	48	23	84	36	132	59
35	29	37	18	57	36	72	47	129	83
44	28	42	40	72	58	86	68	158	126
46	26	35	26	69	44	81	52	150	96
44	28	29	9	62	37	73	37	135	74
28	16	32	21	58	34	60	37	118	71
24	19	30	12	55	34	54	31	109	65
31	8	24	8	51	28	55	16	106	44
18	15	22	10	37	19	40	25	77	44
15	13	20	14	27	18	35	27	62	45
123	75	119	76	177	117	242	151	419	268
118	70	96	56	189	115	214	126	403	241
73	42	76	30	143	81	149	72	292	153
49	45	69	34	105	51	118	79	223	130
4·7	7·3	6·9	5·1	6·5	6·3	5·8	6·3	6·1	6·3
4·7	6·5	6·7	5·1	6·2	2·8	5·7	5·8	5·9	4·4
12·1	7·7	11·1	9·2	7·8	6·3	11·6	8·4	9·9	7·4
9·7	12·5	10·3	9·2	9·3	9·9	10·0	11·0	9·7	10·5
12·1	12·1	11·7	20·4	11·7	15·9	11·9	15·9	11·8	15·9
12·7	11·2	9·7	13·3	11·2	12·1	11·2	12·2	11·2	12·1
12·1	12·1	8·1	4·6	10·1	10·2	10·1	8·7	10·1	9·3
7·7	6·9	8·9	10·7	9·5	9·3	8·3	8·7	8·8	9·0
6·6	8·2	8·3	6·1	9·0	9·3	7·5	7·2	8·2	8·2
8·5	3·4	6·7	4·1	8·3	7·7	7·6	3·7	7·9	5·6
5,0	6·5	6·1	5·1	6·0	5·2	5·5	5·8	5·8	5·6
4·1	5·6	5·5	7·1	4·4	5·0	4·8	6·3	4·6	5·7
33·9	32·3	33·1	38·8	28·8	32·1	33·5	35·3	32·3	33·9
32·5	30·2	26·7	28·6	30·8	31·6	29·6	29·4	30·2	30·4
20·1	18·1	21·1	15·3	23·3	22·3	20·6	16·8	21·8	19·3
13·5	19·4	19·1	17·3	17·1	14·0	16·3	18·5	16·7	16·4

У неким европским државама било је самоубистава по месецима и годишњим временима код оба пола, и то:

У *Италији* (од 1864 до 1876 г.) код оба пола највише у јуну, и то како код мушког тако и код женског пола са подпуно једнаким димензіама, т. ј. код оба пола од 1000 самоубистава долазило је тог месеца по 120·3;

У *Француској* (од 1871—75), такође, код оба пола највише самоубистава било је у јуну, али више код женских него код мушких;

У *Прајској* (од 1871—75 г.) Највише самоубистава код мушких било је у јуну а код женских у јулу.

У *Баварској* (од 1871—75) највише самоубистава било је: код мушких у мају а код женских у јулу, и напослетку,

У Саксонској (од 1847 до 58) највише самоубистава било је: код мушких у јуну а код женских у јулу.

У Србији пак, (од 1865 до 1874) највише самоубистава било је: код мушких у јуну а код женских у мају и јулу (подједнако). Међутим, у мају било је више самоубистава код мушких у Србији него у Италији, Француској, Прајској, Баварској и Саксонској, а тако исто и у јуну и јулу. Код женских пак, било је: у мају више у Србији него у Италији, Француској, Прајској, Баварској и Саксонској; у јуну више у Србији него у Прајској Баварској и Саксонској, а мање него у Италији и Француској; а у јулу више у Србији него у Италији, Француској, Прајској и Саксонској, а мање него у Баварској.

Од 1000 самоубистава долазило је:

Таблица XXIX. у месецу:	у Италији (1864—76)		у Француској (1871—75)		у Прајској (1871—75)		у Баварској (1871—75)		у Саксонској (1847—58)		у Србији (1865—74)	
	мушк.	жен.	мушк.	жен.	мушк.	жен.	мушк.	жен.	мушк.	жен.	мушк.	жен.
Јану	7·86	8·911	6·901	6·031	8·021	7·114	2·101	1·969	2·010	1·111	1·121	1·207
Јуну	3·051	**3·051**	7·001	7·011	8·011	7·104	1·148	1·111	0·111	1·104	**7·951**	0·111
Мају	9·711	11·27	6·96	6·96	6·69	6·63	2·001	3·001	3·011	3·011	12·12	**7·021**

По годишњим временима пак, у свима поменутим државама (осим Србије) највише самоубистава и код једног и код другог пола извршено је у лето, а у Србији у пролеће. У Италији и Прајској било је више код женских него код мушких, а у Француској, Баварској и Саксонској опет више код мушких но код женских. У про-

Тако од 1000.

Годишња времена	у Италији (1864—76)		у Француској (1871—75)	
	мушких	женских	мушких	женских
Пролеће	294·6	296·2	282·1	278·5
Лето	393·1	**335·5**	300·1	295·5
Јесен	204·2	173·6	212·2	214·2
Зима	198·1	194·7	**206·6**	**211·8**

2. *У покрајинама.*

По покрајинама, од 1845 до 1864 године, дакле за првих 20 година, највише самоубистава било је код мушких: у Шумадији у Мају; Тимочкој крајини у Септембру: Мачви у Јануару и Јулу, Браничеву у Априлу, и Рујну Ст, Влаху и Рашкој у Јуну; а код женских: у Шумадији у Мају, Тимочкој крајини у Јуну, Мачви у Мају, Браничеву у Мају и Августу и Рујну Старом Влаху и Рашкој у Мају.

лећу највише је самоубистава извршено и код мушких и код женских у Србији; у лето највише код мушких у Србији а код женских у Италији; у јесен највише код мушких у Прајској а код женских у Баварској; и напослетку у зиму највише код мушких у Француској а код женској у Прајској.

долазило је:

у Прајској (1871—75)		у Баварској (1871—75)		у Саксонској (1847—58)		у Србији (1865—74)	
мушких	женских	муш.	женск.	муш.	женск.	мушких	женск.
274·6	264·4	290·7	278·3	282·1	278·0	**338·8**	**323·3**
302·7	320·8	304·2	292·0	307·9	306·8	**325·1**	301·7
233·7	236·4	206·3	**238·6**	214·7	223·7	201·1	181·0
189·0	178·4	198·8	191·1	195·3	191·5	135·0	194·0

Од 1865 до 1884 године, дакле за других 20 година највише самоубистава било је: код мушких: у Шумадији у Јуну; Тимочкој крајини и Мачви у Мају; а Браничеву и Рујну Старом Влаху и Рашкој у Марту: а код женских: у Шумадији, Тимочкој крајини и Браничеву у мају; а у Мачви и Рујну Старом Влаху и Рашкој у Јуну.

За сво време од 40. година (од 1845 до 1884) највише самоубистава било је: код мушких: у Шумадији,

Тимочкој крајини и Мачви у мају, Браничеву у Јуну а Рујну Старом Влаху и Рашкој у Марту; а код женских: у свима покрајинама највише самоубистава извршено је у мају.

У Мају месецу више је било самоубистава код женских него код мушких у свима покрајинама. У мају долазило је од 100. код свакога пола:

у Шумадији	код мушких	12·8.	а код женских	17·9.
„ Тимоч. крајини	„	„	12·9.	„	17·5
„ Мачви	„	„	11·5.	„	14·8
„ Браничеву	„	„	10·1.	„	16·7
„ Рујну Ст Влаху и Рашкој	„	„	10·7.	„	13·2

У Јуну месецу такође у свима покрајинама било је више самоубистава код женских него код мушких, изузимајући једино Браничево где је од 100. код мушких долазило 12·8 а од 100 код женског 11·5

У Јулу, пак само у Браничеву и Рујну Ст. Влаху Рашкој било је више самоубистава код женских но код мушких. (Види слику 7 и 8. на крају овог чланка.)

По годишњим временима од 1845 до 1884 године највише самоубистава код мушких било је: у Шумадији, Тимочкој Крајини и Браничеву у Лето; а у Мачви и Рујну Ст. Влаху и Рашкој у Пролеће; а код женских највише: у Шумадији, Тимочкој крајини и Браничеву у Пролеће а у Мачви и Рујни Ст. Влаху и Рашкој у Лето.

Дакле било је самоубистава:

Таблица XXXI. Месеци и годишња времена:	1845—1864									
	Шумадија	Тимоч. крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Раша	Шумадија	Тимоч. крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Раша
	м у ш к и х					ж е н с к и х				
По апсол. бр. свега:	199	88	152	66	109	103	50	93	40	78
Јануар	11	4	17	2	6	3	4	9	1	6
Фебруар	8	5	15	5	5	6	2	2	—	—
Март	15	6	14	4	10	8	4	4	2	5
Април	14	13	9	10	11	11	2	10	4	9
Мај	31	9	14	3	15	18	7	14	7	12
Јуни	24	6	16	7	16	15	10	7	5	7
Јули	16	9	17	6	14	8	5	10	3	11
Август	21	13	12	8	4	7	4	9	7	7
Септембар	18	14	9	6	8	7	7	9	4	7
Октобар	15	6	14	8	8	7	2	9	5	5
Новембар	17	3	8	3	6	6	1	5	2	5
Децембар	9	—	7	5	6	7	2	5		4
Пролеће	60	28	37	16	36	37	13	28	13	26
Лето	61	28	45	21	34	30	19	26	15	25
Јесен	50	23	31	17	22	20	10	23	11	17
Зима	28	9	39	12	17	16	8	16	1	10
Од 100:										
Јануар	5·5	4·6	11·2	3·1	5·5	2·9	8·0	9·7	2·5	7·7
Фебруар	4·0	5·7	9·9	7·6	4·6	5·8	4·0	2·1	0·0	0·0
Март	7·5	6·8	9·2	4·5	9·1	7·8	8·0	4·3	5·0	6·4
Април	7·0	14·8	5·9	15·2	10·1	10·7	4·0	10·7	10·0	11·5
Мај	15·6	10·2	9·2	4·5	13·8	17·5	14·0	15·1	17·5	15·4
Јуни	12·1	6·8	10·5	10·6	14·7	14·5	20·0	7·5	12·5	9·0
Јули	8·0	10·2	11·2	9·1	12·9	7·8	10·0	10·7	7·5	14·1
Август	10·6	14·8	7·9	12·1	3·7	6·8	8·0	9·7	17·5	9·0
Септембар	9·1	15·9	5·9	9·1	7·3	6·8	14·0	9·7	10·0	9·0
Октобар	7·5	6·8	9·2	12·1	7·3	6·8	4·0	9·7	12·5	6·4
Новембар	8·0	3·4	5·3	4·5	5·5	5·8	2·0	5·4	5·0	6·4
Децембар	4·5	0·0	4·6	7·6	5·5	6·8	4·0	5·4	0·0	5·1
Пролеће	30·1	31·8	24·3	24·2	30·0	35·9	26·0	30·1	32·5	33·3
Лето	30·7	31·8	29·6	31·8	31·2	29·1	38·0	28·0	37·5	32·1
Јесен	25·1	26·2	20·4	25·8	20·2	19·4	20·0	24·7	27·5	21·8
Зима	14·1	10·2	25·7	18·2	15·6	15·6	16·0	17·2	2·5	12·8

Дакле било је самоубистава:

Таблица XXXI. (наставак).

Месеци и годишња времена	1865 – 1884									
	Шумадија	Тимоч. крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимоч. крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка
	мушких					женских				
По апсол. бр. свега:	222	121	126	83	171	121	64	76	56	111
Јануар	13	9	5	3	12	7	2	5	2	11
Фебруар	9	9	6	4	13	10	3	4	1	7
Март	20	11	16	13	24	13	4	5	8	6
Април	24	8	11	7	22	10	11	8	6	12
Мај	23	18	18	12	15	22	13	11	9	13
Јуни	29	15	13	12	12	14	4	12	6	10
Јули	22	15	12	11	13	7	5	7	8	10
Август	19	9	8	7	17	6	7	11	4	9
Септембар	18	8	7	7	14	10	7	4	3	7
Октомбар	17	10	16	3	9	6	1	1	1	7
Новембар	17	5	8	—	10	5	2	4	6	8
Децембар	11	4	6	4	10	11	5	4	2	5
Пролеће	67	37	45	32	61	45	28	24	23	31
Лето	70	39	33	30	42	27	16	30	18	35
Јесен	52	23	31	10	33	21	10	9	10	22
Зима	33	22	17	11	35	28	10	13	5	23
Од 100:										
Јануар	5·8	7·4	4·0	3·6	7·0	5·8	3·1	6·5	3·6	9·9
Фебруар	4·0	7·4	4·8	4·8	7·6	8·3	4·7	5·3	1·8	6·3
Март	9·0	9·1	12·7	15·7	14·0	10·7	6·3	6·5	14·3	5·4
Април	10·8	6·6	8·7	8·4	12·9	8·3	17·2	10·5	10·7	10·8
Мај	10·4	14·9	14·3	14·5	8·8	18·2	20·3	14·5	16·1	11·7
Јуни	13·1	12·4	10·3	14·5	7·0	11·6	6·3	15·8	10·7	14·5
Јули	9·9	12·4	9·5	13·3	7·6	5·8	7·8	9·2	14·3	9·0
Август	8·6	7·4	6·3	8·4	10·0	4·9	10·9	14·5	7·0	8·1
Септембар	8·1	6·6	5·6	8·4	8·2	8·3	10·9	5·3	5·4	6·3
Октобар	7·7	8·3	12·7	3·6	5·3	4·9	1·6	1·3	1·8	6·3
Новембар	7·7	4·2	6·3	0·0	5·8	4·1	3·1	5·3	10·7	7·2
Децембар	4·9	3·3	4·8	4·8	5·8	9·1	7·8	5·3	3·6	4·5
Пролеће	30·2	30·9	35·7	38·6	35·7	37·2	43·7	31·6	41·1	27·9
Лето	31·5	32·2	26·2	36·1	24·5	22·3	25·1	39·5	32·1	31·6
Јесен	23·4	19·0	24·6	12·0	19·3	17·4	15·6	11·8	17·9	19·8
Зима	14·9	18·2	13·5	13·3	20·5	23·1	15·6	17·1	8·9	20·7

Дакле било је самоубистава:

Таблица XXXI. (наставак).

Месеци и годишња времена	1845—1884									
	Шумадија	Тимоч. крајина	Мачва	Брањичево	Рудно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимоч. крајина	Мачва	Брањичево	Рудно Ст. Влах Рашка
	мушких					женских				
По ансол. бр. света:	721	200	278	146	280	227	115	169	96	186
Јануар	24	13	22	5	18	10	6	14	3	17
Фебруар	17	14	21	9	18	16	5	6	1	7
Март	35	17	30	16	34	21	8	9	10	11
Април	38	21	20	17	33	21	13	18	10	21
Мај	54	27	32	15	30	40	20	25	16	25
Јуни	53	21	29	19	28	29	14	19	11	23
Јули	38	24	29	17	27	15	10	17	11	21
Август	40	22	20	15	21	13	11	20	11	16
Септембар	36	22	16	13	22	17	14	13	7	14
Октобар	32	16	30	11	17	13	3	10	6	12
Новембар	34	8	16	3	16	11	3	9	8	13
Децембар	20	4	13	9	16	18	7	9	2	9
Пролеће	127	62	82	48	97	82	41	52	30	57
Лето	131	67	78	51	76	57	35	56	33	60
Јесен	102	46	62	27	55	41	20	32	21	39
Зима	61	31	56	23	52	44	18	29	6	34
Од 100:										
Јануар	5·7	6·2	7·9	3·3	6·4	4·5	5·3	8·3	3·1	9·0
Фебруар	4·0	6·7	7·5	6·0	6·4	7·1	4·4	3·6	1·0	3·7
Март	8·3	8·2	10·8	10·8	12·2	9·4	7·0	5·3	10·4	5·8
Април	9·0	10·0	7·2	11·4	11·8	9·4	11·4	10·7	10·4	11·1
Мај	12·8	12·9	11·5	10·1	10·7	17·9	17·5	14·8	16·7	13·[illegible]
Јуни	12·6	10·0	10·4	12·8	10·0	12·9	12·3	11·2	11·[illegible]	12·[illegible]
Јули	9·0	11·5	10·4	11·4	9·6	6·7	8·8	10·1	11·5	11·[illegible]
Август	9·5	10·5	7·2	10·1	7·5	5·8	9·7	11·8	11·5	8·[illegible]
Септембар	8·6	10·5	5·8	8·7	7·9	7·6	12·3	7·7	7·3	7·[illegible]
Октобар	7·6	7·7	10·8	7·4	6·1	5·8	2·6	5·9	6·2	[illegible]
Новембар	8·1	3·9	5·8	2·0	5·7	4·9	2·6	5·3	8·3	6·9
Децембар	4·8	1·9	4·7	6·0	[illegible]	8·0	6·1	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Пролеће	[illegible]	[illegible]	29·5	32·2	34·6	[illegible]	[illegible]	[illegible]	27·5	[illegible]
Лето	31·1	32·1	28·1	34·2	27·2	25·5	30·7	33·1	34·4	31·[illegible]
Јесен	24·2	22·0	22·3	18·1	19·6	18·3	17·5	18·9	21·9	20·6
Зима	14·5	14·8	20·1	15·5	18·6	19·6	15·8	17·5	6·2	[illegible]

3. По окрузима (административној подели).

По окрузима, од 1845 до 1884. године највише самоубистава по апсолутном броју било је и то:

код мушких:

у округу рудничком и ћупријском у Априлу;

у округу алексиначком, јагодинском, књажевачком, крушевачком, смедеревском, ужичком, и шабачком — у Мају;

у округу београдском, ваљевском, крагујевачком пожаревачком, црноречком и у вароши Београду-у Јуну;

у округу крајинском-у Априлу и Јулу;

у округу подринском,-у Јулу и Новембру;

и у округу чачанском,-у Марту, Априлу и Јулу;

а код женских:

у округу књажевачком-у Априлу;

у округу алексиначком, београдском, ваљевском, крагујевачком, крајинском, крушевачком, пожаревачком, рудничком, смедеревском, ужичком, шабачком, ћупријском, и вароши Београду-у Мају;

у округу јагодинском, подринском и чачанском-у Јуну;

а у округу црноречком-у Јуну и Септембру.

По годишњим временима, процентално, највише самоубистава било је и то:

код мушких:

у вар. Београду
у округу: београдском,
јагодинском
ћићевачком,
крагујевачком,
крајинском,
подринском,
пожаревачком,
црноречком,
и чачанском,

} у Лето

код женских:

у округу: ваљевском,
јагодинском,
крајинском,
подринском,
пожаревачком,
црноречком,
и чачанском

} у Лето

код мушких:

а у окр.: алексиначком,
ваљевском,
крушевачком,
рудничком,
смедеревском,
ужичком,
шабачком,
и ћупријском,

} у Пролеће

код женских:

а у округу: алексиначком
београдском,
ћићевачком,
крагујевачком,
крушевачком,
рудничком,
смедеревском,
ужичком,
шабачком,
ћупријском,
и у вароши Београду,

} у Пролеће

Изузимајући округе: ваљевски крајински, крушевачки и ужички, у свима другим окрузима било је у Пролеће више самоубистава код женских него код мушких, а у Лето опет било је више код женских него код мушких у окрузима: алексиначком, ваљевском, ћићевачком, крагујевачком, крајинском, подринском, пожаревачком, рудничком, смедеревском, црноречком, шабачком, ћупријском, и у вароши Београду.

Колико је у коме округу у појединим месецима и годишњим временима од 1845 до 1884 године било самоубистава показује ова таблица:

Таблица XXXII. Месеци и годишња времена	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
	(вар. Београд)		окр. алексиначки		« београдски		« ваљевски		« јагодински		« књажевски		« крагујевачки	
По апсол. броју свега:	100	14	41	16	74	42	128	86	46	50	67	44	76	54
Јануар	8	—	3	—	5	3	13	8	2	3	1	3	4	4
Фебруар	6	3	4	1	1	3	9	2	1	2	3	3	2	7
Март	9	2	4	3	7	1	14	3	—	6	10	3	7	6
Април	8	1	5	—	7	6	9	10	2	3	2	9	6	3
Мај	10	3	8	4	10	8	18	13	8	5	11	8	10	10
Јуни	13	2	—	2	11	7	19	11	5	11	9	3	11	4
Јули	8	—	4	1	9	2	12	10	7	4	7	2	5	4
Август	6	—	3	2	7	2	7	9	7	2	8	3	10	4
Септембар	8	1	5	2	5	5	5	8	7	4	7	3	4	4
Октобар	6	—	2	—	3	1	15	5	4	2	7	1	8	2
Новембар	10	—	1	—	6	2	3		2	1	1	2	5	3
Децембар	8	2	2	1	3	2	4	3	1	7	1	4	4	3
Пролеће	27	6	17	7	24	15	41	26	10	14	23	20	23	19
Лето	27	2	7	5	27	11	38	30	19	17	24	8	26	12
Јесен	24	1	8	2	14	8	23	17	13	7	15	6	17	9
Зима	22	5	9	2	9	8	26	13	4	12	5	10	10	14
Од 100:														
Пролеће	27	43	41	44	32	36	32	30	22	28	34	45	30	35
Лето	27	14	17	31	37	26	30	35	41	34	36	18	34	22
Јесен	24	7	20	12·5	19	19	18	20	28	14	22	14	23	17
Зима	22	36	22	12·5	12	19	20	15	9	24	8	23	13	26

V

САМОУБИСТВА ПО НАЧИНУ САМОУБИЈАЊА

1. У Србији

На избор средстава за самоубиство поглавито утиче сигурност дејства и кратковременост осећаја бола.

М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.
крајњеи		крушевачки		моравски		пожаревачки		рудничи		смедеревски		ужички		јужноморавски		чачански		пиротски		бујанској	
51	19	82	35	63	43	109	71	67	43	38	21	115	143	50	33	83	31	27	10	40	3
5	1	3	5	3	4	4	2	2	—	3	—	10	6	4	1	5	6	6	2	1	1
3	1	4	2	6	1	7	1	4	1	3	—	8	3	4	—	6	2	6	3	2	—
1	—	11	—	8	4	13	7	7	5	5	1	12	9	2	2	11	2	8	2	3	3
9	—	8	5	5	5	10	7	9	6	6	2	14	11	5	4	11	5	6	3	7	3
4	5	12	6	4	5	9	11	7	9	9	5	15	15	4	3	3	5	10	7	6	5
4	3	10	3	4	7	14	9	6	2	7	4	8	12	8	6	10	8	6	1	5	2
9	3	7	3	9	4	13	9	4	3	5	2	9	11	4	4	11	6	8	3	4	2
4	2	4	4	6	6	11	9	6	5	4	—	11	9	7	5	5	2	7	5	4	2
8	3	8	1	5	4	11	5	6	1	6	2	11	10	2	6	3	3	6	1	2	2
4	—	7	2	2	—	9	5	4	6	7	2	6	6	3	2	4	4	13	5	2	1
—	—	4	2	9	1	2	4	8	2	3	2	7	8	6	1	5	5	4	4	1	4
—	1	4	2	2	2	6	2	4	3	—	1	4	3	1	1	8	4	7	4	3	—
14	5	31	11	17	14	32	25	23	20	20	8	41	35	11	9	25	12	24	12	16	11
17	8	21	10	19	17	38	27	16	10	16	6	28	32	19	15	27	17	21	9	13	6
12	3	19	5	16	5	22	14	18	9	16	6	24	24	11	9	12	10	23	10	5	7
8	3	11	9	11	7	17	5	10	5	6	1	22	12	9	2	19	12	10	8	6	1
27	26	38	31	27	33	29	35	34	47	37	38	36	34	22	26	30	23·5	28	30	40	44
33	42	26	29	30	39	35	38	24	23	28	28·5	24	31	38	44	33	33	24	22·5	33	24
24	16	23	14	25	12	20	20	27	21	28	28·5	21	24	22	26	14	20	26	25	12	28
16	16	13	26	18	16	16	7	15	9	10	5	19	12	18	5	23	23·5	22	22·5	15	4

Морселі и његови аутори упоређују већином правилност у избору средстава ка самоубиству са правилношћу коју показује подела порођаја, бракова и преступа, и по њима поглавито се своде начини самоубистава на вешање, утопљење, убијање из пушке, ножем и другим оштрим оруђем, после тровање, скакање с висине и т. д

У Србији поменути 2129 самоубистава извршена су највише вешањем, па онда пушком, утопљењем, ножем, тровањем, и т. д. Интересно је, да је овај ред начина правилно владао како кроз сва четири деценијума тако и по периодима од по 20. година. Бројеви су само варирали али је ред начина сталан био.

По апсолутном броју највише самоубистава било је: вешањем 1854, 1868 и 1869. године (по 36); пушком 1864 године (30); утопљењем 1864 и 1871 године (по 12), ножем 1881 године (8) и тровањем 1883. године (6). Процентално, пак, било је највише: вешањем 1851. године (64·4%); пушком 1875 године (46·5%); утопљењем 1845 године (28·6%); ножем 1881. године (14·0%), и тровањем 1883. године (9·7%). Ни једно самоубиство није било: утопљењем 1846. године а ножем 1866. године. Сумоубиство тровањем није било у 17. разних година. Године 1860 колико је самоубистава било вешањем толико је исто било и пушком; а године 1875 и 1876 више је самоубистава извршено пушком него вешањем.

Колико је по начину у појединим годинама било самоубистава како по апсолутном броју тако и процентално, показује следећа таблица. Тако било је:

Таблица XXXIII. Године:	По апсолутном броју: вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином	% вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином
1845	16	8	10	1	—	—	45·7	22·9	28·6	2·8	—	—
6	31	18	—	4	—	—	58·5	34·0	—	7·5	—	—
7	18	15	2	4	—	—	46·1	38·5	5·1	10·3	—	—
8	24	18	7	3	2	1	43·7	32·7	12·7	5·5	3·6	1·8
9	28	11	2	2	1	—	63·7	25·0	4·5	4·5	2·3	—

Таблица XXXIII. (наставак).

Године:	По апсолутном броју:						%					
	вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином	вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином
1850	18	12	5	2	—	—	48·7	32·4	13·5	5·4	—	—
1	29	11	2	2	1	—	64·4	24·4	4·5	4·5	2·2	—
2	18	7	5	3	1	1	51·4	20·0	14·3	8·5	2·9	2·9
3	24	11	8	3	—	—	52·2	23·9	17·4	6·5	—	—
4	36	21	3	2	1	1	56·2	32·8	4·7	3·1	1·6	1·6
5	20	15	4	3	1	1	45·4	34·1	9·1	6·8	2·3	2·3
6	32	14	4	6	2	—	55·2	24·1	6·9	10·3	3·5	—
7	25	24	2	2	2	—	45·5	43·7	3·6	3·6	3·6	—
8	26	16	1	1	—	—	59·1	36·3	2·3	2·3	—	—
9	26	16	5	2	—	1	52·0	32·0	10·0	4·0	—	2·0
1860	19	18	4	2	—	[illegible]	43·1	40·9	[illegible]	4·6	—	2·3
1	23	14	3	3	—	1	52·3	31·8	6·8	6·8	—	2·3
2	32	23	2	2	—	—	54·2	39·0	3·4	3·4	—	—
3	25	18	7	2	—	—	48·1	34·6	13·5	3·8	—	—
4	30	30	12	2	1	—	40·0	40·0	16·0	2·7	1·3	—
5	24	16	8	1	3	1	45·3	30·2	15·1	1·9	5·6	1·9
6	24	19	11	—	3	—	42·1	33·3	19·3	—	5·3	—
7	29	14	1	5	4	—	54·7	26·4	1·9	9·4	7·6	—
8	36	23	10	2	1	1	49·3	31·5	13·7	2·7	1·4	1·4
9	36	20	4	3	2	—	55·4	30·8	6·1	4·6	3·1	—
1870	28	18	5	4	—	1	50·0	32·2	8·9	7·1	—	1·8
1	30	9	12	5	1	1	51·8	15·5	20·7	8·6	1·7	1·7
2	30	23	7	4	—	—	46·9	35·9	10·9	6·3	—	—
3	23	22	3	3	—	1	44·2	42·3	5·8	5·8	—	1·9
4	27	15	5	7	—	—	50·0	27·8	9·2	13·0	—	—
5	16	20	3	4	—	—	37·2	46·5	7·0	9·3	—	—
6	15	18	4	1	3	—	36·6	43·9	9·8	2·4	7·3	—
7	27	23	3	3	—	2	46·5	39·6	5·2	5·2	—	3·5
8	24	20	6	3	1	1	43·6	36·4	10·9	5·5	1·8	1·8
9	33	26	5	1	3	—	48·5	38·2	7·4	1·5	4·4	—
1880	24	15	3	3	5	2	46·2	28·8	5·8	5·8	9·6	3·8
1	22	16	7	8	4	—	38·6	28·1	12·3	14·0	7·0	—
2	29	21	3	4	3	—	48·3	35·0	5·0	6·7	5·0	—
3	28	23	3	2	6	—	45·2	37·1	4·8	3·2	9·7	—
1884	26	21	8	2	3	—	43·4	35·0	13·3	3·3	5·0	—

Вешањем, процентално, више је било самоубистава у периоду од 1845 — 1854 но у периоду од 1855 — 64; 1865 — 74 и 1875 — 84, године, ***Пушком***, више је било самоубистава у периоду од 1875 — 1884, но у периоду од 1845 — 54; 1855 — 64 и 1865 — 74. године. ***Утопљењем***, више је било самоубистава у периоду од 1865 — 1874. но у периоду од 1845 — 54; 1855 — 64, и 1875 — 84.

Тако било је

Таблица XXXIV. По начину:	По апсолутном броју						
	Периоди од по 10. година (деценијуми)				Периоди од 20. година		Свега од 1845—84
	1845—54	1855—64	1865—74	1875—84	1845—64	1865—84	
По апсолут. бр. свега:	453	525	595	556	978	1151	2129
вешањем	242	258	287	244	500	531	1031
пушком	132	188	179	203	320	382	702
утопљењем	44	44	76	45	88	121	209
ножем	26	25	34	31	51	65	116
тровањем	6	6	14	28	12	42	54
другим начином . .	3	4	5	5	7	10	17

Као год што је у Србији, тако и у извесним европским државама као: Норвешкој, Француској, Баварској, Саксонској, Шведској, Данској, и Белгији, највише самоубистава по начину извршено је вешањем. После овог начина долазило је у свима овим државама осим Србије,

године. *Ножем* највише је било у периоду од 1845 — 1854. а *тровањем* у периоду од 1875 — 1884 године

Од 1845 до 1864 године (I 20. година) процентално више је било самоубистава вешањем но од 1865 до 1884 године (II 20 година). Напротив, од 1865 до 1884 године (II 20 година). више се њих убило пушком и утопило но од 1845 до 1864. године. Исто тако било је и са самоубистава извршеним ножем и тровањем.

самоубистава:

%						
Периоди од по 10. година (деценијуми).				Периоди од по 20. година.		Од 1845 до 1884.
1845—54	1855—64	1865—74	1875—84	1845—64	1865—84	
100	100	100	100	100	100	100
53·4	49·1	48·2	43·9	51·1	46·1	48·4
29·1	35·8	30·1	36·5	32·7	33·2	33·0
9·7	8·4	12·8	8·1	9·0	10·5	9·8
5·8	4·8	5·7	5·6	5·2	5·6	5·5
1·5	1·1	2·4	2·0	1·3	3·7	2·5
0·7	0·8	0·8	0·9	0·7	0·9	0·8

утопљењем. У Србији је пак други ред начина био пушком На против, у Италији се највише лишило живота утопљењем, за тим пушком па тек вешањем.

Вешањем, процентално, било је више у Норвешкој Баварској Саксонској, Шведској, Данској, Прајској и Бел-

гији, а мање у Француској и Италији но у Србији. Од 1000. самоубистава долазило је на овај начин.

од 1856 до 1872:	у Норвешкој	653·5,	а у	Србији	494·8;
од 1856 до 1876;	у Француској	432·5,	«	»	479·3;
од 1857 до 1874:	у Баварској	54[illegible]·5,	»	«	484·3;
од 1857 до 1876:	у Саксонској	652·0,	»	»	475·5;
од 1862 до 1876:	„ Шведској	493·0.	»	„	468·2;
од 1865 до 1876:	„ Данској	771·5,	«	»	468·3;
од 1866 до 1877:	„ Италији	167·5,	«	»	469·3;
од 1869 до 1875:	„ Прајској	609·5,	»	»	472·6;
од 1870 до 1876:	„ Белгији	545·0,	«	«	447·1.;

Утопљењем најмање самоубистава било је у Србији а највише у Италији. У годишњим периодима који су горе изложени, од 1000. самоубистава било је утопљењем:

у Норвешкој	209·0,	а у	Србији	102·1;
» Француској	287·8,	»	»	106·0:
» Баварској	206·0,	«	»	110·0;
» Саксонској	205·5,	»	»	108·0;
» Шведској	221·0,	»	»	120·2;
» Данској	164·0,	»	«	122·3;
« Италији	300.0,	»	»	114·0;
« Прајској	189. ,	»	»	121·9;
» Белгији	228 0,	«	»	129·6.

Ножем се више лишило живота у Норвешкој и Шведској а мање у Француској Баварској, Саксонској Данској Италији, Прајској и Белгији-но у Србији. Од 1000. самоубистава долазило је на овај начин у већ познатим периодима година и то:

у Норвешкој	55·5,	а у	Србији	47·9;
» Француској	41.2,	»	»	52·6;
» Баварској	40 0,	»	»	49·1;
» Саксонској	26·5,	»	»	49·9;

у Шведској	93·0,	а у	Србији	52·0;
„ Данској	19·5,	„	„	57·4;
„ Италији	58·5,	„	„	59·9;
„ Прајској	47.5,	„	„	74·6;
„ Белгији	39·0,	„	„	74·1;

Пушком је више извршено самоубистава у Србији но и у једној од поменутих држава. Ни у једној се европској држави није лишило живота тако млого овим начином као у Србији. Док у Србији број самоубистава извршених пушком достиже цифру од 300—350, дотле у другим државама број истих на овај начин једва износи цифру од 30 до 120 од 1000. Једино у Италији њихов је број у периоду од 1866 до 1877 био до 250 од 1000. Овим начином најмање је било у Данској, на Норвешкој и т. д. У периодима који су поменути, од 1000. самоубистава лишило је себе живота пушком и то:

у Норвешкој	42·0,	а у	Србији	328·1;
„ Француској	107·8,	„	„	336·2:
„ Баварској	153·0,	„	„	332·0;
„ Саксонској	76·0,	„	„	341·2;
„ Шведској	86·0,	„	„	333·0;
„ Данској	29·5,	„	„	319·6;
„ Италији	251·0,	„	„	327·5;
„ Прајској	105·5,	„	„	315·9;
„ Белгији	118·0,	„	„	330·7.

Трованьем се више лишило живота у Француској, Баварској, Шведској, Италији, Прајској и Белгији, а мање у Норвешкој, Саксонској и Данској, — но у Србији. Трованьем највише било је у Шведској а најмање у Норвешкој

У већ познатим периодима година за ове државе, од 1000. самоубистава: лишило је себе живота трованьем и то;

у Норвешкој	4·0,	а	у	Србији	19·8;
„ Француској	21·2,	„	„	„	19·0;
„ Баварској	24·5,	„	„	„	16·7;
„ Саксонској	13·0,	„	„	„	18·1;
„ Шведској	101·0,	„	„	„	20·8;
„ Данској	10·0,	„	„	„	25·0;
„ Италији	57·0,	„	„	„	20·5;
„ Прајској	28·0,	„	„	„	7·5; и
„ Белгији	23·0,	„	„	„	10·6.

На остале пак начине, за познато време, долазило од 1000. самоубистава:

у Норвешкој	36·0,	а	у	Србији	7·3:
„ Француској	109 5,	„	„	„	6 9;
„ Баварској	33·0,	„	„	„	7·9;
„ Саксонској	27·0,	„	„	„	7·3;
„ Шведској	6·0,	„	„	„	5·8;
„ Данској	5·5,	„	„	„	7·4;
„ Италији	166·0,	„	„	„	8 8;
„ Прајској	20·0,	„	„	„	7·5;
„ Белгији	47·0,	„	„	„	7·9

И по великим европским варошима највише самоубистава извршено је вешањем, док у Београду пушком. Само у Петрограду, у периоду од 1873—74. године било је више самоубистава утопљењем него вешањем и пушком а у Риму, Мајланду, и Турину, било је више пушком: него другим којим начином. У Копенхагу. од 583. самоубиства која су се десила од 1864 до 1873 године, ни једно није било извршено пушком, а у Риму и Турину, године 1877, опет вешањем. Од 1000 самоубистава било је:

у Копенхогу	(1864—73):	вешањ.	**698**,	утопљ.	161	а пушк.	—
„ Лондону	(1846—50):	„	349,	„	143	„	44
„ „	(1872—76):	„	254,	„	208	„	61

у Копенхагу	(1845—56):	вешањ.	496,	утопљ.	281	а пуш.	86
„ Петрог.	(1858—67):	„	427,	„	120	„	105
„ Штокхол.	(1861—66):	„	442,	„	171	„	131
„ Брислу	(1876—77):	„	424.	„	192	„	142
„ Петрог.	(1873—74):	„	284,	„	**316**	„	167
„ Берлину	(1852—63);	„	463,	„	202	„	172
„ Штокхол.	(1867—72):	„	475,	„	191	„	180
„ Бечу	(1771-72-77);	„	358,	„	**56**	„	222
„ Турину	(1877—):—	„	—	„	121	„	242
„ Прагу	(1869-70-74	„	267,	„	159	„	246
„ Франкфур.	(1867—76):	„	406,	„	187	„	268
„ Мајланду	(1877—):	„	58.	„	192	„	327
„ Франкфур.	(1853-56-60):	„	428,	„	98	„	330
„ Турину	(1855—59):	„	37,	„	140	„	333
„ Риму	(1877)—	„	—	„	74	„	408
а у *Београду*	(1845—84)	„	88,	„	219	„	**456**

2, *У покрајинама*

По покрајинама резултати самоубистава по начину оваки су:

Од 1845 до 1854. године (I. деценијум), највише самоубистава. процентално било је: вешањем у Тимочкој крајини; пушком у Рујну Ст. Влаху и Рашкој: утопљењем у Шумадији, ножем у Шумадији а тровањем у Браничеву.

Од 1855 до 1864 године (II. деценијум), највише самоубистава било је: вешањем у Тимочкој крајини, пушком у Рујну Ст. Влаху и Рашкој; утопљењем у Шумадији; ножем опет у Шумадији а тровањем у Браничеву.

Од 1865 до 1874 године, (III. деценијум) највише било је: вешањем у Браничеву, пушком у Рујну Ст Влаху и Рашкој; утопљењем у Мачви, ножем у Шумадији а тровањем у Браничеву.

Од 1875 до 1884 године (IV деценијум) било је највише: вешањем у Тимочкој крајини; пушком у Рујну, Ст, Влаху и Рашкој, утопљењем у Браничеву, ножем у Мачви а тровањем у Шумадији.

Од 1845 до 1864. године (I 20 година) процентално највише самоубистава било је; вешањем у Тимочкој крајини, пушком у Рујну Ст. Влаху и Рашкој, утопљењем и ножем у Шумадији, а тровањем у Браничеву.

Од 1865 до 1884 године (II. 20. година) било је највише: вешањем у Тимочкој крајини, пушком у Шумадији, утопљењем у Мачви, ножем и тровањем у Шумадији;

А од 1845 до 1884 године дакле за свих 40 година процентално највише самоубистава по начину било је; вешањем у Тимочкој крајини, пушком у Рујну Ст. Влаху и Рашкој, утопљењем у Мачви а ножем и тровањем у Шумадији, а најмање: вешањем у Шумадији; пушком у Мачви, утопљењем у Тимочкој крајини, ножем у Рујну Старом Влаху и Рашкој, а тровањем у Мачви.

Дакле у свима периодским одсецима највише самоубистава пушком било је у Рујну Старом Влаху и Рашкој, а вешањем у Тимочкој крајини, изузимајући једино период од 1865 до 1874 године.

Колико је у којој покрајини у периодима од по десет година, периодима од по 20 година и укупно од 1845, до 1884 године, било самоубистава по начину самоубијања, и то како по апсолутном броју тако и процентуалном показује сљедеће таблица.

Такс било је самоубистава :

Таб. XXXV. Било је по начину:	Периоди од по 10 година (декенијуми)									
	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка
	1845—1854					1855—1864				
Свега :	155	49	108	50	91	147	89	137	56	86
Вешањем	78	32	64	25	43	70	50	71	29	38
Пушком	37	14	27	18	36	51	32	43	18	44
Утопљењем	24	2	9	2	7	16	4	13	4	7
Ножем	12	1	7	3	3	10	1	8	3	3
Трованьем	3	—	—	2	1	—	1	—	2	3
Другим начином . .	1	—	1	—	1	—	1	2	—	1
Од 100 :										
Вешањем	50·3	65·3	59·3	50·0	47·2	47·6	56·2	51·8	51·8	39·6
Пушком	23·9	28·6	25·0	36·0	39·6	34·7	36·0	31·4	32·1	45·8
Утопљењем	15·5	4·1	8·3	4·0	7·7	10·9	4·5	9·5	7·1	7·3
Ножем	7·7	2·0	6·5	6·0	3·3	6·8	1·1	5·8	5·4	3·1
Трованьем	1·9	—	—	4·0	1·1	—	1·1	—	3·6	3·1
Другим начином . .	0·7	—	0·9	—	1·1	—	1·1	1·5	—	1·1

Тако било је

Таб. XXXV. (Наставак)

Било је по начину:	Периоди од по 10 година (деценијуми)									
	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Раška	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Раška
	1865—1874					1875—1884				
Свега:	173	100	117	69	136	170	85	85	70	146
Вешањем	80	50	57	36	64	64	51	36	25	68
Пушком	49	30	31	15	54	63	23	27	24	66
Утопљењем	25	8	23	10	10	15	3	12	12	3
Ножем	14	8	2	4	6	12	5	8	3	3
Тровањем	5	2	3	3	1	16	2	1	5	4
Другим начином	—	2	1	1	1	—	1	1	1	2
Од 100:										
Вешањем	46·2	50·0	48·7	52·2	47·1	37·6	60·0	42·3	35·7	46·6
Пушком	28·3	30·0	26·5	21·7	39·7	37·1	27·1	31·8	34·3	45·2
Утопљењем	14·5	8·0	19·7	14·5	7·4	8·8	3·5	14·1	17·2	2·1
Ножем	8·1	8·0	1·7	5·8	4·4	7·1	5·9	9·4	4·3	2·1
Тровањем	2·9	2·0	2·6	4·3	0·7	9·4	2·3	1·2	7·1	2·6
Другим начином	—	2·0	0·8	1.5	0·7	—	1·2	1·2	1·4	1·4

самоубистава

Периоди од по 20. година										За свих 40. година				
Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Руђно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Руђно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Руђно Ст. Влах Рашка
1845—1864					1865—1884					1845—1884				
302	138	245	106	187	343	185	202	139	282	645	323	447	245	469
148	82	135	54	81	144	101	93	61	132	292	183	228	115	213
88	46	70	36	80	112	53	58	39	120	200	99	128	75	200
40	6	22	6	14	40	11	35	22	13	80	17	57	28	27
22	2	15	6	6	26	13	10	7	9	48	15	25	13	15
3	1	—	4	4	21	4	4	8	5	24	5	4	12	9
1	1	3	—	2	—	3	2	2	3	1	4	5	2	5
49·0	59·4	55·1	50·9	43·3	42·0	54·6	46·0	43·9	47·8	45·3	56·7	51·0	47·0	45·4
29·1	33·3	28·6	33·9	42·8	32·6	28·6	28·7	28·1	42·5	31·0	30·6	28·7	30·9	42·6
13·3	4·4	9·0	5·7	7·5	11·7	6·0	17·3	15·8	4·6	12·4	5·3	12·7	11·4	5·8
7·3	1·5	6·1	5·7	3·2	7·6	7·0	5·0	5·0	3·2	7·4	4·7	5·6	5·3	3·2
1·0	0·7	—	3·8	2·1	6·1	2·2	2·0	5·8	1·8	3·7	1·5	0·9	4·9	1·9
0·3	0·7	1·2	—	1·1	—	1·6	1·0	1·4	1·1	0·2	1·2	1·1	0·8	1·1

3. По окрузима (административној подели.)

По окрузима од 1845 до 1884 године по апсолутном броју највише самоубистава било је: вешањем у округу ужичком: пушком такође у округу ужичком; утопљењем у вароши Београду; ножем у вароши београду и окрузима београдском и шабачком а трованьем у вароши Београду. Најмање било је: вешањем у вароши београду; пушком у округу алексиначком и јагодинском, утопљењем у округу књажевачком и црноречком, ножем у округу алексиначком Трованьем није ни једно самоубиство извршено у окрузима алексиначком, београдском, ваљевском, јагодинском и рудничком.

Процентално пак највише самоубистава било је: вешањем у округу књажевачком (70. $27_0/^0$): пушком у округу крушевачком (53·85$^0/_0$): утопљењем у вароши Београду (21·93$^0/_0$): ножем у округу смедеревском 10·13$^0/_0$). и трованьем у вароши Београду 13·16$_0/^0$). Најмање било је: вешањем у вароши Београду (8·77$^0/_0$), пушком у округу јагодинском (18·75); утопљењем у округу књажевачком. (1·80); а трованьем, као и по апсолутном броју у окрузима алексиначком, београдском, ваљевском, јагодинском, и рудничком (ни по једно).

Даље од 1845. до 1881. године било је самоубистава:

Таб. XXXVI у округу:	СВЕГА: пушком	вешањем	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином	свега	% пушком	вешањем	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином
вар. Београду	52	10	25	11	15	1	114	45·61	8·77	21·93	9·65	13·16	0·88
окр. алексинац.	18	30	5	1	—	3	57	31·58	52·64	8·77	1·75	—	5·26
„ београдск.	28	60	17	11	—	—	116	24·14	51·72	14·66	9·48	—	—
„ ваљевском	67	115	22	8	—	2	214	31·31	53·74	10·28	3·74	—	0·93
„ грочанск.	18	65	8	5	—	—	96	18·75	67·71	8·33	5·21	—	—
„ крушевац.	23	78	2	7	1	—	111	20·72	70·27	1·80	6·31	0·90	—
„ крагујевац.	44	63	9	7	7	—	130	33·85	48·46	6·93	5·38	5·38	—
„ крајинском	20	27	8	5	3	1	70	37·14	38·57	11·43	7·14	4·29	1·43
„ крушевац.	63	40	6	5	1	2	117	53·85	34·20	5·13	4·27	0·85	1·70
„ подринском	27	54	14	6	2	4	106	25·47	50·94	13·21	5·66	1·89	2·83
„ пожаревац.	49	93	17	10	9	2	180	27·22	51·67	9·44	5·55	5·00	1·12
„ рудничком	30	52	12	6	—	—	110	27·27	56·36	10·91	5·46	—	—
„ смедерев.	28	32	9	8	2	—	79	35·44	40·51	11·39	10·13	2·53	—
„ ужичком	69	123	13	7	5	1	218	31·65	56·42	5·97	3·21	2·29	0·46
„ пирпрежом	32	48	2	2	1	—	85	37·65	56·47	2·35	2·35	1·18	—
„ чачанском	68	50	8	5	3	2	134	50·75	37·31	5·97	3·74	2·24	1·49
„ шабачком	44	39	11	11	2	—	127	26·77	30·46	16·54	8·66	1·57	—
„ ћупријском	26	22	11	3	3	—	65	40·00	33·84	12·92	4·62	4·62	—

Самоубиства по начину самоубијања код мушког и женског пола.

1. *У Србији.*

Женски пол више се својевољно лишава живота вешањем но мушки, а мушки опет више пушком но женски. Код женских је сразмера већа вешањем но код мушких пушком. Код женских је максимум вешањем достизао до 93·1, а код мушких пушком 61·5 од 100. Минимум им је био код женских вешањем 50·0, а код мушких пушком 20·0 од 100.

Вешањем највише самоубистава, процентално било је: код мушких године 1858 а код женских године 1869. Од 100 код сваког пола било је 1858 године код мушких 53·3, а код женских 71·4; а 1869 године код мушких само 25·0, а код женских 93·1. Године 1853 било је: код мушких 31·0, а код женских 88·2, а године 1862 код мушких 31·4, а код женских 87·5. Најмање је било код мушких године 1873 а код женских 1881. Од 100, код сваког пола било је године 1873: код мушких 20·0, а код женских 68·2; а године 1881: код мушких 29·4, а код женских 52·2.

Пушком највише било је: код мушких 1875 па 1862, па 1864, и т. д. а код женских 1847 па 1875 године итд. Од 100, код сваког пола долазило је: 1875 код мушких 61·5, а код женских 23·5; 1862: код мушких 60·0 а код женских 8·3, а 1864. код мушких 60·9, а код женских

6·9. Године 1847 долазило је: код мушких 47·8 а код женских 25·1; а 1875. код мушких 61·5, а код женских 23·5. Најмање било је: код мушких 1871 па 1852, а код женских није било ни једног самоубиства пушком године: 1849, 1850, 1853, 1860, 1861, 1863, 1873, 1880 1882. Од 100. код сваког пола долазило је: 1871. код мушких 20·0. а код женских 8·7; а 1852. код мушких 21·7. а код женских 16·7. Код мушких долазило је: 1849—45·8, 1850—54·5; 1853—37·9; 1960—56·3; 1861—41·2; 1863—48·7; 1873—55·0; 1880—44·1; 1882—52·5; а код женских, као што је казано ни по једно.

Утопљењем највише самоубистава било је: код мушких 1845 а код женских 1866 и 1873. године Од 100 код сваког пола долазило је године 1845: код мушких 30·0, а код женских 26·7; године 1866: код мушких 14·3, а код женских 27·3; а 1873, године код мушких 17·5, а код женских — опет 27·3; и т. д.

Ножем највише било је: код мушких 1881 а код женских 1861 године. Од 100 долазило је године 1881: код мушких 20·6. а код женских 4·4; а године 1861: код мушких 2·9, а код женских 20·0; и напослетку:

Тровањем највише самоубистава процентално било је код мушких 1865 а код женских 1867, 1876 и 1880 године. Од 100. код сваког пола било је 1865 године: код мушких 9·4, а код женских—ни једно; године 1867: код мушких — ни једно а код женских 16·7; године 1876: код мушких 3·5. а код женских 16·7, а године 1880: код мушких 5·9, а код женских — опет 16·7.

По начину и полу било је самоубистава:

Таб. XXXVII. Година	Свега											
	вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином	вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином
	Мушких						Женских					
1845	7	6	6	1	—	—	9	2	4	—	—	—
6	15	14	—	4	—	—	16	4	—	—	—	—
7	8	11	1	3	—	—	10	4	1	1	—	—
8	11	15	5	3	1	1	13	3	2	—	1	—
9	11	11	1	1	—	—	17	—	1	1	1	—
1850	8	12	2	—	—	—	10	—	3	2	—	—
1	11	8	—	2	1	—	18	3	2	—	—	—
2	11	5	4	2	—	1	7	2	1	1	1	—
3	9	11	6	3	—	—	15	—	2	—	—	—
4	16	19	2	2	1	1	20	2	1	—	—	—
5	8	14	1	3	1	—	12	1	3	—	—	1
6	11	12	3	4	—	—	21	2	1	2	2	—
7	13	20	1	1	1	—	12	4	1	1	1	—
8	16	14	—	—	—	—	10	2	1	1	—	—
9	13	14	5	1	—	1	13	2	—	1	—	—
1860	10	18	2	2	—	—	9	—	2	—	—	1
1	15	14	3	1	—	1	8	—	—	2	—	—
2	11	21	1	2	—	—	21	2	1	—	—	—
3	14	18	3	2	—	—	11	—	4	—	—	—
4	10	28	7	1	—	—	20	2	5	1	1	—
5	8	14	6	1	3	—	16	2	2	—	—	1
6	11	17	5	—	2	—	13	2	6	—	1	—
7	12	12	—	5	—	—	17	2	1	—	4	—
8	15	21	3	2	1	1	21	2	7	—	—	—
9	9	18	4	3	2	—	27	2	—	—	—	—
1870	10	16	4	4	—	1	18	2	1	—	—	—
1	17	7	8	3	—	—	13	2	4	2	1	1
2	10	21	6	4	—	—	20	2	1	—	—	—
3	8	22	7	2	—	1	15	—	6	1	—	—
4	16	14	3	4	—	—	11	1	2	3	—	—
5	7	16	—	3	—	—	9	4	3	1	—	—
6	7	17	3	1	1	—	8	1	1	—	2	—
7	14	23	3	2	—	2	13	2	—	1	—	—
8	12	19	3	3	1	—	12	1	3	—	—	1
9	13	23	2	1	—	—	20	3	3	—	3	—
1880	12	15	1	3	2	1	12	—	2	—	3	1
1	10	13	2	7	2	—	12	3	5	1	2	—
2	13	21	1	4	1	—	16	—	2	—	2	—
3	12	22	3	2	3	—	16	1	—	—	3	—
1884	13	16	4	2	1	—	13	5	4	—	2	—

%											
вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином	вешањем	пушком	утопљењем	ножем	тровањем	другим начином
Мушких						Женских					
35·0	30·0	**30·0**	5·0	—	—	60·0	13·3	26·7	—	—	—
45·5	42·4	—	12·1	—	—	80·0	20·0	—	—	—	—
34·8	47·8	4·4	13·0	—	—	62·5	**25·1**	6·2	6·2	—	—
30·5	41·7	13·9	8·3	2·8	2·8	68·0	16·0	11·0	—	5·0	—
45·8	45·8	4·2	4·2	—	—	85·0	—	5·0	5·0	5·0	—
36·4	54·5	9·1	—	—	—	66·7	—	20·0	13·3	—	—
50·0	36·4	—	9·1	4·5	—	78·3	13·0	8·7	—	—	—
47·8	21·7	17·4	8·7	—	4·4	58·4	16·7	8·3	8·3	**8·3**	—
31·0	37·9	20·7	10·4	—	—	88·2	—	11·8	—	—	—
39·0	46·4	4·9	4·9	2·4	2·4	87·0	8·7	4·3	—	—	—
29·6	51·9	3·7	11·1	3·7	—	70·6	5·9	17·6	—	—	5·9
36·7	40·0	10·0	13·3	—	—	75·0	7·1	3·7	7·1	7·1	—
36·1	55·5	2·8	2·8	2·8	—	63·1	21·0	5·3	5·3	5·3	—
53·3	46·7	—	—	—	—	71·4	14·2	7·2	7·2	—	—
38·3	41·2	14·7	2·9	—	2·9	81·2	12·5	—	6·3	—	—
31·3	56·3	6·2	6·2	—	—	75·0	—	16·7	—	—	8·3
44·1	41·2	8·9	2·9	—	2·9	80·0	—	—	**20·0**	—	—
31·4	60·0	2·9	5·7	—	—	87·5	8·3	4·2	—	—	—
37·8	48·7	8·1	5·4	—	—	73·3	—	26·7	—	—	—
21·7	60·9	15·2	2·2	—	—	68·9	6·9	17·2	3·5	3·5	—
25·0	[illegible]	18·7	3·1	**9·4**	—	76·2	9·5	9·5	—	—	4·8
31·4	48·6	[illegible]	—	5·7	—	59·1	9·1	**27·3**	—	4·5	—
41·4	41·4	—	17·2	—	—	70·8	8·3	4·2	—	**16·7**	—
34·9	48·8	7·0	4·7	2·3	2·3	70·0	6·7	23·3	—	—	—
25·0	50·0	11·1	8·3	5·6	—	**93·1**	6·9	—	—	—	—
28·6	45·7	11·4	11·4	—	2·9	85·7	9·5	4·8	—	—	—
48·6	**20·0**	22·8	8·6	—	—	58·5	8·7	17·5	8·7	4·3	4·3
24·4	51·2	14·6	9·8	—	—	87·0	8·7	4·3	—	—	—
20·0	55·0	17·5	5·0	—	2·5	68·2	—	**27·3**	4·5	—	—
43·3	37·8	8·1	10·8	—	—	64·7	5·9	11·8	17·6	—	—
26·9	**61·5**	—	11·6	—	—	52·9	23·5	17·7	5·9	—	—
24·1	58·6	10·3	3·5	3·5	—	66·7	8·3	8·3	—	**16.7**	—
31·8	52·3	6·9	4·5	—	4·5	81·3	12·5	—	6·2	—	—
31·6	50·0	7·9	7·9	2·6	—	70·6	5·9	17·6	—	—	5·9
33·3	59·0	5·1	2·6	—	—	69·1	10·3	10·3	—	10·3	—
35·3	44·1	2·9	8·9	5·9	2·9	66·7	—	11·1	—	**16.7**	5·5
29·4	38·2	5·9	**20·0**	5·9	—	**52·2**	13·0	21·7	4·4	8·7	—
32·5	52·5	2·5	10·0	2·5	—	80·0	—	10·0	—	10·0	—
28·6	52·4	7·1	4·8	7·1	—	80·0	5·0	—	—	15·0	—
36·1	44·4	11·1	5·5	2·9	—	54·2	20·8	16·7	—	8·3	—

По деценијумима било је самоубистава највише и то: код мушких: вешањем у првом, пушком у другом, утопљењем у трећем, ножем у првом трећем и четвртом, и тровањем у четвртом деценијуму; а код женских; вешањем у првом, пушком у првом, утопљењем у трећем, ножем у другом и тровањем у четвртом деценијуму.

Од 1845 до 1864 године (I 20. година) више је било самоубистава код мушког пола вешањем но од 1865 до 1884 године, а у овом опет периоду код истог пола више

Дакле било је

Таб. XXXVIII По начину:	Мушких						
	У периоду од:				У периоду од:		Од 1845 до 1884
	1845—54	1855—64	1865—74	1875—84	1845—64	1865—84	
Свега	273	341	363	360	614	723	1337
вешањем	107	121	116	113	228	229	457
пушком	112	173	162	183	285	345	630
утопљењем	27	26	46	22	53	68	121
ножем	21	17	28	28	38	56	94
тровањем	3	2	8	11	5	19	24
другим начином	3	2	3	3	5	6	11
Од 100:							
вешањем	39·2	35·5	32·0	31·4	37·1	31·7	34·2
пушком	41·0	50·7	44·6	50·8	46·4	47·7	47·1
утопљењем	9·9	7·6	12·7	6·1	8·7	9·4	9·1
ножем	7·7	5·0	7·7	7·7	6·2	7·8	7·0
тровањем	1·1	0·6	2·2	3·2	0·8	2·6	1·8
другим начином	1·1	0·6	0·8	0·8	0·8	0·8	0·8

је самоубистава било пушком, утопљењем, ножем и трованьем но од 1845 до 1864 године. Код женских, од 1845 до 1864 више је било самоубистава вешањем, пушком и ножем но од 1865 до 1884, а у овом периоду опет више утопљењем и трованьем но у оном првом.

За свих 40. година, било је од 100. код сваког пола: вешањем мушких 34·2 а женских 72·1, а пушком: мушких 47·1 а женских 9·1.

самоубистава:

Женских						
У периоду од:				У периоду од:		Од 1845 до 1884
1845—54	1855—64	1865—74	1875—84	1845—64	1865—84	
180	184	232	196	364	428	792
135	137	171	131	272	302	574
20	15	17	20	35	37	72
17	18	30	23	35	53	88
5	8	6	3	13	9	22
3	4	6	17	7	23	30
—	2	2	2	2	4	6
75·0	74·5	73·7	66·9	74·7	70·6	72·4
11·1	8·2	7·3	10·2	9·6	8·6	9·1
9·4	9·8	12·9	11·7	9·6	12·4	11·1
2·8	4·2	2·6	1·1	3·6	2·1	2·8
1·7	2·2	2·6	8·7	1·9	5·4	3·8
—	1·1	0·9	1·0	0·6	0·9	0·8

За *Италију* и *Прајску* резултати самоубистава по начину и полу оваки су:

Вешањем више је код мушког пола било у Прајској и Србији него у Италији, а код женских више у Србији него у Прајској и Италији. На 1000 самоубистава код сваког пола долазило је:

У Прајској (1874—1882): мушких 653, а женских 438.
У Италији (1868—1877): „ 168, „ „ 176.
а У Србији (1865—1882): „ 316, „ „ 709.

Утопљењем било је: код мушких највише у Италији, па онда Прајској и Србији; а код женских — опет тако. Од 1000 самоубистава код сваког пола, а у означеном времену долазило је:

У Италији: мушких 247, а женских 503:
У Прајској: „ 132, „ „ 397;
а У Србији; „ 97, „ „ 122;

Пушком било је самоубистава: код мушких највише у Србији, па Италији и онда Прајској, а код женских — исто тако. Од 1000 долазило је на овај начин:

У Италији: мушких 308. а женских 34,
У Прајској: „ 133. „ „ 8,
а у Србији: „ 474. „ „ 84.

Тровањем највише самоубистава било је: код мушких у Италији, па Прајској а најмање у Србији; а код женских највише у Прајској па Италији и напослетку у Србији.

Од 1000. самоубистава код сваког пола, за поменуто време, било је трованьем:

У Италији: мушких 49. а женских 75.
У Прајској: „ 26. „ „ 86.
а у Србији: „ 19. „ „ 20.

Дакле више је било код женских него код мушких у Италији вешаньем и утопљеньем; у Прајској утопљеньем и трованьем, а у Србији вешаньем, утопљеньем и трованьем.

2, *По покрајинама.*

У покрајинама, релативно било је самоубистава по начину самоубијања и то:

Од 1845 до 1864 године:
код мушких:

Пушком, највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој, а најмање у Мачви;

Ножем, највише у Шумадији а најмање у Рујну — Старом Влаху — Рашкој;

Вешаньем, највише у Мачви а најмање у Шумадији:

Утопљеньем, највише у Шумадији а најмање у Браничеву; а

Трованьем највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а у Браничеву и Мачви није било ни једног случаја.

а код женских:

Пушком, највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој, а најмање у Шумадији;

Ножем највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а у Тимочкој крајини није било ни једног случаја;

Вешањем највише у Тимочкој крајини а најмање у Рујну — Старом Влаху — Рашкој;

Утопљењем највише у Мачви а најмање у Тимочкој крајини; а

Тровањем највише у Браничеву а у Тимочкој крајини и Мачви није било ни једног случаја.

Од 1865 до 1884 године било је:

код мушких:

Пушком највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а најмање у Браничеву;

Ножем највише у Шумадији а најмање у Рујну — Старом Влаху — Рашкој;

Вешањем највише у Тимочкој крајини а најмање у Мачви;

Утопљењем највише у Браничеву а најмање у Рујну — Старом Влаху — Рашкој; а

Тровањем највише у шумадији и Браничеву а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој;

а код женских:

Пушком највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а најмање у Тимочкој крајини;

Ножем највише у Шумадији а у Рујну — Старом Влаху — Рашкој није било ни једног случаја;

Вешањем највише у Тимочкој крајини а најмање у Браничеву;

Утопљењем највише у Мачви а најмање у Тимочкој крајини, а

Тровањем највише у Шумадији, а у Мачви није било ни једног случаја.

За сво време од 1845 до 1884. године релативно било је сумоубистава:

код мушких:

Пушком највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а најмање у Мачви;

Ножем највише у Шумадији а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој;

Вешањем највише у Тимочкој крајини а најмање у Шумадији;

Утопљењем највише у Шумадији а најмање у Тимочкој крајини и Рујну — Ст. Влаху — Рашкој; а,

Тровањем највише у Шумадији а најмање у Тимочкој крајини, Мачви и Рујну — Ст. Влаху — Рашкој.

а код женских било је:

Пушком највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а најмање у Тимочкој крајини;

Ножем највише у Мачви а најмање у Тимочкој крајини;

Вешањем највише у Тимочкој крајини а најмање у Браничеву и Рујну — Ст. Влаху — Рашкој;

Утопљењем највише у Мачви а најмање у Тимочкој крајини, а

Тровањем највише у Браничеву а у Мачви ниће било ни једног случаја.

Тако, од 1845—64, 1865—84, и од 1845—84 године по ансолутним и релативним бројевима, било је самоубистава:

Таб. XXXIX По начину:	Од 1845 до 1864:									
	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка
	Мушких					Женских				
Свега:	199	88	152	66	109	103	50	93	40	78
пушком	83	43	63	34	62	5	3	7	2	18
ножем	21	2	10	4	1	1	—	5	2	5
вешањем	63	38	66	26	35	85	44	69	28	46
утопљењем	29	3	11	2	8	11	3	11	4	6
троваљем	2	1	—	—	2	1	—	—	4	2
другим начином	1	1	2	—	1	—	—	1	—	1
Од 100:										
пушком	41·7	48·9	41·5	51·5	56·9	4·8	6·0	7·5	5·0	23·1
ножем	10·5	2·3	6·6	6·1	0·9	1·0	—	5·4	5·0	6·4
вешањем	31·7	43·2	43·4	39·4	32·1	82·5	88·0	74·2	70·0	59·0
утопљењем	14·6	3·4	7·2	3·0	7·4	10·7	6·0	11·8	10·0	7·7
троваљем	1·0	1·1	—	—	1·8	1·0	—	—	10·0	2·5
другим начином	0·5	1·1	1·3	—	0·9	—	—	1·1	—	1·3

Таб. XXXIX По начину:	Од 1884 до 1884:									
	Мушких					Женских				
	Шумадија	Тимочка крајина	Моава	Брашичево	Рујно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Моава	Брашичево	Рујно Ст. Влах Рашка
Свега:	222	121	126	83	171	121	64	76	56	111
пушком	104	51	55	34	101	8	2	3	5	19
ножем	21	11	9	6	9	5	2	1	1	—
вешањем	66	49	36	25	53	78	52	57	36	79
утопљењем	23	6	20	15	7	17	5	15	7	9
тровањем	8	2	4	3	2	13	2	—	5	3
другим начином	—	2	2	—	2	—	1	—	2	1
Од 100:										
пушком	46·8	42·1	43·6	41·0	59·1	6·6	3·1	4·0	8·9	17·1
ножем	9·5	9·1	7·1	7·2	5·2	4·1	3·1	1·3	1·8	—
вешањем	29·7	40·5	28·6	30·1	31·0	64·5	81·3	75·0	64·3	71·2
утопљењем	10·4	4·9	15·9	18·1	2·3	14·1	7·8	19·7	12·5	8·1
тровањем	3·6	1·7	3·2	3·6	1·2	10·7	3·1	—	8·9	2·7
другим начином	—	1·7	1·6	—	1·2	—	1·6	—	3·6	0·9

Таб. XXXIX По начину	Од 1845 до 1884:									
	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Влах Рашка
	Мушких					Женских				
Свега:	421	209	278	149	280	224	114	169	96	189
пушком	187	94	118	68	163	13	5	10	7	37
ножем	42	13	19	10	10	6	2	6	3	5
вешањем	129	87	102	51	88	163	96	126	64	125
утопљењем	52	9	31	17	12	28	8	26	11	15
тровањем	10	3	4	3	4	14	2	—	9	5
другим начином	1	3	4	—	3	—	1	1	2	2
Од 100:										
пушком	44·4	45·0	42·5	45·6	58·2	5·8	4·3	5·9	7·3	19·6
ножем	10·0	6·2	6·8	6·8	3·6	2·7	1·7	3·5	3·1	2·6
вешањем	30·6	41·7	36·7	34·2	31·4	72·8	84·2	74·6	66·7	66·2
утопљењем	12·4	4·3	11·2	11·4	4·3	12·5	7·2	15·4	11·4	7·9
тровањем	2·4	1·4	1·4	2·0	1·4	6·2	1·7	—	9·4	2·6
другим начином	0·2	1·4	1·4	—	1·1	—	0·9	1·6	2·1	1·1

3. По окрузима.

(административној подели).

По окрузима, релативно, било је самоубистава по начину самоубијања од 1845 до 1884 године и то:

код мушких:

Пушком: највише у округу чачанском, па у округу крушевачком, црноречком, и т. д. а најмање у округу јагодинском;

Ножем: највише у округу смедеревском а најмање у алексиначком и чачанском;

Вешањем: највише у округу јагодинском и књаже вачком а најмање у вароши Београду па у округу крушевачком и т. д:

Утопљењем: највише у вароши Београду и округу шабачком, а у округу црноречком није било ни једног случаја; а

Тровањем: највише у вароши Београду а у окрузима алексиначком, београдском, ваљевском, јагодинском, рудничком, смедеревском и црноречком, није било ни једног случаја.

код женских било је:

Пушком: највише у округу крушевачком а у окрузима алексиначком и књажевачком није било ни једног случаја.

Ножем: највише у округу шабачком а у вароши Београду и окрузима: алексиначком, београдском, смедеревском и црноречком, није било ни једног случаја:

Вешањем; највише у округу књажевачком а најмање у вароши Београду;

Утопљењем: највише у Београду, па округу ћуприском, алексиначком, и т. д. а у округу књажевачком није било ни једног случаја; и напослетку,

Тровањем: највише у вароши Београду (57%) па у округу пожаревачком (10%), Смедеревском (9·5%) и т. д. а у окрузима: алексиначком, београдском, ваљевском, ја-

Таб. XL У округу:	С в е г а:												
	м у ш к и х							ж е н с к и х					
	пушком	ножем	вешањем	утопљењем	тровањем	другим начином	с в е г а	пушком	ножем	вешањем	утопљењем	тровањем	другим начином	с в е г а
	о с о б а												
(вар. Београду)	51	11	9	21	7	1	100	1	—	1	4	8	—	14
окр. Алексиначком	18	1	19	1	—	2	41	—	—	11	4	—	1	16
« Београдском	27	10	26	11	—	—	74	1	1	34	6	—	—	42
« Ваљевском	60	6	52	8	—	2	128	7	2	63	14	—	—	86
« Јагодинском	15	3	24	4	—	—	46	3	2	41	4	—	—	50
« Књажевачком	23	6	35	2	1	—	67	—	1	43	—	—	—	44
« Крагујевачком	39	5	25	4	3	—	76	5	2	38	5	4	—	54
« Крајинском	29	4	15	6	2	1	51	3	1	12	2	1	—	19
« Кушевачком	53	3	18	5	1	2	82	10	2	22	1	—	—	35
« Подринском	25	5	24	5	2	2	63	2	1	30	9	—	1	43
« Пожаревачком	47	8	39	13	2	—	109	2	2	54	4	7	2	71
« Рудничком	28	5	29	5	—	—	67	2	1	33	7	—	—	43
« Смедеревском	27	8	16	7	—	—	58	1	—	16	2	2	—	21
« Ужичком	55	5	48	5	2	—	115	14	2	75	8	3	1	103
« Црноречком	30	2	18	—	—	—	50	2	—	30	2	1	—	35
« Чачанском	55	2	22	2	1	1	83	13	1	28	6	2	1	51
« Шабачком	33	8	26	18	2	—	87	1	3	33	3	—	—	40
« Ћупријском	21	2	12	4	1	—	40	5	1	10	7	2	—	25

годинском, кньажевачком, крушевачком, подринском, рудничком и шабачком није било ни једног случаја.

Следећа таблица показује апсолутне и релативне бројеве самоубистава у појединим окрузима, по полу и начину самоубијања за време од 1845. до 1884 године.

Тако било је самоубистава:

%											
пушком	ножем	вешањем	утопљењем	тровањем	другим начином	пушком	ножем	вешањем	утопљењем	тровањем	другим начином
мушких						жених					
особа											
51	11	9	21	7	1	7	—	7	29	57	—
44	2·5	46	2·5	—	5	—	—	69	25	—	6
36	14	35	15	—	—	2·5	2·5	81	14	—	—
47	5	41	6	—	1	8·1	2·3	73·3	16·3	—	—
33	6	52	9	—	—	6	4	82	8	—	—
34	9	52	3	2	—	—	2	98	—	—	—
51	7	33	5	4	—	9·5	4	70	9·5	7	—
45	8	29	12	4	2	16	5	63	11	5	—
65	4	22	6	1	2	28	6	63	3	—	—
40	8	38	8	3	3	5	2	70	21	—	2
43	7	36	12	2	—	3	3	76	5	10	3
42	7·5	43	7·5	—	—	5	2	77	16	—	—
46	14	28	12	—	—	5	—	76	3·5	9·5	—
48	4	42	4	2	—	13	2	73	8	3	1
60	4	36	—	—	—	6	—	85	6	3	—
66	2·5	27	2·5	1	1	25	2	55	12	4	2
38	9	30	21	2	—	2·5	7·5	82·5	7·5	—	—
52·5	5	30	10	2·5	—	20	4	40	28	8	—

VI

САМОУБИСТВА ПО УЗРОЦИМА САМОУБИЈАЊА

(од 1845—1884 год.)

Од 2129 самоубистава, која су извршена у Србији од 1845. до 1884. године, у службеним извештајима забележено је само за 1031 случај, којима се знају узроци самоубијања.

Ти су узроци:

а; телесна болест;

б; душевна болест;

в; грижа савести стид и кајање, као што су: ванбрачна трудноћа, страх од истраге, страх од казне, грижа савести у опште а посебице за извршена казнима дела и самоубиства због убиства другога;

г; брига, жалост за помрлим сродницима и пријатељима, беда и невоља, материјалне неприлике, сиротиња, несрећни брачни и породични живот и чежња за домовином или кућом;

д; страсти, као: пијанство и коцкање (картање на новац), и

е; остали познати узроци као: старост, немоћ, несрећна љубав, љубоморство, досадан живот и др.

Највише самоубистава извршено је у Србији због телесне болести, па онда душевне болести, и тако редом као што је напред означено под а, б, в. г, д, и е.

За 1098 самоубистава незнају се узроци самоубијања.

а; Телесна болест.

Због телесне болести извршено је у *Србији* свега 334. самоубиства, а то је 157 од 1000.

По *покрајинама*, релативно, највише самоубистава због телесне болести, било је у Рујну—Старом Влаху — Рашкој, а најмање у Браничеву. Тако од 1000 самоубистава долазило је на овај узорак:

у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	188
„ Мачви	179
„ Шумадији	143
„ Тимочкој крајини	133
„ Браничеву	126

Код неких европских држава, од 1000. самоубистава долазило је због телесне болести:

у Виртембершкој	(од 1846—50 г.)	186
„ Француској	(од 1866—75, г.)	125
„ Баденској	(од 1853—56. г.)	11[illegible]
„ Италији	(од 1872—77. г.)	80
„ Саксонској	(од 1867—76. г.)	64
„ Прајској	(од 1869—72. г.)	57
„ Шведској	(од 1852—55. г.)	52
„ Норвешкој	(од 1866—70. г.)	—
а *у Србији*	(од 1845—84. г.)	**157**

Дакле највише у Виртембершкој, па Србији, за тим Француској, Баденској, и т. д. а најмање у Норвешкој (ни једно).

По *полу* било је у *Србији*: код *мушких* 242, а код *женских* 92, или од 1000. код сваког пола: мушких 181 женских 116.

У *покрајинама* било је, код *мушких* највише у Рујну — Старом Влаху — Рашкој а најмање у Тимочкој крајини; а код *женских* највише у Мачви а најмање у Шумадији. Од 1000. код сваког пола долазило је на овај узорак:

у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	муш	236.	жен.	117
„ Мачви	„	198.	„	148
„ Шумадији	„	169.	„	94
„ Тимочкој крајини	„	139.	„	123
„ Браничеву	„	141.	„	104

У другим државама које су напред поменуте, од 1000. самоубистава код сваког пола долазило је са овог узрока:

у Виртембершкој	(1864—50)	муш.	192	жен.	158
„ Француској	(1866—75)	„	127	„	118
„ Баденској	(1853—56)	„	114	„	125
„ Италији	(1872—77)	„	82	„	73
„ Саксонској	(1867—76)	„	59	„	86
„ Прајској	(1869—72)	„	53	„	72
„ Шведској	(1852—55)	„	45	„	82
„ Норвешкој	(1866—70)	„	—	„	—
а у *Србији*	(1845 - 84)	„	**181**	„	**116**

Дакле, код мушких највише у Виртембершкој па Србији, Француској и т. д. а код женских највише — опет у Виртембершкој, па Баденској, Француској, Србији и т. д.

б, Душевна болест.

Самоубистава у душевној болести било је у *Србији* свега 232, а то је 109. од 1000.

По *покрајинама*, релативно, највише ових самоубистава било је у Тимочкој крајини а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој. Од 1000 самоубистава долазило је:

у Тимочкој крајини	139.
„ Мачви	121.
„ Браничеву	114.
„ Шумадији	102.
„ Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	83.

У напред поменутим европским државама од 1000. самоубистава долазило је:

у Шведској	(1852—55)	418
„ Саксонској	(1867—76)	348
„ Прајској	(1869—72)	333
„ Баденској	(1853—56)	331
„ Италији	(1872—77)	313
„ Француској	(1866—75)	285
„ Виртембершкој	(1846—50)	200
„ Норвешкој	(1866—70)	204
а *у Србији*	(1845—84)	**109**

Дакле највише самоубистава у душевној болести, било је у Шведској, па у Саксонској, Прајској, и т. д. а најмање у Србији, па Норвешкој, Виртембершкој, и т. д.

По полу било је у *Србији:* код *мушких* 130., код *женских* 102. или од 1000. код сваког пола: код мушких 97, а код женских 129. Релативно, дакле, више је самоубистава у душевној болести било код женских него код мушких.

По *покрајинама* било је код *мушких*, највише у Мачви а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашој: а код *женских*, највише у Тимочкој крајини а најмање у Мачви. Од 1000. код сваког пола било је:

у Тимочкој крајини	муш.	100	жен.	210
„ Мачви	„	137	„	95
„ Браничеву	„	107	„	125
„ Шумадији	„	88	„	130
„ Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	„	64	„	111

У другим државама од 1000 самоубистава код сваког пола, долазило је:

у Шведској (1852—55)	муш.	397	жен.	517
„ Саксонској (1867—76)	„	304	„	534.
„ Прајској (1869—72)	„	295	„	484

„ Баденској	(1853—56)	муш.	297	жен.	468.
„ Италији	(1872—77)	„	280	„	417.
„ Француској	(1866—75)	„	252	„	415.
„ Виртембершкој	(1846—50)	„	(209)	„	(157)
„ Норвешкој	(1866—70)	„	179	„	284.
а у Србији	(1845—84)	„	**97**	„	**129.**

Изузимајући Виртембершку, у свима другим државама па и у Србији, релативно, било је више самоубистава код женских него код мушких у душевној болести Код мушких највише било је у Шведској, а најмање у Србији; а код женских највише у Саксонској а најмање опет у Србији.

Интересно је посматрати уплив месеца и годишњих времена на самоубиства у душевној болести. У Србији највише самоубистава у опште извршено је у Мају месецу; али самоубистава извршених у душевној болести највише је било у Јулу месецу, дакле када су најјаче сунчане припеке. У покрајинама пак релативно било је највише: у Шумадији и Браничеву у Јуну: у Мачви и Рујну — Старом Влаху — Рашкој у Јулу а у Тимочкој Крајини у Априлу.

По годишњим временима у Србији у опште највише самоубистава у душевној болести било је у Лето; а у покрајинама: Тимочкој крајини, Мачви и Браничеву у Пролеће; а у Шумадији и Рујну — Старом Влаху - Рашкој у Лето.

У другим државама као: Белгији (од 1841—49); Француској (1856 -61) и Италији (од 1864—76 год.) од 1000 самоубистава у душевној болести долазило је:

у Јуну месецу:

у Белгији	106
„ Француској	118

„ Италији 136
а у *Србији* (од 1845—84) **120**

у Јулу месецу

у Француској 107
„ Белгији 111
„ Италији 123
а у *Србији* (1845—84) **145**

Дакле у Јуну месецу највише било је у Италији, па Србији, а за тим у Француској и Белгији; а у Јулу месецу, опет, највише у Србији, па у Италији, Белгији и Француској.

По *годишњим временима* у свима овим државама највише самоубистава у душевној болести извршено је у Лето. Од 1000 долазило је у *Летње* доба.

у Белгији 287
„ Француској 311
„ Италији 339
а у *Србији* **360**

У *Зимње* доба од 1000. самоубистава у душевној болести долазило је:

у Белгији. 201
„ Француској 195
„ Италији 188
а у *Србији* **133**

Дакле у летње доба године највише у Србији а најмање у Белгији, а у зимње доба највише у Белгији а најмање у Србији.

Ево таблице самоубистава у душевној болести по месецима и годишњим временима, са апсолутним и релативним бројевима, за Србију и њене покрајине и још за Италију, Француску и Белгију.

Таб. XLI Месеци и годишња времена	Покрајине у Србији								
	Шумадија			Тим. крајина			Мачва		
	од 1845. до 1884. године								
	У душ. болести	остали узроци	Свега	У душ. болести	остали узроци	Свега	У душ. болести	остали узроци	Свега
Апсолутни бројеви:	66	579	645	45	278	323	54	393	447
Јануар	1	33	34	2	17	19	5	32	36
Фебруар	3	30	33	3	16	19	3	24	27
Март	7	49	56	1	24	25	7	32	39
Април	3	56	59	11	23	34	7	31	38
Мај	4	90	94	6	41	47	7	50	57
Јуни	12	70	82	4	31	35	3	45	48
Јули	11	42	53	3	31	34	8	38	46
Август	9	44	53	6	27	33	3	37	40
Септембар	5	48	53	2	34	36	2	27	29
Октобар	4	41	45	4	15	19	7	33	40
Новембар	4	41	45	1	10	11	—	25	25
Децембар	3	35	38	2	9	11	3	19	22
На 1000:									
Јануар	15	57	53	45	61	59	77	81	80
Фебруар	45	52	51	66	57	59	55	61	60
Март	106	85	87	22	86	77	130	81	87
Април	45	97	91	244	83	105	130	80	85
Мај	61	155	146	133	148	146	130	127	128
Јуни	182	121	127	89	112	108	55	114	107
Јули	167	72	82	67	112	105	149	97	103
Август	136	76	82	133	97	102	55	94	90
Септембар	76	83	82	45	122	112	37	69	65
Октобар	61	71	70	89	54	59	130	84	90
Новембар	61	71	70	22	36	34	—	64	56
Децембар	45	60	59	45	32	34	55	48	49
Пролеће	212	337	324	399	317	328	390	287	300
Лето	485	269	291	289	320	316	259	306	300
Јесен	198	225	222	156	212	204	167	216	210
Зима	105	169	163	156	151	152	184	191	190

Таб. XLI. наставак	Покрајине у Србији						Државе		
	Браничево			Рујно і ст.			Србија		
	од 1845. до 1884. године						1845—1884		
Месеци и годишња времена	у душев. без.	остали узроци	Свега	у душев. без.	остали узроци	Свега	у душев. без.	остали узроци	Свега
Апсолутни бројеви:	28	217	245	39	430	469	242	1897	2129
Јануар	1	7	8	3	32	35	11	121	132
Фебруар	—	10	10	2	23	25	11	103	114
Март	5	21	26	4	41	45	24	167	191
Април	3	24	27	6	48	54	30	182	212
Мај	5	26	31	4	51	55	26	258	284
Јуни	5	25	30	4	47	51	28	218	246
Јули	3	25	28	8	40	48	33	176	209
Август	1	25	26	3	34	37	22	167	189
Септембар	3	17	20	1	35	36	13	161	174
Октомбар	—	17	17	2	27	29	17	133	150
Новембар	1	10	11	2	27	29	8	113	121
Децембар	1	10	11	—	25	25	9	98	107
На 1000:									
Јануар	36·25	33	33	77	74	75	47	64	62
Фебруар	—	46	41	51	54	53	47	54	54
Март	178	97	106	103	95	96	103	88	90
Април	107	111	110	154	112	115	129	96	100
Мај	178	120	126	103	119	117	112	136	133
Јуни	178	115	122	103	109	109	120	115	116
Јули	107	115	114	205	93	102	145	93	98
Август	36·25	115	106	77	79	79	95	88	89
Септембар	107	78	82	25	81	77	56	85	82
Октомбар	—	78	69	51	63	62	73	70	71
Новембар	36·25	46	45	51	63	62	34	59	57
Децембар	36·25	46	45	—	58	53	39	52	48
Пролеће	463	327	343	360	326	329	344	320	323
Лето	321·25	348	347	385	281	290	[illegible]	296	303
Јесен	143·25	203	196	127	207	200	163	214	209
Зима	72·50	124	118	128	186	181	133	170	165

Таб. XLI. (наставак) Месеци и годишња времена	Државе								
	Италија			Француска			Белгија		
	1864—1876			1856—1861			1841—1849		
	у душев. бол.	остали узроци	Свега	у душев. бол.	остали узроци	Свега	у душев. бол.	остали узроци	Свега
Апсолутни бројеви:	2444	8086	10530	7078	17384	24462	841	1587	2428
Јануар	137	498	635	461	1321	1782	44	95	139
Фебруар	171	588	759	480	1240	1720	70	110	180
Март	203	699	902	593	1545	2138	64	126	190
Април	241	779	1020	649	1598	2247	77	152	229
Мај	304	903	1207	725	1738	2463	93	158	251
Јуни	397	921	1248	825	1831	2656	88	163	251
Јули	304	794	098	772	1698	2470	95	157	252
Август	209	724	933	624	1498	2122	60	158	218
Септембар	159	607	756	576	1286	1862	79	129	208
Октобар	127	563	690	503	1350	1853	57	135	192
Новембар	132	500	632	448	1153	1601	62	98	160
Децембар	140	510	6 0	422	1126	1548	52	106	158
На 1000:									
Јануар	55	65	59	63	74	72	51	59	57
Фебруар	76	78	78	74	77	75	90	75	73
Март	82	85	84	86	87	85	75	78	78
Април	100	97	98	93	94	93	93	97	94
Мај	123	109	113	99	98	98	108	98	103
Јуни	136	115	120	118	107	112	106	104	104
Јули	123	96	102	107	96	99	111	97	103
Август	80	88	87	86	85	85	70	97	94
Септембар	62	76	73	83	75	77	95	83	85
Октобар	51	67	64	69	76	75	66	84	78
Новембар	55	63	61	64	67	66	75	63	66
Децембар	57	61	61	58	64	63	60	65	65
Пролеће	305	291	295	278	279	268	276	273	275
Лето	359	299	309	311	288	296	287	298	301
Јесен	168	206	198	216	218	218	236	230	229
Зима	188	204	198	195	215	210	201	199	195

в; *Гриже савести, стид и кајање.*

Са ових узрока који су појединце напред побројани било је у *Србији* 200. самоубистава, а то је 94 од 1000. Од овог броја било је 36. самоубистава због учињених убистава, и то: 19, због убиства туђинаца, 7. због убиства својих жена, 3. због убиства својих мужева, 2. због убиства својих родитеља (оца и матере), 4. због убиства своје деце, и 1. због убиства свога брата и две снахе. Због ванбрачне трудноће лишило је себе живота њих 12.

По *покрајинама* највише ових самоубистава, релативно, било је у Тимочкој крајини и Браничеву, а најмање у Мачви. Од 1000. самоубистава у опште било је ових самоубистава:

у Тимочкој крајини	114
» Браничеву	114
» Рујну — Ст. Блаху — Рашкој	98
» Шумадији	84
» Мачви	78

На 1000. пак самоубистава у опште било је у овим државама оваких самоубистава:

у Виртембершкој	(1846—50)	148
» Прајској	(1869—72)	126
» Баденској	(1853—56)	125
» Шведској	(1852—55)	94
» Саксонској	(1867—76)	86
» Француској	(1866—75)	61
» Норвешкој	(1866—70)	42
» Италији	(1872—77)	38
а у *Србији*	(1845—84)	94

Дакле највише и Виртембершкој а најмање у Италији, а у Шведској толико исто колико и у Србији.

По *полу* било је у *Србији:* код *мушких* 155. а код *женских* 45, или. код мушких 116, а код женских 57. од 1000.

По *покрајинама*: код *мушких* највише у Тимочкој крајини, а најмање у Мачви и Шумадији; а код *женских* највише у Браничеву, а најмање у Тимочкој крајини. Од 1000 код сваког пола долазило је:

у Тимочкој крајини	муш.	158.	жен.	35.
„ Браничеву	„	141.	„	73.
„ Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	„	118.	„	68.
„ Шумадији	„	97.	„	58.
„ Мачви	„	97.	„	47.

У већ поменутим европским државама од 1000. самоубистава код сваког пола долазило је:

у Виртембершкој (1846—50)	муш.	130.	жен.	227.
„ Прајској (1869—72)	„	125.	„	131.
„ Баденској (1853—56)	„	125.	„	125.
„ Шведској (1852—55)	„	82.	„	155.
„ Саксонској (1867—76)	„	89.	„	74.
„ Француској (1866—75)	„	64.	„	52.
„ Норвешкој (1866—70)	„	46.	„	31.
„ Италији (1872—77)	„	42.	„	27.
а у *Србији* (1845—84)	„	**116.**	„	**57.**

Дакле, и код мушких и код женских највише у Виртембершкој а најмање у Италији. У Витембершкој, Прајској и Шведској више је било код женских него код мушких.

г: *Брига, жалост, беда, и т. д.*

Од бриге, жалости за помрлим сродницима и пријатељима, беде и невоље, материјалних неприлика, сиротиње, несрећног брачног и породичног живота и чежње за до-

мовином или кућом, било је у *Србији* свега 172. самоубиства, или 81 од 1000. Од овог броја долази само на несрећан брачни и породични живот 100. самоубистава, а то је 47 од 1000; а на материјалне неприлике и сиротињу 40, а то је 19. од 1000.

По *покрајинама* највише ових самоубистава, релативно, било је у Браничеву а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој. Од 1000. самоубистава у оним било је ових самоубистава:

у Браничеву	114
„ Шумадији	87
„ Мачви	85
„ Тимочкој крајини	80
„ Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	51

У државама пак напред поменутим долазило је од 1000:

у Баденској	(1853—56)	364.
„ Италији	(1872—77)	320.
„ Виртембершкој	(1846—50)	267.
„ Француској	(1866—75)	245.
„ Шведској	(1852—55)	134.
„ Норвешкој	(1866—70)	110.
„ Прајској	(1869—72)	107.
„ Саксонској	(1867—76)	95.
а у *Србији*	(1845—84)	**81.**

По *полу* било је ових самоубистава у *Србији*: код *мушких* 98. а код *женских* 74. или од 1000. код сваког пола: код мушких 73. а код женских 93. Релативно дакле више код женских него код мушких.

По *покрајинама*: Код *мушких* највише у Браничеву а тако и код *женских*, а најмање и код *мушких* и код *женских* у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој. Од 1000. код сваког пола долазило је:

У Браничеву	муш.	94.	жен.	146
„ Шумадији	„	83.	„	94
„ Мачви	„	68.	„	112
„ Тимочкој крајини	„	77.	„	88
„ Рујну — Ст Влаху — Рашкој	„	50.	„	53.

По полу у овим државама од 1000. самоубистава у опште долазило је ових самоубистава:

У Баденској	(1853—56)	муш.	407	жен.	188.
„ Италији	(1872—77)	„	367	„	169.
„ Виртембершкој	(1846—50)	„	265	„	281.
„ Француској	(1866—75)	„	251	„	218.
„ Шведској	(1852—55)	„	140	„	106.
„ Норвешкој	(1866—70)	„	124	„	63.
„ Прајској	(1869—72)	„	114	„	74.
„ Саксонској	(1867—76)	„	104	„	53.
а у Србији	(1845—84)	„	*73*	„	*93.*

Дакле, код мушких највише у Баденској а најмање у Србији, а код женских највише у Виртембершкој, а најмање у Саксонској. Осим Србије и Норвешке, у свима другим државама, релативно, било је ових самоубистава више код мушких него код женских.

д. *Страсти.*

Због пијанства и коцкања (других нема), било је у *Србији* свега 56. самоубистава, а то је 26. од 1000. Због пијанства било је 52. случаја (24. од 1000), а због коцкања (картања на новац) 4 (2 од 1000).

По *покрајинама* релативно, било је: највише у Шумадији, а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој. Од 1000. долазило је:

У Шумадији	37
„ Мачви	34

У Браничеву 25
„ Тимочкој крајини 19
„Рујну — Ст. Влаху — Рашкој . . 11

А у поменутим напред државама од 1000. долазило је:

У Шведској . . (1852—55) . . . . . 270.
„ Француској . (1866—75) . . . . . 130.
„ Прајској . . . (1869—72) . . . . . 83.
„ Саксонској . (1867—76) . . . . . 81.
„ Баденској . . (1853—56) . . . . . 30.
„ Норвешкој . (1866—70) . . . . . 19.
„ Италији . . . (1872—77) . . . . . 9.
„ Виртембершкој (1846—50) . . . . . —
— *а у Србији* . . (1645—84) . . . . . *26.*

Дакле, релативно, највише у Шведској а најмање у Виртембершкој чак једно, па у Италији, Норвешкој, Србији, и т. д.

По *полу* било је у *Србији*: мушких 46. женских 10, или од 1000. код сваког пола: мушких 34. женских 12.

По *покрајинама* било је: код мушких највише у Мачви а најмање у Рујну — Ст. Влаху — Рашкој; а код женских највише у Шумадији, а у Браничеву није било ни једног случаја. Од 1000. код сваког пола долазило је:

У Шумадији . . . . . муш. 45. жен. 22
„ Мачви . . . . . „ 47. „ 12
„ Браничеву . . . . . „ 40. „
„ Тимочкој крајини . . . . . „ 24. „ 9.
„ Рујну — Ст. Влаху — Рашкој „ 11. „ 11.

У напред поменутим државама, од 1000. код сваког пола долазило је ових самоубистава:

У Шведској . . . (1852—55) муш. 309. жен. 90.
„ Француској . . (1866—75) „ 149. „ 56.
„ Прајској . . . . (1869—72) „ 99. „ 22.

У Саксонској · ·	(1867—76)	муш.	96.	жен.	20.
„ Баденској · · ·	(1853—56)	„	38.	„	—
„ Норвешкој · · ·	(1866—70)	„	25.	„	—
„ Италији · · · ·	(1872—77)	„	12.	„	1.
„ Виртембершкој ·	(1846—50)	„	—	„	—
а у Србији · · ·	(1845—84)	„	*34.*	„	*12.*

Дакле, код мушких највише у Шведској а најмање у Виртембершкој (ни једно); код женских, опет, највише у Шведској, а у Баденској, Норвешкој и Виртембершкој није било ни једног случаја.

е; Остали познати узроци.

Од осталих познатих узрока било је у *Србији* свега 37. самоубистава, а то је 17 од 1000. Од овог броја било је: 21 самоубиство из несрећне љубави, 2. из љубоморства, 6. због старости, немоћи и досадног живота, после, један се убио што га је власт (кмет) као болесног народног војника силом терала у болницу на лечење (1876 године), један, дечко од својих 16. година, убио се што га је отац силом терао на занат, један, дечко од својих 15. година, обесио се што га је мајстор туко кад се као шегрт вратио на занат са ког је био побегао: један се убио што је био лишен чина официрског, један се убио што је као ђак пао на испиту зрелости, један се заклао због јаке врућине коју није мого да сноси, једна жена обесила се што јој је муж био узет у војску и једна жена обесила се из страха да свог мужа не надживи.

По *покрајинама* највише ових самобуистава било је у Браничеву а најмање у Мачви. Од 1000. долазило је

У Браначеву · · · · · · · · · · · ·	29
„ Шумадији · · · · · · · · · · · ·	20
„ Тимочкој крајини · · · · · · · ·	19

У Рујну — Ст. Влаху — Рашкој . 17
„ Мачви . . . . . 7.

А у поменутим државама, од 1000. долазило је:

У Виртембершкој	(1846—50)	199
„ Прајској	(1869—72)	135
„ Норвешкој	(1866—70)	110
„ Саксонској	(1867—76)	110
„ Италији	(1872—77)	89
„ Француској	(1866—75)	64
„ Шведској	(1852—55)	36
„ Баденској	(1853—56)	34
а *у Србији*	(1845—84)	17

Дакле, релативно, највише у Виртембершкој а најмање у Србији.

По *полу* било је у *Србији*: мушких 23. или 18 од 1000: а женских 14. или 18. од 1000.

По *покрајинама* пак, како кад мушког тако и код женског пола, највише било је у Браничеву а најмање у Мачви. Од 1000. код сваког пола долазило је:

У Браничеву	муш.	27	жен.	31.
„ Шумадији	„	17	„	27.
„ Тимочкој крајини	„	24	„	9.
„ Рујну — Ст. Влаху — Рашкој	„	18	„	16.
„ Мачви	„	7	„	6

У поменутим већ државама долазило је:

У Виртембершкој	(1846—50)	муш.	(204)	жен.	177
„ Прајској . . .	(1869—72)	„	140	„	117.
„ Норвешкој . .	(1866—70)	„	107	„	117.
„ Саксонској .	(1867—76)	„	114	„	93.
„ Италији . . .	(1872—78)	„	92	„	82.
„ Француској .	(1866—75)	„	62	„	74.
„ Шведској . .	(1852—55)	„	27	„	50

„ Баденској	(1853—56)	муш.	19	жен.	94.
а у Србији	(1845—84)	„	18	„	18.

Дакле и код мушких и код женских највише у Виртембершкој а најмање у Србији.

Ж. Непознати узроци.

Самоубистава, којима се узроци не знају, било је у *Србији* свега 1098, а то је 516. од 1000. Па *полу* било је у Србији: мушких 643 или 481. од 1000, а женских 455 или 575 од 1000.

По *покрајинама* од 1000, код сваког пола и укупно долазило је ових самоубистава:

У Рујну—Ст. Влаху—Рашкој	м.	503.	ж.	624	укупно	552
„ Шумадији	„	501.	„	575	„	527
„ Мачва	„	446.	„	580	„	496
„ Тимочкој крајини	„	478.	„	526	„	496
„ Браничеву	„	450.	„	521	„	478

А:

у Норвешкој	(1866—70)	м.	518	ж.	505.	укупно	515
„ Прајској	(1869—72)	„	174	„	99.	„	159
„ Саксонској	(1867—76)	„	234	„	140.	„	216
„ Италији	(1872—77)	„	125	„	231.	„	151
„ Француској	(1866—75)	„	95	„	67.	„	89
„ Шведској	(1852—55)	„	—	„	—	„	—
„ Виртембершкој	(1846—50)	„	—	„	—	„	—
„ Баденској	(1853—56)	„	—	„	—	„	
а у Србији	(1845—84)	„	481	„	*575*	„	*516*

За Србију и њене покрајине ставља се ова таблица самоубистава по узрозима.

Таб. XLII. Узроци самоубистава: (од 1845 до 1884)	Покрајине					Свега у Србији
	Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Ужице, Стара Влах, Рашка	
	Особа					
	Мушких					
Апсолутни бројеви:	421	209	278	149	280	1337
Телесна болест.	71	29	55	21	66	242
Душевна болест.	37	21	38	16	18	130
Грижа савести, стид, кајање.	41	33	27	21	33	155
Брига, жалост, беда и невоља, материјалне неприлике, несрећни брачни и породични живот.	35	16	19	14	14	98
Порок.	19	5	13	6	3	46
Остали познати узроци.	7	5	2	4	5	23
Непознати узроци.	211	100	124	67	141	643
На 1000:						
Телесна болест.	169	139	198	141	236	181
Душевна болест.	88	100	137	107	[illegible]	97
Грижа савести, стид, кајање	97	158	97	141	118	116
Брига, жалост, беда и невоља, материјалне неприлике, несрећни брачни и породични живот.	83	77	68	94	[illegible]	73
Порок.	45	24	47	40	11	34
Остали познати узроци.	17	24	7	27	18	18
Непознати узроци.	501	478	446	450	[illegible]	480

Таб. XLII. (наставак). Узроци самоубистава: (од 1845 до 1884)	Покрајине: Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Вл. Раш.	Снега у Србији	Покрајине: Шумадија	Тимочка крајина	Мачва	Браничево	Рудно Ст. Вл. Раш.	Снега у Србији
	Особа женских						Особа укупно					
Апсолут. бројеви:	224	114	169	96	189	792	645	323	447	245	469	2129
Телесна болест.	21	14	25	10	22	92	92	43	80	31	88	334
Душевна болест.	29	24	16	12	21	102	66	45	54	28	39	232
Грижа савести, стид, кајање.	13	4	8	7	13	45	54	37	35	28	46	200
Брига, жалост, беда и невоља, материјалне неприлике, несрећни брачни и породични живот.	21	10	19	14	10	74	56	26	38	28	24	172
Порок.	5	1	2	—	2	10	24	6	15	6	5	56
Остали познати узроци.	6	1	1	3	3	14	13	6	3	7	8	37
Непознати узроци.	129	60	98	50	118	445	340	160	222	117	259	1098
На 1000:												
Телесна болест.	94	123	148	104	117	116	143	133	179	126	188	157
Душевна болест.	130	210	95	125	111	129	102	139	121	114	83	109
Грижа савести, стид, кајање.	58	35	47	73	68	57	84	114	78	114	98	94
Брига, жалост, беда и невоља, материјалне неприлике, несрећни брачни и породични живот.	94	88	112	146	53	93	87	80	85	114	51	81
Порок	22	9	12	—	11	12	37	19	34	25	11	26
Остали познати узроци.	27	9	6	31	16	18	20	19	7	29	17	17
Непознати узроци.	575	526	580	521	624	575	527	496	496	478	552	516

Самоубиства по окрузима у телесној и душевној болести

По окрузима (административној подели), релативно било је самоубистава:

Због телесне болести:

највише у округу шабачком а најмање у округу смедеревском. Од 100 самоубистава у опште, долазило је због телесне болести:

у округу	шабачком	. . . . .	22
„ „	крушевачком	. . . . .	20
„ „	ужичком	. . . . .	20
„ „	београдском	. . . . .	19
„ „	рудничком	. . . . .	19
„ „	ваљевском	. . . . .	18
„ „	црноречком	. . . . .	16·5
„ „	алексиначком	. . . . .	16
„ „	чачанском	. . . . .	16
„ „	крагујевачком	. . . . .	15
„ „	пожаревачком	. . . . .	13·5
„ „	подринском	. . . . .	13
„ „	књажевачком	. . . . .	12·5
„ „	јагодинском	. . . . .	11
„ „	ћупријском	. . . . .	11
„ (вароши	Београду)	. . . . .	10·5
„ округу	смедеревском	. . . . .	10
„ „	крајинском	. . . . .	9

По *полу*, због овог узрока било је самоубистава: *код мушких* највише у округу ужичком, па београдском, ваљевском, и т. д., а најмање у округу крајинском и смедеревском, па у вароши Београду, округу алексиначком, ћупријском и т. д: а *код женских* највише у округу але-

ксиначком. па шабачком, крушевачком, и т. д., а најмање у вароши Београду (ни једно), па у округу књажевачком, крајинском, и т. д. Од 100 самоубистава у опште код сваког пола долазило је због телесне болести:

код мушких:

у окр.	ужичком	28
» »	београдском	24
« »	ваљевском	22
» »	чачанском	22
» »	шабачком	22
» »	крагујевачком	21
» »	крушевачком	19
» »	рудничком	19
» »	књажевачком	18
» »	пожаревачком	15
« »	црноречком	14
» »	јагодинском	13
» »	подринском	13
» »	ћупријском	2·5
» »	алексиначком	12
»	(вар. Београду)	12
» окр.	крајинском	10
» «	смедеревском	10

код женских:

у окр.	алексиначком	25
» »	шабачком	22·5
» «	крушевачком	20
» »	црноречком	20
» »	рудничком	18
» »	подринском	14
» »	ваљевском	12
» »	пожаревачком	11
» »	ужичком	11
» »	београдском	10
» «	јагодинском	10
» »	смедеревском	10
» «	чачанском	8
» «	ћупријском	8
» »	крагујевачком	7
» »	књажевнчком	5
» »	крајинском	5
»	вароши Београду	—

у душевној болести:

највише, било је у округу јагодинском и црноречком па у рудничком, алексиначком и подринском и т. д., а најмање у округу чачанском и ћупријском, па у крагујевачком, и т. д. Од 100. самоубистава у опште долазило је у душевној болести:

у округу	црноречком	16·5
» »	јагодинском	16
» »	рудничком	15
» »	алексиначком	14
» »	подринском	14
» »	пожаревачком	13·5
» »	крајинском	13
» »	књажевачком	12·5
» »	ваљевском	12
» »	ужичком	10
» »	шабачком	10
» (вароши Београду)		9.5
» округу	смедеревском	9
» »	београдском	8
» »	крушевачком	8
» »	крагујевачком	7
» »	чачанском	6
» »	ћупријском	6

По *полу*, било је самоубистава у душевној болести: *код мушких* највише у округу подринском, па јагодинском, и т, д. а најмање у округу београдском, па чачанском, ћупријском и т. д: а *код женских* највише у округу црноречком, па крајинском и т. д, а најмање у округу смедеревском (ни једно), па у округу шабачком, подринском, и т. д. Од 100. самоубистава у опште код сваког пола долазило је у душевној болести:

код мушких:		*код женских:*	
у окр. подринском	19	у окр. црноречком	28
» » јагодинском	17	» » крајинском	21
» » алексиначком	15	» » београдском	19
» » пожаревачком	14	» » књажевачком	18
» » рудничком	13·5	» » рудничком	18

код мушких:

у окр.	шабачком	13
» »	ваљевском	12
» «	смедеревском	12
» »	ужичком	11
» »	крајинском	10
„ (вароши	Београду)	9
» окр.	књажевачком	9
» „	црноречком	8

код женских:

у окр.	крушевачком	17
» »	јагодинском	14
» (вароши	Београду)	14
» окр.	алексиначком	13
« »	ваљевском	13
» »	пожаревачком	13
» »	ћупријском	12
» „	крагујевачком	11

Таб. XLIII.

Окрузи:	Мушких: Телесна болест	Душевна болест	Остали позн. узроци	Непознати узроци	Свега	Женских: Телесна болест	Душевна болест	Остали позн. узроци	Непознати узроци	Свега	Свега: Телесна болест	Душевна болест	Остали позн. узроци	Непознати узроци	Свега
	Апсолутни бројеви														
(вар. Београд)	12	9	22	57	100	—	2	5	7	14	12	11	27	64	114
окр. алексиначки	5	6	11	19	41	4	2	1	9	16	9	8	12	28	57
« београдски	18	1	19	36	74	4	8	8	22	42	22	9	27	58	116
« ваљевски	28	15	26	59	128	10	11	16	49	86	38	26	42	108	214
« јагодински	6	8	10	22	46	5	7	7	31	50	11	15	17	53	96
« књажевачки	12	6	22	27	67	2	8	11	23	44	14	14	33	50	111
« крагујевачки	16	3	24	33	76	4	6	11	33	54	20	9	35	66	130
« крајински	5	5	10	31	51	1	4	2	12	19	6	9	12	43	70
« крушевачки	16	3	13	50	82	7	6	6	16	35	23	9	19	66	117
« подрински	8	12	15	28	63	6	3	6	28	43	14	15	21	56	106
« пожаревачки	16	15	27	51	109	8	9	15	39	71	24	24	42	90	180
« рудничкі	13	9	9	36	67	6	6	9	12	33	19	15	18	48	100
« смедеревски	6	7	18	27	58	2	—	5	14	21	8	7	23	41	79
« ужички	32	13	22	48	115	11	10	15	67	103	43	23	37	115	218
« црноречки	7	4	16	23	50	7	10	2	16	35	14	14	18	39	85
« чачански	18	2	20	43	83	4	5	7	35	51	22	7	27	78	134
« шабачки	19	11	20	37	87	9	2	8	21	40	28	13	28	58	127
« ћупријски	5	1	18	16	40	2	3	9	11	25	7	4	27	27	65

код мушких:

у окр.	крагујевачком	4
» »	крушевачком	4
» »	ћупријском	2·5
» »	чачанском	2
» »	београдском	1

код женских:

у окр.	ужичком	10
» »	чачанском	10
» »	подринском	7
» »	шабачком	5
« »	смедеревском	—

Ова таблица показује самоубиства по узроцима у појединим окрузима од 1845 до 1884. године, са апсолутним и релативним бројевима.

%				%				%			
Телесна болест	Душевна болест	Остали позн. узроци	Непознати узроци	Телесна болест	Душевна болест	Остали позн. узроци	Непознати узроци	Телесна болест	Душевна болест	Остали позн. узроци	Непознати узроци
Мушких				Женских				Свега			
12	9	22	57	—	14	36	50	10·5	9·5	24	56
12	15	27	46	**25**	13	6	56	16	14	21	49
24	11	26	49	10	19	19	52	19	8	23	50
22	12	20	46	12	13	18	57	18	12	20	50
13	17	22	48	10	14	14	62	11	16	18	55
18	9	33	40	5	18	25	52	12·5	12·5	30	[illegible]
21	4	32	43	7	11	21	61	15	7	27	51
10	10	20	60	5	21	11	63	9	13	17	61
19	4	16	61	20	17	17	46	20	8	16	56
13	19	24	44	14	7	14	65	13	14	20	53
15	14	24	47	11	13	21	55	13·5	13·5	23	50
19	13·5	13·5	54	18	18	27	37	19	15	18	48
10	12	31	47	10	—	24	66	10	9	29	52
28	11	19	42	11	10	14	65	20	10	17	53
14	8	32	46	20	28	6	46	16·5	16·5	21	46
22	2	24	52	8	10	13	69	16	6	20	58
22	13	23	42	22·5	5	20	52·5	22	10	22	46
12·5	2·5	45	40	8	12	36	44	11	6	41·5	41·5

ДОДАТАК

Самоубиства у новим крајевима Србије (од 1879—1884. год).

У новим крајевима Србије, а то је окрузима: врањском, нишком, пиротском и топличком, који су уједињени са Србијом после рата 1877 и 1878, било је од 1879 до 1884, дакле за 6. година, свега 64. самоубиства, и то:

1879	године	9
1880	„	9
1881	„	9
1882	„	14
1883	„	9
1884	„	14

У појединим окрузима, по апсолутном броју, највише је било у округу нишком а најмање у округу топличком, Тако:

Године	било је у округу			
	врањском	нишком	пиротском	топличком
1879	3	4	1	1
1880	1	5	2	1
1881	4	1	3	1
1882	5	4	5	—
1883	2	5	1	1
1884	4	6	2	2
Свега	19	25	14	6

Према броју становништва највише самоубистава, укупно у сва четири округа, било је 1882 а најмање 1883 године. Тако било је:

Године	Становника	Једно самоубиство на становника
1879	296640	33293
1880	310608	34512
1881	321576	35731
1882	332544	23753
1883	343512	38167
1884	356507	25321

Од 1879. до 1884 године средњи годишњи број био је:

становника 327060

самоубиства 10.7

и према томе за ово време долазило је у овим крајевима 1 самоубиство на 30566 становника.

А у појединим окрузима од 1879 до 1884 средњи годишњи број био је:

У округу	Становника	Самоубистава	Једно самоубиство на становника
вараньском . .	66334	3·2	20729
нишком . . .	125745	4·2	29938
пиротском . .	77407	2·3	33655
топличком . .	57574	1·0	57574

Дакле највише самоубистава према броју становништва било је у округу вараньском, а најмање у округу топличком

По полу укупно у сва четири округа, од 1879 до 1884 било је свега: мушких 49. женских 15, а то је: мушких 77 женских 23 од 100. На 100 женских долазило је 326. мушких, а на 100 мушких долазило је 31 жен. самоубица.

У појединим годинама било је:

Године	Свега Особа м.	ж.	св.	% особа м.	ж.	На 100 женских дође мушких
1879	7	2	9	78	22	350
1880	9	—	9	100	—	10000
1881	6	3	9	67	33	200
1882	6	5	14	64	36	180
1883	6	3	9	67	33	200
1884	12	2	14	86	14	600

Дакле код мушких процентално, било је највише 1880 а најмање 1882; а код женских највише 1882, а најмање 1880 године (ни једно)

У појединим окрузима од 1879. до 1884 године, било је:

У округу	Свега Овега м.	ж.	св.	% особа м.	ж.	На 100. женских дође мушких
Пиротском	8	6	14	57	43	133
Топличком	4	2	6	67	33	200
Врањском	14	5	19	74	26	280
Нишком	23	2	25	92	8	1150

По месецима и годишњим временима, у сва 4. округа, било је самоубистава од 1879 до 1884 године.

по месецима највише у месецу Априлу (15·6%) а најмање у Децембру (1,6%); а

по годишњим временима највише у Лето а најмање у Зиму.

Дакле од 1879 до 1884, укупно, било је самоубистава:

Месеца	Броја	%
Јануара	3	5·7
Фебруара . . .	4	6·8
Марта	4	6·8
Априла	10	15·6
Маја	7	10·9
Јуна	8	12·5
Јула	8	12·5
Августа	7	10·9
Септембра . . .	2	3·1
Октобра	3	4·6
Новембра	7	10·9
Децембра . . .	1	1·6
У Пролеће . . .	21	32·8
„ Лето	23	35·9
„ Јесен	12	18·8
„ Зиму	8	12·5

По појединим окрузима било је: у округу врањском највише у месецу Априлу; у округу нишком највише у месецу Јуну и Јулу; у округу пиротском највише у месецу Јулу, а у округу топличком највише у месецу Јуну. Ни једно самоубиство није било: месеца Јануара у округу топличком; Фебруара у округу врањском; Марта у округу пиротском и топличком, Априла у округу топличком; Јула у округу топличком, Августа у округу топличком; Септембра у округу нишком и пиротском, Октомбра у

округу врањском и топличком, и Децембра у округу врањском, пиротском и топличком (види слику 9).

По појединим, дакле окрузима било је самоубистава и то:

МЕСЕЦА	У О К Р У Г У							
	врањском	нишком	пиротском	топличком	врањском	нишком	пиротском	топличком
	Броја				%			
Јануара	2	—	1	—	10·5	—	7·2	—
Februara	—	2	1	1	—	8·0	7·2	16·7
Марта	1	3	—	—	5·3	12·0	—	—
Априла	5	3	2	—	26·3	12·0	14·2	—
Маја	2	2	2	1	10·5	8·0	14·2	16·7
Јуна	1	4	1	2	5·3	16·0	7·2	33·2
Јула	1	4	3	—	5·3	16·0	21·4	—
Августа	4	1	2	—	21·0	4·0	14·2	—
Септембра	1	—	—	1	5 3	—	—	16·7
Октобра	—	2	1	—	—	8·0	7·2	—
Новембра	2	3	1	1	10·5	12·0	7·2	16·7
Децембра	—	1	—	—	—	4·0	—	—
У Пролеће	8	8	4	1	42·1	32·0	28·6	16·7
„ Лето	6	9	6	2	31·6	36·0	42·8	33·3
„ Јесен	3	5	2	2	15·8	20·0	14·3	33·3
„ Зиму	2	3	2	1	10·5	12·0	14·3	16.7

По *полу*, самоубистава по месецима и годишњим временима, од 1879 до 1884. у сва четири округа, релативно, највише било је и то: код мушких у Јулу и Новембру а код женских у Априлу. Од 100 код мушких било је у Јулу 15, а од 100 код женских 7. Од 100 код мушких у Новембру било је 15, а од 100 код женских — ни једно. Од 100 код женских у Априлу било је 33. а од 100. код мушких само 10. Најмање самоубистава било је: код мушких у Септембру и Децембру а код женских у Јануару, Фебруару, Марту, Новембру и Децембру (ни по једно) (види слику 10).

По годишњим временима било је највише: код мушких у Лето а код женских у Пролеће.

Дакле од 1879 до 1884. било је;

МЕСЕЦА	Свега		%	
	муш.	жен.	муш.	жен.
Јануара	3	—	6	—
Фебруара	1	—	2	—
Марта	4	—	8	—
Априла	5	5	10	[illegible]
Маја	3	4	6	26
Јуна	6	2	12	13
Јула	7	1	15	7
Августа	6	1	12	7
Септембра	1	1	2	7
Октобра	2	1	4	7
Новембра	7	—	15	—
Децембра	1	—	2	—
У Пролеће	12	9	25	60
„ Лето	16	4	33	27
„ Јесен	10	2	20	13
„ Зиму	8	—	16	—

По полу у окрузима, од 1879 до 1884 године релативно било је по месецима највише:

у округу врањском: код мушких у Августу (30%) а код женских у Априлу (60%);

у округу нишком: код мушких у Јулу (17%) а код женских у Априлу и Мају (по 50%);

у округу пиротском: код мушких у Јулу (25%) а код женских у Мају (33.2%); а

у округу топличком: код мушких у Фебруару, Јуну Септембру и Новембру (по 25%) а код женских у Мају и Јуну (по 50%). О овоме врло су интересантне слике 11 и 12 на крају овог чланка.

Од 1879 до 1884. дакле било је:

Месеци и годишња времена	У округу							
	врањском	нишком	пиротском	топличком	врањском	нишком	пиротском	топличком
	мушких				женских			
Свега	14	23	8	4	5	2	6	2
Јануар	2	—	1	—	—	—	—	—
Фебруар	—	2	1	1	—	—	—	—
Март	1	3	—	—	—	—	—	—
Април	2	2	1	—	3	1	1	—
Мај	1	2	—	—	1	—	2	1
Јуни	1	3	1	1	—	1	—	1
Јули	1	4	2	—	—	—	1	—
Август	4	1	1	—	—	—	1	—
Септембар	—	—	—	1	1	—	—	—
Октобар	—	2	—	—	—	—	1	—
Новембар	2	3	1	1	—	—	—	—
Децембар	—	1	—	—	—	—	—	—
Пролеће	4	7	1	—	4	1	3	1
Лето	6	8	4	1	—	1	2	1
Јесен	2	5	1	2	1	—	1	—
Зима	2	3	2	1	—	—	—	—
Од 100:								
Јануар	14	—	12·5	—	—	—	—	—
Фебруар	—	9	12·5	25	—	—	—	—
Март	7	13	—	—	—	—	—	—
Април	14	9	12·5	—	60	50	16·7	—
Мај	7	9	—	—	20	—	33·2	50
Јуни	7	13	12·5	25	—	50	—	50
Јули	7	17	25·0	—	—	—	16·7	—
Август	30	4	12·5		—	—	16·7	—
Септембар	—	—	—	25	20	—	—	—
Октобар	—	9	—	—	—	—	16·7	—
Новембар	14	13	12·5	25	—	—	—	—
Децембар	—	4	—	—	—	—	—	—
Пролеће	29	30	12·5	—	80	50	50	50
Лето	43	35	50·0	25	—	50	33	50
Јесен	14	22	12·5	50	20	—	17	—
Зима	14	13	25·0	25	—	—	—	—

По начину самоубијања, ових 64 самоубиства извршено је највише вешањем, па онда пушком, затим утопљењем, па ножем и тровањем. Вешањем највише било је 1882 године (93%), пушком највише 1879 године (56%), и т. д. као што се то види из ове таблице:

Године	Свега					%				
	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	тровањем	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	тровањем
1879	4	5	—	—	—	44	56	—	—	—
1880	5	3	—	1	—	56	33	—	11	—
1881	5	4	—	—	—	56	44	—	—	—
1882	13	1	—	—	—	93	7	—	—	—
1883	3	2	1	2	1	34	22	11	22	11
1884	11	3	—	—	—	79	21	—	—	—
Свега....	41	18	1	3	1	64	28	1·5	5	1·

По појединим окрузима, од 1879—1884. године највише самоубистава, релативно, било је: вешањем у округу пиротском — 79 од 100; пушком у округу топличком — 56 од 100; ножем у округу топличком — 17 од 100; утопљењем у округу нишком — 8. од 100, и тровањем у округу врањском — 5. од 100. Тако било је:

У округу:	Свега					%				
	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	тровањем	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	тровањем
врањском	12	6	—	—	1	63	32	—	—	5
нишком	17	6	—	2	—	68	24	—	8	—
пиротском . . .	11	2	—	1	—	79	14	—	7	—
топличком	1	4	1	—	—	17	66	17	—	—

По полу, од 1879 до 1884 године у сва четири округа, процентално највише самоубистава било је: код мушких вешањем па пушком, а код женских вешањем па утопљењем. Од 100 код сваког пола долазило је: вешањем код мушких 61 а код женских 73; а пушком код мушких 35. а код женских 7. Тако било је:

По полу	Свега					%				
	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	трованьем	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	трованьем
Мушких	30	17	1	1	—	61	35	2	2	—
Женских	11	1	—	2	1	73	7	—	13	7

А у појединим окрузима, релативно највише било је: код мушких вешањем у округу пиротском — 72. од 100, а пушком у округу топличком — 75 од 100; код женских вешањем у округу пиротском — 83 од 100, а пушком у округу топличком 50 од 100.

Дакле од 1879 до 1884 било је самоубистава;

У округу	Свега										%									
	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	трованьем	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	трованьем	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	трованьем	вешањем	пушком	ножем	утопљењем	трованьем
	мушких					женских					мушких					женских				
врањском	8	6	—	—	—	4	—	—	—	1	57	43	—	—	—	80	—	—	—	20
нишком . .	16	6	—	1	—	1	—	—	1	—	70	26	—	4	—	50	—	—	50	—
пиротском	6	2	—	—	—	5	—	—	1	—	75	25	—	—	—	83	—	—	17	—
топличком	—	3	1	—	—	1	1	—	—	—	—	75	25	—	—	50	50		—	—

По узроцима, од 64 самоубиства знају се узроци за 32, самоубиства, и по њима највише их је било у душевној и телесној болести. Од 100 самоубистава у опште долазило је: у душевној болести, 22, телесној болести 11 на остале познате узроке 17, а на непознате 50.

По појединим окрузима, релативно, највише самоубистава у душевној болести било је у округу пиротском — 29 од 100, а најмање у округу топличком — ни једно; а у телесној болести — исто тако.

Тако, од 1879 до 1884. било је:

У Округу	Свега				%			
	у душевној болести	због телесне болести	остали познати узроци	непознати узроци	у душевној болести	због телесне болести	остали познати узроци	непознати узроци
врањском	4	2	4	9	21	11	21	47
нишком	6	3	4	12	24	12	16	48
пиротском	4	2	2	6	29	14	14	43
топличком	—	—	1	5	—	—	17	83
Укупно	14	7	11	32	22	11	17	50

Напослетку ради интересности, помињу се појединце они остали познати узроци који су у горњој таблици само бројем означени. Тако извршили су самоубиство:

1. у пићу — пијанству;

1. због сиротиње;

1. због хрђавог брачног живота.

1. (човек од 110 година) због домаћих неприлика.

1. што је учинио крађу

1. што је са збора био избачен као сумњив, и што су га као таквог хтели да ставе под полицијски надзор.

1, што је побегао кући из војске.

1. што је извршио скотолоштво;

2. због старости и досадног живота — један је имао 90, а други *130* година; и

1. што му нису дозволили да се ожени девојком коју је волео.

ЈОШ ЈЕДАН ПРИЛОГ К ИСТОРИЈИ ВАЉЕВСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ.

од

Стојана Новаковића

У Годишњици IX штампан је мој чланчић „Белешке к Историји Шанца и шабачке владичанске столице“, и ту је разлагано, како су ужичко-ариљске владике прешле у Ваљево, и како се, после, та владичанска столица, с крајем прошлога века преместила у Шабац. Ту је споменуто, како се 1759 године спомиње као ваљевски и ужички митрополит Митрофан, и како је исти Митрофан, као ужички Митрополит 1766 гласао за сједињење пећске патријаршије са цариградском (Годишњица IX, стр. 27.). После се од 1782 до 1793 (стр. 27—28) налази спомена о ваљевско-ужичком Митрополиту Јоакиму. Али се не зна, ко је дошао после Митрофана на ту столицу, и од кад је на столици те митрополије почео управљати поменути Јоаким. Сад смо у стању и ту празнину попунити. У хартијама покојнога пиљкога владике Нестора нашла се још једна оригинална синђелија истога Митрополита Јоакима, и како ми је исту имао доброту уступити брат пок. Нестора г. Н. Р. Поповић, њему треба захвалити што се она овде може штампати, и што се њоме може попунити наше знање о ваљевско-ужичким Митрополитима.

Синђелија митрополита Јоакима, о којој је реч, дата је јеромонаху Јоакиму, житељу и пострижнику манастира Докмира. За тај манастир стоји у „Кнежевини Србији“ (стр. 403) г. М. Ђ. Милићевића да је сад „стара црквица која је некад била манастир“. Из ове синђелије, која је дата 10. Јуна 1792 у Београду, види се, да је та црквица још онда била манастир. Али најзнатнији је на синђелији печат, који је у црноме истиснут, и на коме се читају ова слова. Облика је четвртастог мален, и на њему се око земног шара читају ова слова. Прво γ и Ξ, за тим **І ѡ ак и**, а по дну летопис, година 1768. Мислим да то треба читати **ѫжичкїи Іоакимъ**. Летопис значи, без сумње, кад је Јоаким дошао у Ужице (или Ваљево) за митрополита. Ако је то било 1768, онда је он по свој прилици дошао одмах иза Митрофана, и како је Митрофан био постављен још од пећске патријашије, Јоаким би био први кога је на то место поставила цариградска патријаршија.

Ево сад синђелије у целини.

Іоакимъ милостію Божіею православнїи митрополїтъ ѫжичкїи, валевски и пертиже и єхдръ всеа Іалирїкїи.

Смереніе наше пишетъ к богохранїтѣю епархію нашѣ въ нахїю валевскѣю обретающимсяѧ к нѣи преподобнѣишимъ іеромонахомъ, благоговѣйнимъ протопресвитеромъ и прочимъ священникомъ, благовѣрнимъ кнєзовомъ и почтенимъ кметовомъ и всемъ опре православнимъ христіаномъ, малимъ же и великимъ, миръ, милость ѿ Господа Бога вседержителя и ѿ нашего смереніе молитвы и благословеніе да бѹдетъ со всеми вами, домы и чадми вашими обилно да бѹдетъ.

По сихъ ѡвлаю вашемъ христолюбію како смо дали допѹщеніе и благословеніе преподобнѣшемѹ Іеромонахѹ кѹръ Іоакимѹ, жителю и постриженикѹ монастіра Докмира, да попѹе и ѕаконъ христіански совершѹе ка село Златиѹ и ка село Ѹвѹвге, и ка село Ѕвиѹдаръ, и ка село Твердоеканъ, сего ради пишѹще покелѣкаю вамъ христіаномъ, кои сѣдите к' речени' сели', да не тражите другога священика да вамъ ѕакон совершѹе кромѣ іеромонаха кѹръ Іѡакима и ѡнъ коего послетъ, они вамъ бѹдѹтъ служити и свѧтимъ священнимъ дѣломъ по преданію свѧтихъ апостолъ и свѧтихъ богоносиихъ отецъ еже есте крстити, венчати, и прочаѧ священнаѧ дѣла бѹдѹтъ вамъ совершавати, сего ради и ви благословени христіанини, что вамъ послѹжетъ священнимъ дѣлѡмъ, лѣпѡ да имъ воздаете еже есте биръ, скеѹарско, опело, и прочаѧ что пада священникомъ по чинѹ. Прочее благодать божіа и ѿ нашего архипастирства молитва и благословеніе да бѹдетъ со всѣми вами к'сѣгда аминъ.

1792 Іюнія 10.
в Белиградѣ

Іоакимъ, валевски..... и во Христе
молитвен ваше[1])

---

[1]) Испреплетаним словима тако да је име *Јоаким* у једином монограму, а реч после *валевски* нисам могао никако разрешити.

ПОД ЗИДИНАМА ЦАРИГРАДА

САБОР СВЕТЛОГА ПЕТКА 1887 ГОДИНЕ.

од

Стојана Новакнвића

Сличност народнога живота у Цариграду и у околини с народним животом по нашим крајевима није мала у многим појединостима. Барем је много већа него што се може учинити на први мах и по површном проматрању. И кад се на природни ток и на истоветан постанак одбије што одбити ваља, остаће опет сличности која може упућивати само на некакав даљи заједнички корен. Те мисли на Србина који се бави у Цариграду наилазе веома често у разним приликама, нарочито пред старијим облицима живота, који се у Цариграду данас виђа чешће у средњим или нижим него ли у вишим редовима. И на нас су те мисли чешће наилазиле, али нам се нису никад тако јасно показале као на светли петак, 10 Априла 1887 године. Ови редови треба да покушају да то јасније представе и нашим читаоцима, успемо ли само да интерес њихов колико толико пробудимо.

Одмах до зидова који од старих времена опасују Цариград (Стамбол, т. ј. варош, прави стари Цариград) налази се манастир Балуклија. Тај манастир слави сваке

године свети петак. Календари који се штампају у Цариграду бележе тај дан као светковину „живоносног источника“ *τῆς ζωοδόχου πήγης*. На кући краљевско-грчкога посланства вила се грчка народна застава. Иза многих променљивих и ружних дана цариградскога Марта, са неба је сијало сунце нашега Маја, разблажено неким поветарцем са гора Витиније и Мраморнога мора, пуним благога јужнога даха. Распитујући сазнасмо да на Балуклији имају управо две светковине: у петак *варошка*, за средњу и нижу класу, „прост свет“ и на Томину недељу варошка, „за одличнији свет“. Знајући да је варошки или одличнији свет свуд једнак, овде може бити више него игде, јер је скроз понесен за западним модама и обичајима, ми одлучисмо да се користимо петком, те да потражимо couleur locale у њеној правој и пуној сјајности спрам пролетњега сунца цариградског.

Остависмо Перу, пређосмо мост преко плаветникасте уститране воде „Златнога Рога“. Ту већ тражећи ко ће нас возити нађосмо „свога“ човека, једнога Сочијанца, и погодисмо се јер се у Цариграду без погађања ништа не ради) српским језиком. За тим уђосмо у стари Стамбол, који се још добро држи у своме консерватизму, и кад се са Златног Рога гледа, тамном бојом својих дрвених зграда одскаче према зиданој жућкасто - белој Пери са њеним не маним обиљем стаклених прозора. Стамболске чаршије, где су још занати у гомилама, сваки у засебном крају или у засебној улици: стамболски трговачки крај, где су у околини дивотног Безистена гомиле трговачких ханова по обичајима средњег века, ма да се у њима данас говоре сви језици и врше све савремене трговачке операције, остајаху нам за леђима. За тим изађосмо на серашћератску пијацу са серашћератском кулом, на којој је пожарна стража Стамбола, са величанственом капицом и осталим зградама серашћерата. На томе су месту били

двори последњега цара грчког Константина, који је потпуно јуначки царство и живот изгубио бранећи своју престоницу. На тој серашћератској пијаци налази се и Султан-Бајазитова лепа мраморна џамија, испред које је у четвртастом пространом трему турски трг свакојаких лекарија и мириса, а испод којега се играју стотине голубова. У византијско време ту је био Forum Theodosii. За тим уђосмо у казанџијску чаршију, где су казани, ибрици, мангали, санови, самовари и остали тога рода еспап од бакра и туча у дугачком низу дуђана у такој гомили, различитости облика и лепоти, да се од њега око одвојити не може. Мало даље се изађе на трамвејску линију и на Ак-Сарај-Чаршију, где је прекрасна Лалели-џамија. То је од Свете Софије и Ат-Мејдана (старога Хиподрома) правце к западу чаршија, у коју се продужује стари Forum Constantini и Forum Artopolion. Ту нема трговине у правом смислу, ни хана ни безистена, ни трговачких и занатлијских група. Ту је и сад forum-трг, шарена гомила свега и свачега, а поглавито јестива и ситног трга, кавана, зачина и посластица, гомила проткана и ишарана свакојаким, чисто старинским покретом. Ту смо већ на западној падини онога виса, на коме је Цариград, којега се северо-источна падина благо спушта ка Златноме Рогу. Означавањем тога положаја хоћемо још да кажемо, да је тај крај мало удаљен од средишта модернога и европског Цариграда, и да у њему још ври старији живот са својим и пријатним и непријатним странама.

Кад нам и Ак-Сарај-чаршија и Лалели-џамија остадоше за леђима, уђосмо мало по мало у улице које ни толико нису опомињале на модерну Европу ни на варошке облике, који су данас идеал. Калдрма — тај *κάλος δγόμος* који тако драстично опомиње како је све на овом свету релативно и како зависи од тачке поређења — беше оно што је под именом старијих балканских цивилизатора

Грка свуда познато, и живо опомињаше на све своје другарице у балканским варошима све до нашега Београда. А што смо се више одмицали од средине, више смо улазили у чист тип познатих турских махала из Београда пре 1867. из Ниша и Врање доскорашњих дана. Ортови, у којима су кипариси или смокве као наши ораси, одвајаху овај тип југоисточног балканског приморја од оних типова у унутрашњости. У осталом криве линије кућа, узане и тесне побочне улице, решетке на харемским прозорима турских кућа, почесте чесме по улици, продавнице с јествином, зеленьу или рибом, каване у различитим, свагда врло простим облицима изношаху тип или прототип, тако добро познат од детињства, само што се овде представљаше у пуном типском изобиљу велике варошки и престонице. Врх свега се као меланхоличан вео спушташе неки печат опалости, о којој не знате како да судите. Кад од Златног Рога идете к Светој Софији и примакнете се к акрополу или кастелу Ески-Сараја, испред којега је Света Софија и пут к Ат-Мејдану (староме Хиподрому), наилазите на опале куле и зидине, које вам јасно причају да тако стоје или још од времена освојења, од времена неке унутрашње резмирице, или напосле од некога од оних многобројних пожара који су у Цариграду као каква периодична зараза. Ако је од освојења, за чудо је како никада освајач није осетио потребу да то оправи, уравни, зглади, или да на месту своје најславније победе подигне не мање славне знаке своје творне моћи, својега живота, својега богатства и укуса. Изгледа да га те мисли нису много узнемиривале ни у дане највеће моћи његове. Је ли, дакле, данашњи печат опалости знак падања или проето продужење тога немара? Јер у дугачким улицама, кроз које се после Ак-Сараја-чаршије иде на Топ-Капију у поље ван зидова Цариграда — где је што пало, стоји неоправно; где је што изго-

рело, стоји онако како је иза пожара остало. Спрам јесенског и зимњег изгледа људских творевина, чудно је одблескивало пролетње зеленило природе. Тога се у осталом налази и усред најживљих улица, које су правим богаством обележене. На једној раскрсници, на гомили развалина са све четири стране, виђаше се неколико кавана, тако ређи под ведрим небом, са врло мало наслона, али са шедрванима у средини и са живописним групама турских муштерија уз наргиле и црну каву. Најпосле кроз сву ту мешавину исклиматасмо добро продрмани на поглед зиду и кулама Цариграда, и изађосмо кроз Топ-Капију изван тих зидова. У византијско време се та Топ-Капија звала капија св. Романа, и спрам ње је у турској опсади од 1453 намештен био чувен Урбанов топ, и око ње је 29 Маја 1453 била главна битка. Може се казати, да је туда Цариград освојен. Испред капије је сад неколико продавница и каванице, крај самих зидова, а спрам зидова на двадесет или тридесет метара почиње мрачни сад кипариса и под њим горбље турско и хришћанско, које данас са спољне стране и од сухе земље опасује старинске зидове Цариграда готово од једнога краја до другога. Преко гробља поглед се зауставља на благо нагнутим косама, испуњеним баштама и воћњацима. Тај је поглед нарочито пријатан за оне који долазе из Пере, окружене много мање питомом и са свим друкчијом природном сценеријом.

И на зидовима Цариграда види се чудновата нарав цариградскога освајача. Ту и данас у потпуности гледате средњевековни двоструки зид, с вишим и нижим, четвртастим и округлим кулама; и данас стоји испред њега зидом опасан широк јарак. Само што по зиду не видите војнике наоружане стрелама и копљима и што је онај јарак понегде засут ђубретом и урвинама или засејан каквим усевом. Зид је у одлите напуштен, и време га је негде

покварило мање или више а негде са свим у целини сачувало, али све и данас стоји, како је после дана освојења остало и како се и дан данји оставља после какве рушевине или пожара. С описом о освојењу Цариграда у рукама човек и данас може наћи свако место и сваки положај. На месту јуриша, између Топ-Капије (св. Романа и Једренске капије Полиандрије), где је једна улолица, између те две капије, и сад стоје онданњом топовском ватром са земљом сравњени зидови и куле; иначе, осим малих рушевина, зид је, готово свуда, и сад цео. Ма да се чита у историјским запискама, како је освојилац наредио да се зидови оправе и како је људе за тај посао у Цариград дотерао, изгледа по свему да није оправљено ни оно што је иза јуриша остало, и све и данас изгледа онако како се чита у историјским белешкама о нападању и јуришу. Свуд около покрај зида иде пут, узана калдрма у пољу, како се без сумње још и у најстарије време налазила, и како се у нашим, земљама виђа још само по забаченим планинским местима као запуштен останак од старога друма. Ту се пут савија према земљишту, вијугајући овамо онамо, и с њега се како на ком месту, даје поглед на околину ужи или шири.

Чим смо изашли на Топ-Капију, пред нама се, подаље и ниже у доњи у пољу, видела Балуклија, а простор испред Топ-Капије, на све уз пут и по пољу око пута до Балуклије, био је испуњен народом сваке врсте, сваке вере, века, одела и имућности.

Али да пре свега потражимо узрок данашњој свечаности. Да видимо шта се зна о цркви Балуклији, тим пре што је она средиште причи, која је у врло живој вези с освојењем Цариграда и са великим преломом у судбини источних народа, који се свршио 29 Маја 1453 године.

Испод оних истих малених висова на западној страни Цариграда, са којих је турска артиљерија бомбардовала Цариград, и који се налазе спрам капије св. Романа (сад. Топ-Капије), одваја се јужно пут Мраморног Мора лако удубљена поширока удолица с поточићем, који из оних висова истиче и правце југу у море иде. Са Топ-Капије иде се к тој удолици све паралелно са зидовима Цариграда, и савивши мало у десно дође се ка манастиру Балуклији, који је само неколико стотина метара удаљен од зида цариградског, а налази се управо западно према Силиври-Капији. Главно је у те цркве њена *ајазма* или света вода, која је у некој цистерни пред црквом, у коју се по степеницама силази. Изгледа као басен, за који се не види откуд је, да ли од извора или од реке? У томе басену има рибе. И о постању цркве и о риби у басену казују се врло интересне приче. Прво ћемо погледати ону о постању цркве.

На месту садашње Балуклије први је, још у петом веку, цркву сазидао Лав I Велики (457—478), а касније ју је богатио Јустинијан материјалом који је остао од грађења цркве Свете Софије. Позније, после неког земљотреса, цркву је наново сазидала царица Јерина (797 до 802). О Лаву I Великом и о зидању цркве на Балуклији има прича.

Још док Лав није био постао цар, и кад је био обичан војвода, шетао се једном по шуми око садашње Балуклије. Био је врућ летњи дан, и војвода сретне слепца скоро на умору од жеђи, који га замоли, да га Бога ради намести где год у хлад и да му да мало воде. Милостив од природе, будући цар узме слепца за руку, и намести га у хлад, а по том пође тражити воде да напоји јадного слепца. Али воде нигде није могао наћи. Уморен и огорчен цар се враћаше слепцу, кад на један пут чује из шуме глас који му говораше: „Лаве, не срди се и н

мучи се тражећи воду; ето воде покрај тебе!« Лав се почне обзирати, али се и њему учини да је слеп, јер се на све стране обзирао, али воде није могао наћи. Међу тим зачу се на ново онај исти глас, и већ га назва царем, рекавши му: „Царе Лаве, уђи унутра у ту густу шуму, и тамо ћеш наћи живу воду, захити је и угаси жеђ немоћноме; још ако ћоме слепоме очи помажеш, прогледаће. Ко сам ја што овде живим, скоро ћеш познати; ја ћу ти помоћи да у моје име овде подигнеш храм, у коме ће сви верни који у моје име доћу намирити своје благе жеље и извидати се од болести". Зачуђен и обрадован Лав испуни што му је с неба заповеђено, напоји слепца и помаже му очи, и исти заиста прогледа и извида се за час. Глас о томе пукне не само по целој престоници, него и по далеким крајевима у около, и сви који су веровали, потеку к спасоносноме извору. Кад је седам година касније Лав постао царем, први му је посао био, да над оним чудотворним извором подигне храм у част Богородице и да му сводове украси мозаиком, а над самим извором да наслика Богородичину икону са превечним младенцем, тако да изгледа да вода извире из њихова крила. По томе се извор звао живоносним извором, и црквена је власт још у старо време установила, да се у петак по Ускрсу у част Богородичину врши служба на томе месту, окићеном том легендом хришћанскога веровања[1]

Тако гласи легенда о постању цркве. Од ње је још интересантнија легенда о рибама које живе у тој светој води.

Кад су Турци ударили на Цариград, баш онога дана кад су га узели, калуђер у Балукли(ји) прикио је рибу себи за јело. У тај мах дотрчи неко и стане клети и њега и посао, рекавши да су Турци узели Цариград. Калуђер жели

[1]) Путеводитель по Константинополю и описаніе замѣчательныхъ и святыхъ мѣстъ. Изданіе іеромонаха Антонія. Одесса 1884 1887 и д.

је спокојно пржио рибу, повиче да то није истина, и да ће пре риба коју је он пржио и која је већ пола пржена била, оживети и у воду отићи него што то може бити истина. Није он те речи ни довршио, а полу пржена риба праћакне се из тигања и скочи у воду код манастира. Од те рибе су оне које се сад виде у води, и како је она прва била полу пржена, и данас кажу, да се на потомцима њеним види једна страна црна, а друга црвена. Тако гласи прича, и додаје даље, да кад на ново Грци или хришћани завладају Цариградом, та ће се жива риба из воде појавити на ново на своме месту у тигању, из кога је у ту воду и скочила.[1]

Данас је то место чувено по лекови тој води својој. Око ње се гушио свет, тражећи да се напије, да се окваси, да се умије. Не само из околине, него и из даљих места врви свет тој води на светли петак, и тражи лека и утехе. Вода се та захвата у стакла и продаје онима који верују у њену лековитост. Оно исто што се у нас ради на таким светим водама, на прилику код Ружице цркве у граду Београду, код светосавске водице

[1] За чудо је, како је та иста прича продрла и у наш народ. Вл. Качановски, у својој књизи «Памятники Болгарскаго народнаго творчества, выпускъ I-и Санктпетербургъ 1882, стр. 234 има ову причу, забележену у Раломиру: Кад су Турци преузели бугарско царство, били су тада цар Костадин и царица Јелена, и у њих су служила два јунака Марко Краљевић и Реља од Пазара. Њих двојицу пошље цар да секу Турке и да отимљу царство. Они су били у Моминој Клисури, и одатле начине некакав лагум, те њих два и њихова два коња изиђу у Софијско Поље. Ту почну сећи Турке; али они посеку једнога, а од оног посеченог оживе двојица. Поврате се у Моминy Клисуру; и ту почну сећи Турке, али и ту од сваког посеченог оживе двојица. Кад то виде, познаду да Бог не помаже, оду и кажу то цару Костадину. Кад дођу к цару затеку га где пржи три рибе у тигању. Кажу му шта је, а он им одговори: Кад ове три рибе изиђу из тигања, онда ће ми Турци преузети царство!» На један пут рибе се праћакну на поље из тигања; ватра се погаси ме-

више манастира Раковице, ради се и овде. Само бих додао да се ти празноверни или побожни обичаји овде врше с много већом журбом, с много већом ревношћу и са силнијим религиозним фанатизмом. Може бити да је тако и у нас било сто година раније, јер су сад ти побожни или празноверни обичаји остали у најнижим класама друштва, које су мало променили оно просветно стање у коме се цео народ налазио сто година раније. У осталом та се црта овде опажа и у свима другим религиозним обредима.

Да се вратимо на горе поменуто предање из времена освојења Цариграда

Није усамљена та прича старих господара Цариграда. С њом је паралелна друга једна, која је везана за Свету Софију и коју ћемо приказати пре него што проговоримо коју реч о оштитем значењу те идеје за цело Балканско полуострво.

Кад су Турци продрли у Цариград кроз једну тајну капију, коју су Грци из немарливости, заборавили затворити, и кад је иза тога настао неред и пораз обранбене војске, народ се поплаши и збуни и почне се згртати ка Светој Софији. Прост народ у описаћеном Цариграду веровао је у неко пророштво, да Турци неће даље продрети него до стуба Константиновог, који се пре Свете

сто ће набије вода, и оне рибе стану по тој води пливати. Рибе су биле пржене само с једне стране. Онда цар Костадин позна да ће му Турци преузети царство. Узјаше и сам коња, и оде у бој. Сретне се с Турцима и један Арапин се залети, те посече цара Костадина. Да га беху Турци посекли, завршује прича, они би постали робље, али га посече Арапин, и за то Турци заузеше царство Костадиново, а Арапи такође посташе турско робље као што су и данас. — На оном крају могла се настанити ова прича, што је народно памћење помешало цара Костадина са Костадином, последњим господарем северо-источне Македоније, о коме и наше народне песме певају.

Софије Турцима на путу находио. Народ је веровао, да ће на том месту пред Турке изаћи божји анђео, да ће он предати мач у руке неком непознатом човеку из народа, и да ће тај Турке одмах протерати из Цариграда и из Јевропе и отерати их у унутрашњост Азије. За то се све згртало ка Светој Софији; за то је све чекало час, у ком ће се анђео појавити; и у том очекивању сав се тај свет молио Богу. У својим свечаним црквеним халинама патријарх је служио службу међу запрепашћеним и поплашеним народом.

У тај мах турске секире развалише врата, и Турци нагрнуше у Свету Софију. Крв прсну по освештаним просторима Свете Софије, тога ненадмашно величанственог узор-дела старе архитектуре, и патријарх положи живот у храму божјем у служби и молитви.

Тако каже историја.

Али народна прича говори, како се у онај мах, кад су неверници пошли на патријарха и на свету тајну, зид отворио пред патријархом и пред светом тајном, како је патријарх са светом тајном ушао у тај зид, и како се зид на ново склопио за њим. А кад Турци буду прогнани из Цариграда, вели прича, тај ће се зид отворити, патријарх ће са светом тајном изаћи, и довршиће службу коју је више већ од четири века започео. Ову причу нам казује и Е. де Амичис у његовоме „Constantinople“ у глави о Светој Софији. „У онај мах, стоји тамо, кад су се показали освајачи у Светој Софији, један грчки владика који је баш служио, изиђе из олтара попне се на велику галерију, и у који су се мах за њим залетели војници, он ишчезне кроз мала врата, која се за њим сама зазидају. Војници стану ударати у зид из све снаге, али се на зиду показивао само траг њиховог оружја. Дозову зидаре али после читавог дана узалудне муке с пијуцима и ћускијама, и они не могоше ништа учинити, За тим се сви

цариградски зидари изменише на томе послу, и сви попадаше малаксали од узалудна напрезања пред тим чудноватим зидом. Онога пак дана кад се оскврњена црква опет поврати хришћанској служби, и тај ће се зид отворити, и онда ће грчки владика из њега изаћи у својим владичанским хаљинама, с путиром у руци, с веселим лицем, и ступајући у олтар, наставиће службу божју на оном истом месту, на ком ју је прекинуо«.

Тако је народна прича на овоме крају и у престоници Балканског полуострва у своје поетично рухо оденула трагични свршетак римскога царства и хришћанске владе у Цариграду.

Ко да се при овим причама грчкога народа не сети сличних прича у нашем народу?

Ко да се не сети Марка Краљевића, који нашој причи није умр'о него само заспао; ко да се не опомене Маркове сабље у стену забодене, Маркова шарца који маховину једе и пророштва да ће се Марко пробудити, сабља из стене извући и шарац маховину појести и да ће се тада Срби ослободити и постати што су били? Ко да се не сети да се то исто прича у Црној Гори за Ивана Црнојевића? Ко да не помисли на приче о деспоту Стевану о коме се казује да је један пут Турке преко мора претерао, за њима се топузом хитнуо и повикао: „Кад овај буздован изашао на сухо онда се и Турци вратили амо!“ а топуз се с места вратио? Ко да не помисли на приче о зидану Раванице, у којима се такође износи судбинска одредба, да неверници завладају?

Мисао је доиста једна, а облици су различити. Али у различитим облицима исте основе, која се развија из исте историје, има опет нешто разлике. Грчки су облици везани више за религију, они су већма проникнути верозаконским духом; наши су више национални, у њима се више виде народни политични чиниоци. Онамо црква има

прво — овамо друго место; онде је она чист представник вере — овде је већ преображена у судбину. О јуначком отпору онде нема помена; у нас је пак он главна ствар. Рекао бих да те разлике у овај мах јасно искачу; али ако и изгледа да оне за тај мах собом казују може бити и дух онога времена, било би непромишљено, ако бисмо исте знаке тражили и у потоњој нашој и грчкој историји. Као да је позније време изгладило разлике у схватању и у поетичком смишљању XV века,

Но да наставимо наше белешке.

Пред нама се ширио цариградски зид, подсећајући нас нехотице на куле смедеревске, које као да су само дигнуте са подунавске равнице па пружене по усталасаном превоју међу врхом Златнога Рога и мраморским приморјем; толико опомињу на Цариградски град, по које га су обрасцу, како кажу, и зидане, јер су Смедерево доиста смислили и зидали људи који су одрасли међу зидинама Цариграда. Али шта се пружало пред нама по зеленим пољима око пута покрај зидова?

Све је то било покривено народом у свима облицима одела којима је богат само Цариград, та чудновата варош, која једнако, с ненадмашном у том погледу толеранцијом, мирно и равнодушно свакоме своје оставља. И Анадолац и Арбанас, и Дабранин и Македонац, и Црногорац и Бугарин, и Тоска и Гога, и Грк и Лерменин, стари турски или стамболски и модерни интернационални европски чаршилија, и турски униформисани војник кретали су се по томе путу тамо овамо, један мимо другога, у реду или у нереду, пуноме ванредне живописности и шаренила. Сва та гомила кретала се оном старом калдрмом и коловозима око ње, свима начинима кретања и вожње. Покрај пешака и коњика или путника на магарцима и мазгама могаху се видети европске каруце и све врсте кола, међу којима нам нарочито привукоше пажњу таљиге надгре-

пене неким шареним покривачима, окићене листом и цвећем, и испуњене лицима, колико их је само стати могло. Места око пута и на узвишице на којима су се налазиле неке куће, или за тај дан намештене кафане, давале су нам непретргнут низ источњачки мирних посматралаца, који су пут држали у оквиру. Али чим је пут остављао узвишена погледитија места и спуштао се у даљину к неким воћњацима, ових је група нестајало. Оне су изгледале као да чине живе слике према зидовима Цариграда, и као да их проматрају с дубоким историјским размишљањем. Или боље — то се само нама и нашем оку тако чинило. Њима то без сумње није ни на ум падало, а нама је било слободно да им својом уобразиљом приписујемо што нам је воља или што је драго нашем расположењу и размишљању. Све те групе биле су мирне, међу њима није било праске ни хуке, и међу њиховом олимпијском мирноћом и немом историјом цариградских зидина кретао се живи свет к животворној водици, из које ће све по гричи, живе рибе скакати у тигањ да настави прекинуто пржење онда кад у Цариграду опет настане хришћанска власт.

У том приспесмо у праву вреву ка самом манастиру.

Црква је са својим зградама у доњи на средини. Од ње к северозападу диже се округласт брежуљак пун гробова старијега времена с јерменским и грчким натписима, обрастао поретком али високом шумом старијих дебелих дрва. К северопстоку опет ниже цркве у огради пружа се друго гробље мање напуњено, у којему се густа бујна трава зеленила као у најлепшој ливади. Између та два гробља иде пут. Све је то било прекривено светом, чадорима у којима су биле смештене кафане и продавнице, апчиницама, обртаљкама итд. Из свакојакога шареница правога вашара орила се лупа гоча, свирка зурли, гајди, и вика продаваца исто онако и без икакве разлике

као на каквом год нашем сабору код цркве. Узрадова нам се срце, и с радошћу се сетисмо своје земље, кад то погледасмо. Пођосмо к цркви и гурасмо се кроз свет који се гушио излазећи и улазећи. Ту су се продавале воштане свеће које су људи куповали и уносили у цркву те својима за спомен палили на неколицини за то намештених великих светњака. Неки су опет нудили мирисе за кађење, и да сваки види (или управо помирише) шта ће купити, држали су покрај свога еспапа кадионицу и палили су у њој мирисе што продају. Црква сама, ма да је постањем још из V века, није у садашњем свом облику из тога времена. Осем тога што је и у пређашње време услед неког земљотреса презиђивана, рушена је и у време грчког устанка 1821, и после је руским новцем оправљена и васпостављена овако како и сад изгледа. Доста је пространа и светла, али прилично ниска. Испред ње је трем као у неким нашим црквама по ослобођеним крајевима. Што нам је у очи пало, то је велика маса кутија, санова и тасова за прилагање. Било је покрај њих и деце и људи грађански обучених и калуђера; било их је и у трему пред црквом и у предњем крају цркве, па и на самим црквеним дверима; било их је и у ходнику и на степеницама којима се силази к води, и на самој води. И сви викаху и прошаху да им се удели и упише. Толикога напада на побожно доброчинство не може се нигде видети у нашим земљама, и он немило карактерише овамошње пределе у свима гранама живота. У црквеној лепо каменом патосаној порти, јер се овамо свуд види обиље рађеног камена, издизаху се као саркофази високи гробови патријараха и других знаменитих људи који ту вечити санак бораве.

Изашавши из порте упутисмо се ван ограде шуми, у којој су били чадори и панађур. Више тога на брегу стајаху везани коњи који су дојахани, као у нас на

саборима. Мало по даље на вису који држи цео положај видео се чадор са полицијским комисарем и његовим људима. Изван свега стојећи они су мирно посматрали из далека и својим положајем као да су говорили да желе да нико не спази ни да су ту, али да ће се одмах показати чим би затребало. У чадорима по шуми служаху каву и наргиле. По гробовима по шуми људи беху извадили јестива од куће донесена, и ту дељаху један с другим по парче хлеба и по који хладан залогај. Даље редом свуд по крајевима пржила се и пекла риба, ћевапчићи и друго јестиво по овамошњем начину. Други су продавали симите, ђевреке, буреке, баклаве, мекике и друге брашненице масне или посне, и сад још познате и код нас, којих је овамо на све стране пуно, а које у нас почињу ишчезавати. Уз њих су стајали Људи с воћем с посластицама, са сладоледом, са шербетом, и са свакојаким воћним семењем, као што су бадеми, лешњици, леблебије, фистик итд. које се овамо много продаје и једе. Ћиченица је било свакојаких за сваку врсту муштерије. Негде су под ведрим небом са отвореним, два три метра дугачким узаним сандучетом, у коме се на жару пржe и готове јела: негде је позади те кујне трезарија под чадором са постављеним столом, белим чаршавом, столицама и тањирима. Укус кићења, који је овамо много више развијен или у обичају, него у нас, све је то окитио лаворовим листом, свакојаким цвећем, и огледалом на средини. И ту ћете гдегде видети понекога официра или ефендију, где се слади мухалебијом, баклавом и другим јелима, за која смо ми већ укус изгубили. Сва разлика овдашње саборске кухиње од наше није ни у чем другом него у обичајима који су, овде у многоме пространије, али у основи од наших различни нису јер наши обичаји нису ништа друго него сужен и простији избор, учињен из овдашњега обиља и пространства. Али

једно што је падало у очи, и што би наше људе зачудило, било је то, што нигде није било на продају никаквог шпиритног пића, ни вина, ни ракије, ни пива, нити ичега другог. Је ли то тако по обичајима од старине или је, може бити, по утицају турске власти, нисам могао разабрати. Али опет за то свет је био тако весео и раздраган, како се само могло замислити на лепоме пролетњем и сунчаном дану који је на сваком лицу изазивао осмех.

По равници где су биле обртаљке, љуљашке, справе за мерење итд. чула се свирка и скупљала се гомила око кола. Пођосмо тамо и ми, да видимо игру. Играли су или уз саму зурлу, или уз зурлу и гоч, у који се по такту и с извесном вештином ударало у правилним интервалама. На неколико се места уз ту свирку играло. Играчи су били мештани из околине и с азијске стране од нижега реда људи. Било их је врло лепо одевених. Чакшире пократке и пошироке, искићене везом мање или више; ђурче или гуњче, ократко као јелек али с рукавима, а испод њега џемадан, све с везом, нарочито по мишицама на рукавима; тараболос леп и велики, опасан широко и овлаш, тако да све мислите одрешиће им се или спасти а он је само тако вешто у драперије намештен. На глави им је капа такође била опасана малим шалићем. Свирка за игру имала је исти карактер који је и у нас познат. Играли су ухвативши се за појасе, за руке, испод мишица или за рамена у разним скоковима и покретима игру нашега кола, само ми се чини с већим богаством покрета и с већом грациозношћу у покретању него што се у нас може видети. У игри се пуштају или хватају, играју који секунад на само, плескају се рукама, па се опет хватају у коло и продужују покрете. На једном месту нађосмо два пара који су играли народну игру, у неку руку налик на лансије или велики мазур, са великом

гинкоњу и многостручноњу у покретима. Мало даље видесмо варошко грчко коло, где играху људи одевени у европско рухо, а пред њима с марамом у руци коловођа, који се сав топио извијајући покрете. То варошко коло потпуно је исто што су код нас извесне старије игре, као Неда гривну итд, или као Кокона Мариола итд.

Са панађура се упутимо на ниже у ограђено гробље испод цркве. Ту се продавале на таблама посластице и млечна јела. И ту је било света који се забављао и шетао. Ту на зеленој ливадици, где гробови бејаху поретки, угледасмо Македонце где играју у њиховом белом сукненом руху са црним гајтанима. Била их је повећа гомила. Приђемо тамо, и видимо свирача где седи и уз ћемане свира а испред њега се по зеленој трави вијаше коло као нишевљанка у лаком и сложном такту живо као ветар. Ваља знати да Македонци играју све у чарапама. Кад ту игру изиграше онда пред коловођу, финијега и лепше одевена момка, стаде постарији човек сиромашки одевен и отпоче тежу игру, праву македонску, са клецањем обртањем и већим богаством облика. Гледали смо је с великим задовољством. Не треба ни бележити да су сви говорили својим македонским дијалектом, а гдекоји продавац воде примичући се тој гомили, викао је: вода, вода. Кад запитасмо одакле су, рекоше нам да су сви из околине Битоља и да раде баштованске и друге послове по цариградским баштама. Мало даље од ове групе нађе се друга група, код које су се чуле гајде, и која је била одевена у варошком чошном оделу, у чакширама ћурчетима итд. Кад смо пришли к њима, они су се одмарали, и ми их запитасмо одакле су. Они рекоше да су из Битољског, а на даља питања одговорише да су у оној првој групи у сукненом оделу са црним гајтанима Битољци „аргатчије“ то јест радници најамници, или над-

ничари, а они да су газде и баштовани. Отуд чоха у оделу и одвојена група за игру и забаву. Кад замолисмо да нам покажу своју игру, гајдаш засвира, и издвојише се двојица те напрема се као пар, почеше играти тешку и уморну али пуну финих покрета македонску народну игру, која је прилично дуго трајала. И они су играли у чарапама. Захвалисмо им и опростисмо се с њима, и пођемо натраг, јер се и свет беше већ почео разилазити.

Спрам сунца које је падало к западу, а из долине цркве Балуклије још једном погледасмо на сцену пред собом. На врху благе узбрдице на три четири стотине метара испред нас дизали су се зидови и куле цариградске, а испред њих су се у тамном зеленилу а у облику наших јаблана издизали кипариси између гробова покрај зидова. Још је брујала хука сабора са његовом различношћу одела, расе и језика и са његовим једноставним типом. Ми смо улазили унутра у зидине, а по глави нам је брујала гомила мисли о разним питањима и предметима који су везани за овај град, казујући нам да смо данас у живој и мртвој архиви прочитали неколико страна из историје балканских земаља. Али је тешко казати ону поуку и задовољство које смо нашли у живим утисцима неколико страна те мртве и живе књиге, која нас је три четири сата обузимала својим величанствено речитим нацртима!

ГОВОР
НА ПАРАСТОСУ ДИМИТРИЈА ДАВИДОВИЋА

говорио

у Смедеревској цркви 18. септембра 1888 год.

Димитрије Руварац
парох земунски

Тек што прослависмо пре неколико дана у Београду Вукову стогодишњицу, од које се услед оних силних пријатних утисака, што их на њој проживесмо и кући однесмо, још честито ни одморили нисмо; а ево нас данас у Смедереву на окупу, где славимо Давидовићеву прославу.

Умољен и позван од приређивачког одбора Давидовићеве прославе, да Вам ја са овог светог места неколико речи проговорим о томе: ко је био и какве заслуге по српски народ има Давидовић, ја се тој његовој молби и позиву радо и весело одазвах.

Ма да ми није првина, да на парастосу ког заслужног Србина, о његовим заслугама по српски народ говорим: признајем да се до сада, у таким приликама нисам никада налазио у онаком душевном стању, у каквом се у овај мах налазим.

А како да и не будем у необичном душевном стању, кад погледам пред собом на овако одабране слушаоце,

међу којима видим толике представнике цркве, изасланике кр. српске владе, изасланике и представнике крсрпских највиших научних завода, средњих и основних школа, заступнике штампе, чиновнике од свију струка и осталу господу и браћу, међу којима има више припознатих књижевника и научника, чувених и у српском — осталом научном свету који су у Београду о Вуковој стогодишњици онако дивне говоре слушали, и који с пуним правом очекују, да им се и данас са овог места живот и рад Давидовићев много боље исприча и оцени но што ћу ја у стању бити то учинити.

Сад тек увиђам, како сам погрешио, што сам и не мислећи о свему томе, обећао приређивачком одбору, да ћу ја данас на парастосу говорити.

Но кад с друге стране помислим да ја међу вама имам и доста познаника и пријатеља, те да они као такови, а остала непозната ми господа и браћа као Срби, неће бити сувише строги спрам мене; то ми та помисао и уверење даје снаге да не одустанем од свога обећања већ да започнем свој говор.

Господо и браћо! Ко будним очима прати светске догађаје у данашњем веку, који се обично назива век просвете и напретка; ко води рачуна о свакој поле важнијој појави у свету и ко мало озбиљније промишља о ономе, што се у свету догађа: тај мора опазити, да се врлина све то већма и већма губи и нестаје, а подлост на против све то већма и већма отима маха; да се врло често највећа неправда и насиље под видом законитости чини и већина, којој се у тај мах не чини неправда и насиље, и не сматра их за неправду и насиље но за највећу правду и благодат; да се врло често незнатни и ништави људи узносе, славе и одликују, а на против злслужни и одлични презиру, исмевају, и гоне; да се многи подчињени спрам својих претпостављених

ропски владају док су им претпостављени, а кад их се ослободе, они их оговарају и немевају да се врло често данас једни људи узносе и уздижу као родољуби а сутра од истих престављају као непријатељи народни; да је врло ретко наћи искрена и права пријатеља и да се најбољи пријатељи за најмању какву ствар заваде и по том надмећу ко ће се коме већма осветити и наштодити; да злоба, завист, освета све то већма и већма отима маха на све стране код свију сталежа, а сем тога, код српског народа све то већу и већу хладноћу спрам цркве и црквених обичаја, која нас је црква и обичаји и сачували да и данас као српски народ постојимо поред свију мука и невоља, што их је наш народ доживео и претрпео; ширење назаренства које је не само противник наше православне вере, обичаја црквених и народних, но и противник народности: ширење социјализма, који не познаје и не признаје никакву веру ни народност; отимање маха српског пределског сепаратизма и издеване нових имена за Србе из појединих српских крајева, поред некадашњих којим се наш народ из незнања по пределу живљења називаше, све док није Вук истакао заставу, на коју написа: *Србин, живео он ма где.*

Једном речи тај мора опазити да је у данашњем свету и веку скоро онако исто, као што оно беше по народној песми: *Свеци благо деле* у Инђији у земљи проклетој, а наиме:

У Инђији тешко безакоње:
Не поштује млађи старијега,
Не слушају ђеца родитеље,
Родитељи пород погазили,
Кум свог кума на судове ђера,
И доведе лажљиве сведоке,
И без вјере и без чисте душе,

И оглоби кума венчанога
Вјенчанога или кштенога;
А брат брата на међан зазива;
Ђевер снаси о срамоти ради;
А брат сестру, сестром не дозива.

Па кад *таки* посматрачи светских догађаја у данашњем свету и веку виде, да још има крајева, у којима људи знају поштовати праву врлину, и одати достојну почаст ономе, који је давно очи заклопио, те није у стању одавачима учињене почасти дати земаљског блага, положаја и одличија; ти морају хтели не хтели да верују, да још није врлина са свим изумрла, да још има људи који се знају толико узвисити, да се у добу највећег уздизања и слављења живих људи сећају давно умрлих својих сународника који су радом својим стекли заслуге по њихов народ, видећи то, не клону духом.

Како и сам будним очима пратим светске догађаје, о њима водим рачуна и озбиљније промишљам: сазнавши за племениту намеру честите смедеревске уједињене српске омладине, да великом Србину Димитрију Давидовићу, ког кости леже у смедеревском гробљу, смеран споменик подигне над гробом, и том приликом приреди парастос у цркви и ову данашњу лепу прославу; јако сам се обрадовао тој њеној племенитој намери, и то с тога, што сам у том њеном смеру уочио скоро затрпану искру поштовања праве врлине, која ми искра даје наде, да ће у Србији поново оживети онај дух, који је у њој живео за време првог и другог народног устанка, а наиме дух српске честитости и племенитости, који је чуда стварао.

Па као што је у почетку овога века у Шумадији започео народни устанак против насиља турског, који се на брзо раширио по свој Србији те напослетку створио независну Краљевину Србију; то је и ову данашњу

прославу приређену од смедеревске уједињене српске омладине сматрам за устанак против успаване српске честитости, племенитости, народне свести, и за слављење праве врлине, и желим да се и он брзо рашири по свој Србији и осталим земљама и крајевима.

Схваћајући тако ову данашњу Давидовићеву прославу, ја се племенитој и честитој намери смедеревске уједињене српске омладине, која не оста само намером као што је код нас, много, много намера остало намером, но која се ево оживотвори, дубоко клањам и желим јој, да у слављењу праве врлине не малакше, и да у будуће при својим предузећима буде у избору тако сретна, као што је била сретна у избору повода данашње ове прославе.

Уверен, да вам свима није познато, ко је био, и какве заслуге по српски народ има Димитрије Давидовић: нека ми је допуштено, да вам то у кратким цртама испричам.

Димитрије Давидовић родио се у Земуну 12. Октобра 1789, од оца Гавре и матере Марије. Оца су му Земунци звали: Гавро Протић, и то по оцу, који је био прота Земунски, и звао се Давид Ђорђевић.

Гавра је био врло поштен човек и добар Србин, поштован од својих суграђана, што се види и из тога, што је Гавра кад је у почетку овога века започео народни устанак у Србији, послан био у Трст, и од ондашњих Србаља донео врло лепу новчану припомоћ за народни устанак, а уз то је он устаницима набавио и један барјак од карловачког сликара Стеве Гавриловића.

Гавра је био у почетку имућан трговац и имао леп дућан, но кад му се лађа с пештанским еспапом подавила, а кућа и дућан изгорео, напусти дућан и започне трговати с вином.

Кад је Гаврин син Димитрије дорастао за школу, даде га прво у српску, а за тим у немачку школу. Хтео га је дати и у грчку, но Димитрије није никако хтео да иде у њу. Доцније се за то и сам кајао, јер би му у животу од велике користи било, да је и грчки знао, а особито у Цариграду.

Димитрије имао је вољу да учи гимназију, и отац га одведе у карловачку гимназију. Она је у то време, ма да је тек пре 9 година отворена, била на гласу са својих ваљаних и изврсних професора. Из ње су још у оно време излазили онаки ђаци, какви ретко данас, после 100 година њеног опстанка, излазе.

Како је Димитрије био врло даровит и бистар, а уз то и вредан, он је поред ваљаних професора у њој научио много, а уз то научио се и љубити свој народ.

Но при свршетку шестог разреда Димитрије падне у немилост код тадањег професора Георгија Храниславa, потоњег владике прво пакрачког а по том бачког, који је био особењак, с којим су се ђаци титрали и подсмевали, и о коме су се још и дан данас одржале многе шаљиве приче из доба његовог професоровања у гимназији и богословији. Хранисављева чудна нарав и понашање није се допадало Димитрију за то између њих дође до заваде, и како у оно доба строги митрополит Стратимировић није допуштао да ђак може имати право; Димитрије буде отпуштен из гимназије.

Из Карловаца оде Димитрије у Кежмарк, у Мађарску, где сврши прву годину философије, а другу сврши у Пешти.

По свршетку философије упише се за слушаоца медицинских наука у Пешти и сврши три године медецине.

Као треће године медицинар превео је Димитрије с немачког језика и издао у Будиму 1812 ове две књи-

жице: 1) „Списаніа училищна, учителемъ и юности посвящена“, 2) „Наставленіе къ Благоправію“, а уз 37 бр. својих новина за 1814 разаслао је позив на претплату на своју књигу: „Собраніе наука, свакому човеку нуждны“, но да ли је иста књига и изишла, не зна се, али мучно јер је не помиње ни Шафарик, ни Стојан Новаковић.

Из Пеште оде Димитрије у Беч да слуша тамо медицину, где је и свршио четврту годину, и удружио се још као медецинар четврте године са Димитријем Фрушићем, те израде и добију одобрење, да могу у Бечу издавати српске новине, и они 1. Августа 1813. издадоше у Бечу 1. бр, под насловом: „Новине сербске изъ царствующега града Віенне“ а од 1816 под насловом: „Новине сербске у Віенни“, које су излазиле сваки дан осим недеље и свеца.

Пре тога излазиле су у Бечу 1791 и 1792. „Сербскія новины“, и то на славено-сербском језику, црквеним словима штампане. Како се код нас много шта и из новијег времена не зна, не зна се ни дан данас за извесно, ко је исте новине уређивао. Од истих је новина г. Стојан Новаковић за сваку годину нашао по један број и то за 1791 бр. 58. издат у уторник 30. Септембра а за, 1792, бр. 37. издат 7. Маја у уторник, те отуд се прво и дознало за њихово излажење. Ја сам пак нашао бр. 59. за 1791, издат 3. октобра у петак, те сад бар знамо да су оне и 1791 као и 1792. излазиле двапут на недељу и то уторником и петком. 7. Децембра 1792. изишао је број 98. последњи истих новина.

Како је 1792. Курубек продао своју српско-влашку штампарију дворском агенту Стевану Новаковићу, то су у уторник 28. Децембра 1792. почеле излазити у Бечу: „Славено-сербскія вѣдомости“ и излазиле су двапут на не-

дељу, уторником и петком до краја 1794. и то више српским, но славено-сербским језиком, грађанским словима штампане.

За 1793. годину коштале су ове новине 12. Фор. а за 1794. 10. Фор. б.[1]) вр. 1793 нису имале више од 130 претплатника. Колико су имале 1794, не знам, јер у дотичном броју, у ком се позива на претплату за 1795 не вели се, као што се рекло у оним од 1793.

„Новине сербске“ од 1. Августа. 1813 до 23. маја. 1816. издавао је и уређивао Давидовић у друштву са Фрушићем, а по одласку Фрушићевом из Беча издавао их је и уређивао сам Давидовић све до 14. Новембра 1821. Од 14. Новембра 1821. до 14, Фебруара 1822 уређивао их је Петар Матић правник.

Оне су не само за 1813. и 1814. излазиле сваки дан осим недеље и празника, као што г. Стојан Новаковић по Шафарику погрешно рече, но оне су излазиле тако и за целу 1815. и 1816. и тек од 1. Јануара 1817 почеле су двапут на недељу излазити и то средом и суботом, у први мах само на два листа, а доцније на три и четири.

У 119. бр. од 30. Децембра 1813. налази се ова објава уредника српских новина Давидовића и Фрушића: „Мы тѣемо съ почеткомъ године 1814. съ первымъ числомъ новина наши мѣсто два писмена ть писмо ѣ, право српско писмо употреблъвати почети.“

Од почетка до друге половине 1816. штампале су се српске новине код Јована Шнирера, а од то доба па све док није Давидовић штампарију отворио код Шмитбауера.

Од 1. Августа 1813. до 31. Децембра и. г. коштале су 12 ф. — 40 нов. б. вр. За 1814. — 1817. 34 фр. 60 нов. б. вр. за оне, којима су се сваки дан шиљале, а 30, фр. б. вр. којима су се само два пут недељно шиљале. Од

[1]) Бечке вредности — шајна. — Иду $2^1/_2$ у данашњу сребрну форинту.

1817 — друге половине 1818. 36. фр. б. вр. за другу половину 1818. 42. фр. б. вр. а од 1819. све док нису престале излазити 40. фр. б. вр. а ко је за целу годину у напред платио 39. фр. б. вр.

Како је за цело време излажење новина српских у Аустрији као и осталој скоро целој Европи владао неуставан дух, те велика већина народа у Европи не уживаше ни једну од оних уставних слобода које данас већина народа у Европи ужива: није чудо што су новине српске као и осталих народа новине из тога доба врло мало писале о потребама српског народа и доносиле новости из српских крајева.

У њима се обично писало шта се догађа у осталом свету, а о догађајима у Србији и осталим земљама у којима су Срби живели, слабо се шта смело писати, те што је по некад што — писано, превођено је из осталих новина. Тек по кад — кад налази се по која кратка невина белешка у њима да се овде или онде у Сриству то и то догодило.

Но за то су овамо од 1815, новине српске почеле осим политичких ствари доносити и забавно-поучне ствари, а особито од како је Давидовић сам остао код новина, почеле су оне у додацима све то више и више доносити забавно — поучних ствари, и оне се особито од 1817. па све док нису престале, могу сматрати и за први белетристичан и научан лист код српског народа.

Тако у њима за 1817. осим превода наилазимо на ове оригиналне саставе: „палинодија либо одбрана дебелога ъ од Саве Мркаља; одговор неименованог писца на исту палинодију; Мркаљеви наводи против своје рођене одбране ъ; друга рецензија на Видаковићев роман: „Љубомир у Елисијуму. Прва је изашла 1815. Како прву тако и другу рецензију, писао је Вук, но није се потписао. Ова друга излазила је у 12 бројева све по два

листа. Онаку рецензију, као што је та Вукова заман ћемо данас тражити у данашњим нашим белетристично-поучним листовима); мали одвраћак, на мали одговор Видаковића (опет од Вука); писмо Михајла Фил. Грујовића и одговор рецензентов (т. ј. Вуков); отпор Саве Мркаља против Видаковића, што је насмоменуо некакве шијаке (у истом Мркаљ рече Видаковићу и ово: и ако Рвати Далматинци, Ерцеговци и Црногорци, (који говоре ђед, ђевери, ђевојка, вријеме, а Видаковић рече да тако у шијачкој бабе говоре), имају дуже вратове од г. Видаковића, они имају дуже и ноге, и крупније све тело, па одликује једно према другоме; ако ли је г. Видаковић случајно виђео у каквога Рвата или у Далматинца, или у Ерцеговца или у Црногорца дужи врат, а краће ноге, него у њега, из тога не сљедује да су такови сви људи онамо, и да отуда добију име, како год ни у мјесту г. Видаковића што нијесу сви људи велики ушији премда се налази одонуд гђекоји *увак*); о Милошу обилићу од Вука.

За 1818: „Примедбе неименованог писца о дателном и творителном падежу српски мушки и средњи имена; мњење неименованог писца о писменима *ни* у нашим причастијама, од Вука: неколико рјечи о преводу немачком још неки пјесама српски из 2. части простонародне Вуком Стефановићем издане песмарице, од уредника; одговор неименованог писца на додатак к мњенију о писменима *ни* у нашим причастијама; одговор Вуков на то; повјест чешкога језика и старијег књижевства од Јосифа Добровског, превод од уредника: ода Мушицкова Михаилу Витковићу, др. Александру Милуновићу и на смрт истог доктора медицине.

За 1819: «продужење повести чешкога језика; опширан извод Чапловићеве: Славоније а од чести и Хрватске, од уредника; ода Мишицкова Стефану Живковићу, — на видов-дан 1389, — Сави Продановићу ц. к. фелдмаршал-

лајтнанту; живот у кратко Јосифа Добровског и шта је написао, од уредника.«

За 1820: „галерија заслужни Србаља списатеља, који су у туђим земљама живели, и у чинови већи били, од уредника по препоруци Буковој: неколико ријечи о језику у првој књижици Шрекове историје, коју је превео Јован Берић, од Непада Повковића т. ј. Вука, штампано сај ј; још нешто о српском и славенском, од Павла Петровића, сај ј; расмотрније учени објављенија Гетински о лексикону Буковом, превод уредников; оцена Јосифа Добровског руске граматике на немачком језику написане од Антона Пухмајера, превод оцене од уредника: натписи Лазара Милобратића на српско књижество (т. ј. Мушицког; сопствена одбрана писмена ъ, ь и ѣ од неименованог писца: о Вуковом речнику, из књижевни летописа бечких од 1818, превод од уредника.«

За 1821. „полемичне ствари о српском језику у више бројева, између старца Вељка, Штипкаловића, Куцкала, Вука, Раитовића; додатак к санпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија, од Вука, сај. ј.

За 1822. „Особити огледи бугарског језика, од Вука, сај. ј.

А то су све тако рећи ствари, које имају и дан данас вредности, и каквих је ретко наћи и у данашњим белетристично-поучним српским листовима.

Сем тога, уз новине српске Вук је разашиљао своје огласе на претплату српских народних пјесама и српског рјечника; оне су јављале српском свету, кад ће која српска књига изићи, и где се може добити, и у њима је многи и многи српски списатељ изишао пред српски свет са својим првим саставом.

Но да новине српске немају никакве друге заслуге по српски народ, доста је то, што је у њима 1813. Вуков

први састав изишао с насловом; „О паду Србије“, који је као што рече г. Јован Бошковић у свом говору на прослави Вукове стогодишњице, копитарову пажњу на себе навукао, са особине језика, упознао Вука с Копитаром, ком се познанству много захвалити има, што је Вук постао препородитељ српског језика и књижевности.

По паду Карађорђеве владавине у Србији, Вук је отишао из Србије у Беч, упознао се и пријатељио с Давидовићем и Фрушићем, и они му беху и тада а и доцније у свакој прилици и невољи на руци.

Вук је Давидовићу помагао при уређивању новина, и кад би Давидовић куд морао отићи из Беча, Вук би их за то време с Копитаром заједно уређивао, као што се види и из писама Вукових писатих Мушицком 21. Маја 1817. и 1. Јануара 1818. (бр. XI. и XIII. писма у „Стражилову“ 1886).

Давидовић је био и са Копитаром у пријатељству, а и Добровски се распитивао за Давидовића и његове новине, држао их, крепио га да не клоне, шиљао му књиге што их је издавао и поздрављао по Копитару.

Врло умесно рече г. Стојан Новаковић у својој историји српске књижевности: „да је познанство Вуково с Давидовићем, Фрушићем и Копитаром пробудило вољу у Вуку за књижевном радњом, на познању српскога језика, које је у оно време била најживља потреба“. (222, стр. 1871. издања).

Сем тога, новине српске имају и ту заслугу, да је по речима г. Стојана Новаковића на истом месту: „Мушицки, кад је Давидовић почео издавати своје новине у Бечу, својом поезијом стао у врсту будилаца народних, поздрављајући час поједине људе, час приклиукујући у својим песмама сувременим тежњама и идејама.“ (235.)

Осим уређивања и издавања новина српских у Бечу уредио је и издао Давидовић још за то време и шест „Забавника“ и то за 1815., 1816., 1818., 1819., 1820. и 1821.

1816. дао је кнез Милош Давидовићу 100 дук. а кр. саветник Павао Чарнојевић 400 фор. б. вр. као приномоћ за издавање новина, а он је с тим новцима као што рече у додатку к 56. бр. својих новина за 1818. издао свој „Забавник“ за 1816. Споменувши на истом месту с благодарношћу те дарове, рече: „О да се ohe и још више Србаља нађи, који би осталим нашим књижевницима помагали! Но нађи ће се само ми пишимо, и дјелајмо, нису прси српске ладне!“

У сваком „Забавнику“ било је осим календарског дела и осталих ствари што уз календар иду и других забавних ствари, а наиме приповедака нешто из српског живота, а већином преведених с немачког и француског језика.

Како за њих, тако исто и за она три, што их је Давидовић издао у Крагујевцу за 1833., 1834. и 1835. годину, врло умесно рече г. Стојан Новаковић у својој „историји српске књижевности“, ово: „Давидовић је за народну књижевност српску стекао заслугу, што је увео у српску књижевност онда нов књижевни облик, веома важан по ширење и одржавање књижевности, којим се ширноци књижевности и просвете свуда много служе на велику корист књижевности и народа. Тај нови облик јесу алманаси страних књижевности, које је Давидовић к нама пресадио наденувши им лепо име *Забавника*.“ (стр. 258).

Уз Забавник за 1821. изишла је Давидовићева историја српског народа, коју је израдио по разним писцима. Пета историја, коју је посветио „роду и обичеству србском“ рекавши у посвети и ове родољубиве речи: „Желим ти да је читаш с оном слашћу, с којом сам је ја купио, видећи у њој славу праотаца наши, и чувствујући

величину њину, а трудећи се да се и ми сравнимо њима у свему, што су они добро и красно чинили, а клонимо свега у чему су они погрешили“, не може се узети за строго критички написану историју, али из сваког се њеног параграфа види родољубиви дух Давидовићев.

Дочим је Рајићеву историју могла читати само учена класа, због славено-сербског језика, на ком је написана била, Давидовићеву је могао читати сваки Србин, који је само српски читати знао, јер је она била написана српским језиком. За њу се дакле с пуним правом може рећи, да је она прва српска историја на српском језику написана.

Уређујући и издајући новине у Бечу и своје Забавнике, Давидовић је увидео, како му јако смета, што нема своје штампарије, а и како и њему тако и осталим српским писцима смета и то, што нема српских издавалаца српских књига, као што их у то време други народи имадоше, па и Власи.

Да видите, како је Давидовић мислио о потреби издавалаца српских књига, навешћу вам његове речи из додатка његових новина к бр. 56. за 1816: „Г.Ркелик јест управо издатељ влашки књига. У том су нас Србље Власи претекли. Догод и ми издатеље књига наши имали не будемо, и догод књиге наше на пренумерацију издавали будемо, дотле нећемо у просвећенију далеко успјети. Сви остали учени и просвећени народи јесу само посредством издавања књига о трошку издатеља, а не списатеља сами, који су највише сиромаси, у просвећенију успјели. Издатељи т. ј. прекупују од списатеља рукописе и дају их о свом трошку печатати и сами се после о распродаји књига старају. Кад ће у нас Србаља тако бити? Био нам је покојни Каулицији књигопродавац у Н. Саду издатељ такав; но смрт његова прекрати све; и од тога доба налазили су се само јединствени родољупци који су

ову или ону њима посвећену књигу издати помагали, и те родољупце могли би слободно у прсте избројати. Колико нема наши списатеља, о којима само ја знам, да полезни књига на српском језику списани имају, а у сандуку затворене држе, а издати их не могу, трошка сами неимајући, и никог наћи немогући, да за њи печатњу и остале трошкове плати. Невјерујем, да гди Србљина има који не би желио, да и ми једанпут издатеље књига издатељима други родова једнаке добијемо. Да Бог да, да то скоро дочекамо!«

Да би Давидовић дошао до своје штампарије морао је научити и сам штампарски посао. Вук је још 12. Јануара 1817. писао Мушицком у своме VII. писму: «Ми се цијелу надамо, да ће Давидовић бити српски типограф у Бечу, већ је постао калфа; сад само да је новаца пак с мјеста мајстор.« („Стражилово.» 1886).

Пошто је положио испит за штампара, после дугог мољакања и чекања, једва добије у фебруару 1819 и то условно право, да сме штампарију у Бечу отворити. Вук је још 18 Јануара 1817. у VIII. писму писао Мушицком да га је Копитар и Давидовић увјеравао да ћемо у почетку идућег мјесеца Априла почети печатати српски рјечник у типографији Димитрија Давидовића Само не казујте никоме још за сад. Давидовић вас поздравља и моли, да му пошљете један аков добре шљивовице, да подмаже којегђе. („Стражилово« 1886).

Мушицки је искану ракију послао, но или је аков сувише мали био за подмазивање, или је Вук, како му је у то време истекла ракија, поделио с Давидовићем и Копитаром, кад је Давидовић још две године морао чекати за дозволу.

Каква је Давидовићева радост била, кад ју је добио види се из његовог „Објавленија«: „С превеликом радошћу објављујем роду нашем, да сам печатњу моју књиге

(типографију), по премилостивом пресуђенију владјенија у среду, у име божије, отворио. — Ово је што сам желио и тражио, да добијем, и добио сам хвала Богу и милости судова наши. У Вијени 2 14. Марта 1819. Димитрије Давидовић учредник новина српски и печататељ у Вијени.

А каква је радост у српству владала, што је Давидовић добио право, да може у Бечу штампарију отворити, види се из тога, што је Мушицки спевао дивну оду тој штампарији Давидовићевој, за коју врло умесно рече г. Милан Ђ. Милићевић у свом „поменику знаменитих људи у српскога народа“, да је „пуна патријотског жара, која се и данас може у сласт прочитати“. (I. 120. стр.).

Давидовићу је новчано припомогао да до штампарије дође Марко Дарвар, земунац, који је у Бечу живео. Печатња је Давидовићева била у Дарваровој кући на старом флајшмарку бр. 746.

За време излажења новина српски у Бечу, Давидовићев и Фрушићев стан у Бечу беше средиште Србаља што живљаху у Бечу. К њима су редовно долазали на разговор и договор не само Срби ђаци, трговци, Вук, Копитар, но и који би год Срби из даљих крајева, или из Србије, Босне, Херцеговине, Далмације, Црне Горе дошао у Беч каквим послом, тај би гледао да се с њима састане, и они сваком Србину брату у свакој прилици на руку идоше.

Од какве је користи по српски народ било, што су н. п. 1814. излазиле новине српске у Бечу, види се најбоље и из мемоара проте Матије Ненадовића, у којима прича како су му Давидовић и Фрушић на руку ишли и сву му кореспонденцију водили, кад је оно 1814. као изасланик српског народа из Србије у Беч послан био царевима, да тражи помоћи.

Давидовић како се упознао с Вуком, опријатељи се с њим, и он је био велики поштовалац и присталица Вуков, што се види не само из тога, што је, као што рекох, први састав Вуков изашао у његовим новинама, и што су у њима излазили многи састави Вукови, но то се види и из овога.

У 58. бр. новина српских за 1816. у чланку: „Књижество српско“ рече Давидовић ово: „Колико нам је, аки Србљима, мило, да о српском књижеству говорити можемо, о књижеству, које се на народном нашем језику наоди, т. ј. на језику, којим сваки Србљин, и учен, и прост, са Србљином говори! У колевци јоште наодећи се не може оно истина велики и сјајни јавленија показивати, као што развијено књижество други народа показује. Но нек родољубиви српски спасители њега ревносно негују народног свог језика држећи се, нек се с једноплеменицима својима више у језику слажу: художественија израженија за ствари у њи веће наименоване не измишљавајући: а нек исти народни језик, кога неки простонародним из самога презрјенија, и велехваленија, што стари црковни језик знају, именовати обичествују од иностране рјечи чисте и онако га пригрљавају, као што је он у народу обичан, пак ћемо видити, да ће народносрпски језик за кратко време тамо доћи, куд су прочи с великом натегом за више вјекова дошли. Тако је тај, но и само тај народно-српски језик на усти простог Србљина силно-изразителан, богат и сладак, само кад у глави говорећој га мисли има. Њему су веће многи иностранци, њега и више језика знајући, и у философическом испитивању језика пресискусни, велика преимућства над другима дали. народне српске, прељубезним нашим пријатељем г. Вуком Стефановићем сабраче пјесне у звезде кујући; а са тим су славу племена српског, у призрјенију језика, до излиха узвисили, и заслуге сабиратеља вишереченог пјесковјечили.

Похвала та из пера беспристрасти, и за овај или онај језик незаузети, но само преимућственому наклони мужева пропстекша, јест моим Србима тако утјешителна и побудителна, да никојим начином пропустити не можемо, да мњенија исти учени инојезичника о првој и второј части пјесмарице српске г. Вуком издане читатељима нашим не саопштимо, знајући, да ће ју их мнењија исто тако тронути, као што су их и саме песме тронуле; та Србљи су, који све, што је српско, српски чувствују и удостојавају!«

А што и Давидовић није усвојио Вуков правопис узрок је то, што је митрополит Стратимировић био противан Вуковом правопису, а и иначе тада је Вук имао мало присталица у српском народу. Тадањи „славеносербски“ списатељи знали су подржавати у народу њима измишљену бајку, да ће их Вук са својом *јотом* пошокчити.

„Књажеско српска канцеларија“ у Београду, издала је 22. Децембра 1832. Н. 3366 „Основанија по којима књажеско српска канцеларија у Србији књиге цензурира“ и тачка 7) гласила је — „У Сербији неће се ни једна књига печатати“ — које би написане биле с писменима *љ, њ,* и *ј,* по ортографији познанога списатеља Вука Стефановића Караџића. 8) Које би написане биле без писмена: малог и великог *јера,* и без писмена *јери.* Ово поне у сушчествителним и прилагателним именима за разлику падежа, и ако не у другим, а оно најпосле у оним рјечима да се употребљују: у којима би двоумни смисао могао произаћи, кад би се мјесто са *јери* с писменом *иже* писало“. (бр. 89, Србских новина, или магазинъ за художество, књижество и моду за 1838.).

Г. Љуба П. Ненадовић у једном писму писатом г. Светиславу Вуловићу рече и ово: Ви не можете себи представити, како је у оно време (т. ј. кад је изишла I.

ки. Бранкових песама)�ајала та ортографија (Вукова). Било је много људи, који нису дали у своју кућу унети књигу печатану тим правописом; ко је онда тим правописом штогод штампао, сматрало се да пркоси општем мњењу. Год. 1849. ја сам у земуну у Медаковића штампарији печатао прву свеску мојих песама Вуковим правописом, и искусио сам прекоре, негодовање—" („Јавор" бр. 13. за 1884.).

Но не треба да се *томе* чудимо, кад смо ми могли допустити, да нам у Београду тек 1862. изиђе „Видовдан", и у Пешти 1866. „Застава" с јотом.

Давидовић је пак поред свега тога, од 1820. допуштао не само Вуку, но и осталим писцима, да пишу с јотом, и од то доба налазимо у његовим новинама доста чланака писани с јотом.

Забавнике своје за 1815., 1816., 1819., 1820. и 1821. штампао је Давидовић у Бечу, а за 1818. у Будиму. У овом последњем хтео је да изостави ъ, па како је пропао?

Ево како. Вук је 1818 имао повећу полемику с неким — ц — о српској граматици. У одговору у додатку к бр. 51. новина српских рече Вук и ово: и 6) Нико, осим Мркаља, није ъ по други пут узео за то, што би се ко уверио, да је нужно, него за то, што људи мање вичу на књиге с ъ печатане (то је једна погрешка, коју садашњи читатељи наши одма познају); а гдекојима кажу, да је будимска цензура пометала дебеле јерове (као н. п. г. Давидовићу у овогодишњи забавник) зашто кажу, да онде више није слободно печатати без дебелога јера".

На то Давидовић у примедби рече: „Да г. В. (Вук) истину говори, посведочавам самим мојим потписом. Ја сам Забавник овогодишњи без ъ писао, и дао сам га у Будим, да се тако и печата. Но цензура будимска не даде Забавник без ъ печатати, из које причине не знам."

Ево какве невоље Давидовић имаде само због изоставке ъ!

Какво је управо мњење Давидовић имао с једне стране о Вуковом правопису и писању, а с друге о противницима Вуковим, може се најбоље видети из речи Давидовићевих, метнутих у уста Немчету слагачу његових новина.

У 41. бр. за 1817. његових новина изиђе чланак Саве Мркаља с насловом: „Палинодија, либо одбрана дебелога јера“. Исти је чланак Сава написао са ѹ (ук), које у то време ни један српски списатељ није писао. Како у штампарији не беше слова ѹ, то Давидовић у место њега стави 8 (осам), и то у примедби и примети. Но Савин састав поред све жеље Давидовићеве не изиђе онако, као што га је Сава написао, већ у неким речима стајаше (број) 8 (у месту ук), а у неким у место тога 7. За ту је грешку Давидовић окривио Немче, слагача, те укоревши га за то, одговори му сањим исто — по причању Давидовићевом у додатку к бр. 46. новина српских за 1817. — ово: и кад сам се ја српски читати учио, онда сам сву српску азбуку пред собом имао, у азбуци тој били су образи писмена: зјела, ука, ѡ, ота, кси, пси, тита, пжице и џжи на страни, и изван реда други написани, и за њи ми је казано, да се она у рукописи српски више не употребљују, веће да се место *зјела* писме *з*, место *ука* писме *у* итд. постављају: и онда ми је заповеђено, да последња место први мећем, ако ми се случи, да ми она кад под ру́ку дођу. Сад добивши рукопис г. Мркаља у руке, зачудим се, кад давно невиђено писмо ѹ у њему видим, и таки ми падне на ум, да то мора оно писме бити, место ког и писме *у* стојати може, и које се *уком* назива. На што велим саде писме ук? Како га је могао г. Мркаљ уписати? Ваљада мора јошт од они стародревни списатеља бити, који се старог тако свето придржавају, и

који и данас данашњи са курјуци иду, које су други људи давно веће одјекли? Ко грјеши? Г. Мркаљ писајући писме *ук*, или нови списатељи, који га одбацују, а који место њега писме *у* пишу. По новији списатељи не могу грјешити, што мисле, на што нам писме *ук*, кад и писме *у* исти звук има?, на што умножавати ствар без сваке нужде?: тако: они не грјеше, већ мисле савршеније од г. Мркаља, и треба да се ја њи држим, а г. Мркаља у том да не слушам. И тако ћу ја богме свуда место г. Мркаља *ука* писме *у*[1] мећати, као што заиста и помећем, да би знао, да ће ми *укци* (љубитељи ука) и уши угрјејати“., и даље:

Ви списатељи требало би правила да имате, као што и ми слагачи наша имамо, па по њима сви једнако да пишете, као што и ми слагачи по нашима сви једнако слажемо, па онда ће инојезични народи знати, какав је управ српски језик: онда ће га и лакше и радије учити, а дотле не ћете га ни ви исљедити, а камо ли инојезичници: учините азбуку вашу простијом, избаците непужна, а додајте потребна, и ја и други мени подобни слагаћемо рукописе српске много боље, и ви не ћете с коректурама очи у напредак бости, као до сад“.

У почетку рекох Вам, како је Давидовић при свршетку шестог гимназијског разреда због несугласице с професором Храшћелавом отпуштен био из гимназије. У то је време Андрија Волни био директор у Карловачкој гимназији.

Да Давидовић због тога није могао хладнокрван бити и не насрдити се на Волнија; то је ствар природна. Но да видите како је Давидовић био племенитог срца, и како је и у ситницама бранио свој српски народ, навешћу Вам само један пример.

У 189. бр. српских новина за 1816. јавно је Давидовић српском свету, да је директор карловачке гимна-

[1]) На претходној страни 256. у реду 16. озго место 7. треба да стоји *У*.

зије Андрија Волни отишао из Карловаца у Мађарску, и да је на његово место дошао др. Ђорђе Карло Руми, и том је приликом у кратко навео заслуге Волнијеве по Српство, који је пробавио 20 година у карловачкој гимназији као професор и директор, јавио му се у име српског народа захвално рекавши и ово: „треба у сваком разреду гимназије Карловачке да метнемо лик Волнијев и сваки ученик да се том лику клањамо.“

На то изиђе у једним бечким немачким новинама нека исправка од неименованог писца, на коју Давидовић напише подужи одговор, из ког ћу вам само нешто навести, па доказати као што рекох племенитост срца његовог и брањење његово Српства и у ситницама,

Давидовићева белешка о одласку Волнијевом изишла је 24. Новембра, те како је писац речене исправке ставио, да је она изишла у Децембру, Давидовић му због те грешке ово рече: „Ако је писац другог ког, а не грчког вероисповедања, опет је требало, да на наш календар гледа, и њега такође у поправленије своје стави. А ако му се зазорно или саблазнително чинило, да нашим календаром Немцима пише, то је могао оба, и један и други, и нови и стари заједно ставити: пак да је наш и мимогред у вкључителној ставио, опет би ми задовољни били, ако би право имали, и то да иштемо, да нам први у поправленије своје стави, будући се о нама говори, то ми у том, што се о нама говори, „и првенство имамо“ (бр. 17. 1817).

А на пребацивање сувишног уздизања Волнијевних заслуга, рече Давидовић међу осталим и ово: „Ако је сачинитељ њен, као што поправитељ вели, мјеру прешао и Волнија одвећ хвалио, и имао је и кога: нити ћемо се икад стидити, што су срца тако чувствителна, да у благодаренију мјере веће не гледају; нису она за то подла, нити коме похлебствују, дајући чест, коме чест и

слава пристоји. Ил зар чувствованија наша да угњетавамо, која се не к злу, већ к добру клоне?, и зар ни такви красни чувствованија прочи народа у нама Србима да не нађу? — Који би год роду српском услуживао, и који год више година њему добро услуживао буде, сваки нек се нада, да ће благодарну груд у њему наћи. А и љепше је у ономе, што је сваке похвале достојно, и што кромје похвале и благодарност још заслужује, мјере не држати се, нег то исто онако сувопарно свету објавити, као што је одлазак Волнијев из Карловаца у публични њеки новина обрављен. Двадесет година готово био је Волни међу нама, двадесет година учио нас је и двадесет година благодјетелно и попечително неговао: и за сви ти двадесет година труда и подвига ни двадесет врста неблагодарна душо! да му не посветимо; ни двадесет суза при растанку с њим да не пролијемо, нечувствително срце! Човек слугу кад изгуби, који га је вјерно двадесет година служио, пак не може да прегоре: а ми учитеља, оца и пријатеља Волнија из среде нас да изгубимо, пак ни с двадесет рјечи благодарност нашу да му не изразимо? Његово око пролило је сузе о растанку од нас, код којих је хтео да умре, наше и за њим да их не пролије, за њим који нам је толико чинио? — Хоће ли хвала наша г. Волнију мила бити или не, то учтивости његовој, нама више познатој, оставимо. Ми смо само ради били да му публично освједочимо, да смо му за услуге његове благодарни: а како ће он ту нашу благодарност примити, то стоји на њему, ми смо дужност нашу учинили. По тјешимо се при том, да ће нам и он неумјерност нашу (тако назива неправитељ наш топла наша израженија благодарности к Волнију) у том хваљењу опростити, знајући, да је из прешју наши само из презјелна чувствованија благодарности, којим нас је он к благодјетељима нашим заваја̄вао, пропустила, нити

да смо икакве користи у том имали и тражили«. (бр. 18. 1817.).

Не види ли се и из овог примера, како се Давидовић држао речи нашег Спаситеља, који је учио, да љубимо и оне, који су нам ма кад какву неправду учинили.

Давидовић је због својих књижевничких радова постао 15. Априла 1820. дописним чланом краковског ученог друштва, но државна му власт не даде дозволу да сме примити диплому.

Давидовић се двапут женио, прва му је жена била Савка Дијемандина из Пеште, с којом се венчао 18. Маја 1817. у Бечу, но која је 1818. по порођају умрла, оставивши му синчића Светозара, који је као секретар судбеног одељења кнежевске канцеларије у Бечу у лудници умро. Други пут узео је за жену Јелену Фарокатину, с којом се венчао 26. Јануара 1919., пре тим је она имала једну кћер изродио, од којих га је само Милан преживео, но и он је као члан главне контроле 19. Маја 1869. у Београду умро. Ни Светозар ни Милан нису се женили, и обојица су по причању њихових другова и познаника били и сувише добри људи.

Давидовићу је у Бечу од почетка 1821. било све теже и теже живети. Па новине све је мање и мање имао претплатника, чему ће узрок бити и то, што је допуштао, да у њима чланци и с јотом излазе. Штампарија му је врло слабо радила, јер му је власт свакојаке сметње правила и он западне у повећи дуг.

Како га је срце вукло у Србију, јер је мислио, да ће дух његов, који је био створен за већи рад, но уређивање онаквих политичких новина као што их је он у Бечу поред тадање строге Метерникове цензуре уређивао, у Србији наћи већег полета, и да ће своме народу, кога је он из свег срца љубио, од веће користи бити, понуди

се кнезу Милошу у службу, који га је и дотле знао, те га овај прими за секретара кнежевске канцеларије, и Давидовић 14. Новембра 1821. пређе у Србију, и то прво сам, а жену с дететом остави у Бечу, док не види да ли ће моћи остати у Србији.

Копитар јављајући у свом писму од 25. Марта 1822. Добровском, да Давидовићеве новине не излазе, док он не дође из Србије, и да ће тешко више и излазити, изражава своју жалост што су престале, и што се нису могле у Бечу одржати.

Пре но што пређем на причање Давидовићевог живота и рада у Србији, навешћу вам, како га његов пријатељ др. Милош Светић Хаџић описује, кавав је био за оних 9. година, што је у Бечу провео.

Он за њега рече: „Давидовић је за цјело време својега у Бечу бављења многоме Србину рука помоћи био, тражио онај шта за себе или за опште, он је сваком задушан, свакоме услужан бивао, његра његова била су свакоме отворена, ко би год помоћи, упутства или утјеха потребовао: гостопримство је њему природно било, трапеза његова била је богата; јер је и сам од дјетинства попашан био, и доцније ако не многа али добра јела и пића радо имао, на која је често и више него што би му снага дозвољавала трошио; а ово је драговољно с другима подјелио, као што је друштво љубио, и у друштву весељак често до раскалашности бивао". Дјела Димитрија Давидовића I. Београд 1846. IX. стр.).

Е сад да пређем на опис живота и рада Давидовићевог у Србији.

Пошто је Давидовић по прелазу свом у Србију 14. Новембра 1821., скоро годину дана сам пробавио у Крегујевцу, оставивши жену с дететом Миланом у Бечу а Светозара код тетке у Пешти, код којих је све до своје 19. године био, и тамо гимназију и филозофију

свршио, видећи да ће моћи у Србији остати, доведе и њих пред јесен 1822. у Крагујевац, и од тада па све до његове смрти, Давидовићева нога није крочила преко Саве у Аустро-Угарску. Аустријска влада више га је пута искала од кнеза Милоша, но он ју је увек одбио.

Ако су пре и после Давидовића гдекоји Срби из Аустрије прелазили у Србију, да у њој добију само што бољи положај и плату. Давидовићу то се не може пребацити, јер он је ону награду за свој ограман труд и заслужио. Тако га је она искала први пут 19. Августа 1822. и то због тога, што му је она дозволила да само 6 месеци може бити у Србији, као што се види из одговора кнеза Милоша ц. к. петроварадинској генерал-команди на њено искање од 19, Авг. 1822. и одговора Давидовићевог кнезу Милошу, за што неће да се врати у Аустрију, који одговори до сада нису штампани и које ћу одговоре овде у целини навести.

Одговор кнеза Милоша гласи овако:

Н. 1643.

Высока Президіо!

Высока Президіа цесаро-кралѣвске Петроварадинске Генералъ-команде, благоволила є съ писмомъ своимъ одъ числа 19. Августа №. 159. ове године, овде съ пасошомъ находећег се оріенталскогъ Типографа Г. Давидовића, натрагъ позвати, ја по дѫжности мойой пропѫстіо писамъ высокѫ рекламацію онѫ предреченомъ Господинѫ, у оригиналѫ у мѣстѫ пребыванія нѣговогъ послати, и заповѣдити мѫ, да се безъ одлаганя, као цесаро-кралѣвскій поданикъ натрагъ врати, на овѫ заповѣсть мою, послао ми є изясненіе свое съ прошеніемъ да бы га я у овой земли трпіо, или да мѫ благовременно јавимъ, да се изъ ове земле у другѫ одсели, ибо у цесаро-кралѣвскѫ дер-

жавѹ више враћати се неће, као что ће высока президіа изъ самогъ изясненіа нѣговогъ видити, кое я съ овимъ у понизности высокой Президіи подносимъ; съ истиннимъ моимъ высокопочитаніемъ остаемъ высокой Президіи, къ услѹгамъ готовѣйшій у Крагоевцѹ 25. Аѹгѹста 1822 верховный Сербіи князъ Милошъ Обреновичъ.

Давидовићев одговор кнезу Милошу гласи овако:

Ваше Высокородіе!

Имао самъ честъ, полѹчити од Вашега Высокородія рекламаціалнѹ нотѹ ц. к. Петроварадинске Генерал-команде одъ 19. Авгѹста, а примлѣнѹ $^{11}/_{22}$ ове године у оригиналѹ: коіомъ се Ваше Высокородіе сосѣдскимъ пріятелствомъ позивате, да ме што скоріе вратите, бѹдѹћи да самъ престѹпіо дозволѣно ми у пасошѹ шестомѣсечно време, и невратіо се, као што бы дѹжность моя изискивала.

По томе даемъ себи честь одговорити на вышереченѹ нотѹ рекламаціоналнѹ съ овымъ изясненіемъ и своерѹчно:

Да *несматрамъ себе* выше и ни подъ кои начинъ *за ц. к. Австрійскогъ подданика*; нитъ да ѹ се икадъ выше *вратити у Австрійске државе*; и тако да несматрамъ за дѹжность, *повиновати се* рекламаціи президіе ц. к. Петроварадинске Генерал-команде од 19. Аѹгѹста ове године.

Рѣшеніе мое, да се невратимъ выше у ц. к. државе, произвеле сѹ различне, како лично у истимъ државама претрплѣне, тако и обштини моіи Едноплеменника одъ ц. к. властій нанешене, у мене дѣйствѹюће, и высокой президіи, може быти са свимъ непознане, неправичности, неће реѣи гоненія и неправде, како би: *Прво*. Недано ми, а одъ мене на свимъ сѹдовима ц. к поглавитогъ и престолногъ града *Беча* у свимъ моимъ молбама и повто-

раванимъ опоминањима молѣно, подареніе *общегъ Типографическогъ права* у Бечу; но само подареніе права, даногъ ми и *противъ* волѣ и противъ молбе моє, права *Типографіе восточны єзыка*, и то іоштъ *кромѣ* сербскогъ и влашкогъ; а тимъ послѣдовавше *освѣдоченіе*, да є ц. к. наумна была, *обвезати* ме, къ *непостижимимъ* и имѣніе мое и честъ *упропашкъжѣнимъ жертвама*, а напротивъ томе *неудостоити ме* никаква помиловања, даногъ свима печатательима, съ коима бы требало и ја да єднака имамъ права, бидући да самъ и єднака бремена тегліо; тако и *исключеніе мене* изъ самогъ реда остали државны грађана, а тимъ *одузиманѣ* ми волѣ, држати за честъ да се називамъ ц. к. поданикомъ.

Друго. Одбіено са свимъ и одъ свію ц. к. властій Бечки, и то по *заставлѣнію* прошеніа моіи и повтораваны опоминанія за цѣлу годину и при себи, искано одъ мене, по установленію восточне типографіе мое у Бечу съ ополикимъ трошковима, а не *могуће* напредовати безъ общегъ права типографическогъ, *распространеніе* восточногъ могъ права и на *невосточне* єзыке, а тимъ осведочено, самовольно, и на првомъ извѣштенію тѣсносрчанога любителя цехова; Бечког магистрата, основано *намѣреніе* ц. к. властій, да ме *упропасте посредствено* кадъ нисе нашле за право, исключити ме одъ свакогъ права типографическогъ *непосредствено*.

Треће. Неполучено ни за цѣлѣ две године доживлѣно, а молѣно одъ мене кодъ ц. к. придворне полиціе и цензуре у Бечу *издѣйствованѣ* у Н. Величества, да смѣмъ примити Дипломъ посланъ ми ѿ књижевногъ друштва свеучилища краковскогъ; а тимъ осведочено намѣреніе высоке оне власти, да ми неда ни знака почестна, кои се у мало єдноплеменика моіи налази, и кои бы принео свему народу толико чести, колико и мени принео.

Четврто. Попечаѣеніе типографіе мое, и *забрандѣніе* издаваня сербски моіи новина у Бечѹ свршено од ц. к. властій у Бечѹ шестъ недела *пре* истеченія шестомѣсечногъ, даногъ ми у пасошѹ, времена, тако свршено и *противъ* и *безъ* свакогъ предпосланогъ писменогъ изисненія, и само *краткимъ* пѹтемъ учинѣно; а тимъ осведочена *желя* нѣзина, да доживе само, да се ја уклонимъ изъ ц. к. држава, какъ да уништоже найдѣна она заведенія народна.

Пето. Навштеніе, дано ми одъ више чиновника различны ц. к. властій у Бечѹ да печатамъ србске книге и влашке латински писмени; а тимъ изражена *желя* ц. к. владѣнія, да и предѹзме по временѹ ово дѣло, чим бы *книжевнициѹ* сербскій и влашки дошли у *покѹшеніе*, илъ да идѹ по системи владѣнія, илъ да чекаю, да ій оно *гони* кое бы одъ мене первогъ было.

Шесто. Исключителна, у исторіи типографическогъ хѹдожества свію вѣкова, а заиста и у свимъ земльама нечѹвено, *привилега о печатаню сербски книга и влашки* съ кіриловы писмени, дана Пештанскомъ всеѹчилищѹ у Бѹдимѹ: а тим освѣдочено намѣреніе ц. к. властій, да *ѹгнѣте* србско и влашко *книжество* са свимъ, и *законе* ако не са свимъ превитре, просвѣщеніе србскогъ и влашкогъ народа, кое само узъ книжество иде.

Седмо. Послѣдованіе системе *Пропаганде* Римске у *Далмаціи* навѹмлѣномъ одъ ц. к. владѣнія *уніомъ некатолички* жителя и ѹдноплеменика моій у оной области, а тимъ освѣдочено, толикимъ привилегіяма, и самомъ здравомъ разѹмѹ, и дѹхѹ овогъ вѣка *противно, несношеніе закона*, кои нитъ є *несасителніи* ѿ римо-католичкогъ, нити какъ, гледеѣи на вѣрность г. н. ј. поданика И. ц. к. Величества, освѣдоченѹ у толико вѣкова, држави *плѹбонъ* чимъ є наравно *стра* произведенъ, да *држава*, коя є покѹшавала католиченѣ у ѹдной области, *неіе* произвестити, *уводити га и у другимъ*, а тога ради *гонити* оне, кои

бы се усѣдили, противити се системи той, одъ коій бы прв. й быо ја.

Ово сѫ основнія, коя ме оправдаваю къ рѣшенію, да се невратимъ никадъ выше у ц. к. државе.

Ово є изясненіе мое на нотѫ рекламаціалнѫ высоке пресидіе ц. к. Петроварадинске регементе.

Молимъ Ваше Высокородіе понизнѣйше, да бы благоволили сообщити изясненіе ово мое пресидіи реченой, а мене или невредима сносити у овой земли, или ми благовремено милостиво јавити, да се имамъ селити у кою дрѫгѫ землю.

Имамъ честь, изостати съ истинимъ высокопочитаніемъ Вашега Высокородія нижайшій.

У Чачкѫ 20. Аѵгѵста / 1. Септемврїа 1822.

ДИМИТРІЕ ДАВИДОВИЋЪ С. Р.

Давидовић је под овај свој одговор ставио да га је ко бајаги у Чачку потписао, а кнез Милош рече у свом одговору генерал-команди, да је Давидовићу послао њено искање у место његовог пребивања, а то је све чињено с тога, да се не каже, да је Давидовић код кнеза у Крагујевцу. Истина ситница, но и из ње се види бистроћа кнеза Милоша.

Ћирило Цветковић, протосинђео владике далматинског Венедикта Краљевића, који је због тога, што је похватао конце истом владици, којима је мислио везати српски народ у Далмацији и Боци Которској и на унију превести, и који је највише допринео, те је тада т. ј. 1818—1822 унија у Далмацији осујећена, због чега је преко 24 године одлежао у затвору и на робији, а 13 година у заточењу, у својим до сад нештампаним мемоарима, на једном месту рече и ово: „пођем с њим (т. ј. с другим момком, који је дошао по њега да иде на један ноћни тајни састанак,

где су се први грађани Срби Шибеничани договарали, какве кораке да предузму против владике Краљевића; и ја однесем са собом моја писма што сам се о ствари (т. ј. о покушаној унији) преписивао са Соларићем и Давидовићем из Беча и другима, који су мени писали и *опомињали ме, да иазим на све добро*, и то је било одма после доласка владичина из Беча«.

Из овог се јасно види, да је и Давидовић дописивао са реченим Ћирилом, и храбрио га да се не даду преварити од Краљевића, те пошто је 1821. Ћирило допао затвора, тобож да је он подговорио Шибеничане да побију унијатске учитеље, Давидовић чувши то, а знајући за своја дописивања са Ћирилом, морао је сумњати да су и његова писма код Ћирила нађена, нашао је за добро, да се за раније уклони из Аустрије, из које је, као што је речено, 14. Новембра 1821 отишао овамо у Србију, *и то ће бити главни узрок што је он отишао из Аустрије и што се и доцније није никад усудио поћи у Аустрију.*

Знао је он добро, како је прошао Ћирило и сви они, који су с њиме помешани били, и који су осујетили унијаћење.

А за цело с тога је аустријска власт и тражила од кнеза Милоша и његове владе, да се Давидовић поврати у Аустрију.

Давидовићу и његовој породици морало је тешко бити доћи из Беча у Крагујевац и то у кућицу, која је по његовом причању била сеном и коровом покривена и имала само једну непатосану собицу. По Давидовић је са својом женом не само то радо сносио, но поред тога морали су они подносити и много исмевања због њиховог европског живота, који је тада сматран у Крагујевцу за нешто смешно.

А све непријатности и неугодности, што их је Давидовић првих својих година у Крагујевцу поднео и те

како од кнеза Милоша, тако исто и од његове околине, која није радо гледала, да он има онакав утицај на народна дела, сносио је Давидовић само због тога, што је дух његов налазио поља за рад, јер у то време кнежева канцеларија, којој је он душа био, била скоро то, што су данас сва министарства скупа у краљевини Србији, а што је држао, да на том месту може понајбоље своме народу користити, за који је он управо и живео.

Давидовић је много неугодних часова доживео у Крагујевцу и због своје нарави и карактерности. Он је био човек истинит, који се није знао претварати, и много је држао на себе, и није допуштао, да се с њиме неумесне шале збивају, и да отрпи, кад види, да је он предмет подсмеха: а у то је доба било у околини кнежевој њих више, који су из злобе хтели с њим да се подсмевају. Кнез Милош по свом обичају наденуо је и Давидовићу име и то Шврћа с тога, што је био мален и ситан.

Због тих појава, Давидовић је више пути кнезу подносио своју оставку, и хтео је да иде у Русију и Влашку, но кнез му не хтеде дати отпуст.

Давидовић је јако наваљивао 1827. на кнеза да му да отпуст, и то с тога што се побојао за своју част и живот. Те године кнез Милош због једне велике кривице нареди да се Ђорђу Протићу писару у суду народном удари 50 батина. Давидовић тај поступак кнежев није одобравао, те видећи га кнез замишљена и срдита на степенима, зашита га и два и три пута: „шта је теби Давидовићу?“ а он му срдито и хладно одговори: ништа, и опет ништа“, нашто му кнез срдито и љутито одговори: „знам ја шта је теби, ти си се ражљутио, што сам Протића избио, али да знаш, њега сам избио, а теби ћу главу осећи.“

Давидовић на то напише кнезу молбу да га отпусти и дозволи да може отићи преко Влашке у Одесу, рекавши у њој и ово: „Пре неколико дана највеће сам негодо-

ваље Вашег Сјателства на себе навукао. Не стојим добар, ни ја се могу потписати ни заклети — слагаћу — да се неће то и у напредак догодити; нарав моја таква је: што ми се не свиди, да је по мојим поћатијама или основанијама, не могу затајити, ни притворити се да ми се чини, да ми је повољно: лице ме издаје, уста и да ћуте. Против заклетве вјерности задане Вам лично и на св. Еванђелију, чини ми се, да би згрешио, да гди се тиче славе Ваше, среће и чести, једно мислим а друго Вам говорим. Наука ме учила, да је искреност добродјетељ, а притворност порок.« (XIV. стр. Светићевог животописа)

Срећан је сваки онај владалац, који је имао, има и имаће онако савесних и истинитих саветника као што је кнез Милош у Давидовићу имао.

Срећа је била и по кнеза Милоша а и по Србију, што кнез Милош — знајући каква је поштена душа Давидовић, и да му је он од свију саветника и чиновника једини, који ће у стању бити оно произвести на чему је он с Давидовићем више година радио, а наиме оживотворење оних права и за Србију и своју породицу, која, ма да европским уговорима ујамчена беху, порта знађаше њихово оживотворење одлагати и изигравати—поред све своје напрасности и подбадања осталих својих саветника, који мрзише Давидовића, знаде се уздржати и покорати сам себе, те све и све употребљаваше, да Давидовић попусти.

О да је кнез Милош и доцније имао тако искрених и истинитих саветника и званичника као што беше Давидовић, друкчије би и он прошао а и у Србији не би се они силни потреси догодили, од којих је једва Србија у животу остала.

Давидовић напослетку попусти, поврати се у канцеларију, те после једренског мира од 2. Септембра 1829. између Русије и Турске, пошље га кнез Милош с депу-

тацијом, која се састојала из Давидовића, Стојана Симића, Лазара Тодоровића и Паунa Јанковића, у Цариград, да тамо предложи и заступа искање и захтеве Србије и Милошеве. Давидовић је отишао из Крагујевца у Цариград 5. Новембра 1829. а повратио се кући око митрова дана 1830. За то је време израдио с депутацијом то, да је порта 3. Августа 1830. издала тако звани и познати Хати-шериф, у коме су тачно означена била права народа српског у Србији, и берат о наследству кнежевском породици Милошевој,

На св. Андрију 1830. београдски везир предао је на врачару, где је сада порта палилулске цркве у Београду, кнезу Милошу поменути Хати-шериф и берат што је Лаза Зубан прочитао а Давидовић 1. Децембра протумачио пред кнезом Милошем и Ђубицом и преставницима и заступницима народним.

Како је Давидовић био задовољан тим Хати—шерифом, и како је он у њему гледао велику добит, види се и из тога, што је и он дотле, по дотадањем обичају носио шал око главе, а по прочитању његовом, скинуо га је с главе и послао кући, и метнуо капу на главу за знак да је друго време наступило.

Занимљив је опис једног учесника св. андрејске светковине 1830. који је штампан у 8. бр. „Бршљана“ за 1885. у ком и ово рече: „освану дан 30. Новембар 1830. недеља и првозвани Андрија. Господар праћен од браће Јована и Јеврема и синова Милана и Михаила и осталих кнезова и капетана нахиски ступи у цркву, а митрополит Антим почне одма божју службу свршавати. — — После свршене службе, Господар би отпраћен у свој двор.

Око 9 сати почну се спремати да изиђу на место, где ће се Хатишериф и берат читати. — — — Господар изађе са свитом својом пред везира и комесара, ту се

мало разговарали, а потом везир и комесар беху отпраћени у своје шаторе. Господар је био огрнут плаштом беложућкасте боје, његови синови и браћа имађаху на себи ружично црвене, секретар Димитрије Давидовић и конзул Алекса Симић морасте, а остали кнезови отворено-плаветне боје огртаче. Кнез Вучић и Алај-бег, приступе комесару и јаве да је све спремно, на што он дође под шатор на узвишеном месту. Тада дође и везир и Господар са својом пратњом. Комесар одавије један завежљај из ког извади артију, у дужину $1\frac{1}{2}$, а у ширину од по аршина, црним словима исписану — то је Хати-шериф (привилегије народне); комесар то прочита гласно везиру у лице, а пошто је прочитао пољуби и преда везиру, који прими пољубивши, преда Господару, а Господар пољуби и преда Давидовићу. Сад комесар одавије другу артију, која је дужа од прве и златним словима исписана — то је берат или диплома господарева, коју у лице Господару прочита, пољуби и Господару преда, који пољуби и код себе задржи. — — — — —

Давидовић скупљеном народу јави у кратко, како уз посредовање руског двора стигоше од султана Махмуда II. 20 пунктова слободе и наследног кнеза, а сутра дан да ће се како Хатишериф тако и берат народу на српски читати.

— —

Сутра дан 1: Децембра око 10 сати скупе се војници и народ око шатора на јучерањем месту и дочекају Господара, који је с Госпођом и с пратњом својом дошао. Митрополита ту није било. Давидовић у кратко обзнани да ће се сад читати народу дароване слободе. Лазо Зубан прочита на српски преведен Хатишериф и берат, а на то Давидовић поче сваку тачку тумачити: Слободу богослужења ваља тако разумети, да можемо где је год потребно цркве зидати, звона на торњеве дигати, водоосво-

ћење чинити, једном речју извршивати све што наша света црква у осталим слободним државама извршује. Школе отварати не само по варошима, него и у свакој општини. Имаћемо државну штампарију, купљена је већ те ће ових дана стићи. С пасошем српским слободно је путовати по свему турском царству и водити трговину, за коју нема већег ђумрука, но колико га плаћају и остали поданици султанови. Болнице подизати за болну браћу нашу у земљи и са стране. Турска влада да се никако у наше ствари не меша. Турци, осим гарнизона по градовима (одредиће се колико ће их бити), у земљи Србији трпити се неће, све тврђе, које су од скора подигнуте, порушиће се. Војника смемо имати онолико колико је потребно да се мир у земљи одржи и да се границе осигурају. Уједно да се даје данак султану. Оним Турцима, који своја добра неће да продају, процениће се доходак, те ће се с данком заједно давати султану откуда ће они после примати. Скеле и ђумруке предају се Србима — иначе је дозвољено, да се сваких 7 година ђумрук процени и даје с данком заједно. Одредиће се Господару годишња свота на издржавање двора. Кнезови нахиски и остали чиновници не могу се поставити ни свргнути без сената, који ће се изабрати, а сви ће примати одређену плату и потчињени су закону права, као и сам Господар, владајући кнез. Тај закон прочитаће се народу о првој скупштини, која ће се сазвати за ђурђев дан. Одузете од Србије земље да се истој врате. У то име одма ове зиме два руска комесара, а по имењце капетан Шашански и Кодебу, с њима комесар и инжинир цариградски, а од Срба кнез Јоксим полазе к Поречу, а од Пореча Дунавом к Тимоку и даље, да одмере међе. Кад се то сврши, онда ће се истом одредити данак који да се плаћа султану. У напредак ни један Грк не ће бити владика у Србији, и земља патријарху не ће бити

платежне као до сад. Опремићемо сада двојицу, који су за владичанство, патријарху у Цариград, да их рукоположи; а у напредак неће се више тамо шиљати, тим ћемо уштедити трошак. Да у земљи не буде немира ни буне, израдили смо да господар постане наследни кнез, и то наследство прелази на старијег сина. Уговорили смо, и султан је то потврдио, да наследни кнез, кад ступа на престо, плаћа султану из своје приватне хазне 100.000 гроша. Србија је данас постала кнежевином као што је Влашка, но у бољој слободи. Власима потврђује кнеза Порта и Русија, и ти се кнезови могу мењати. Код нас није тако, него смо ми управо као што је Мађарска под Аустријом и Пољска под Русијом: Мађари и Пољаци имају своја права и устав: и ми то имамо. Они имају краља, ми имамо владајућег кнеза, и то испред наше земље Прво је сјајније но и друго вама ценити. *Нека је за сад овако, а даће бог, те ће наше потомство доживити и српску краљевину.* У овај мах захвалимо милостивом творцу, који је у милостивно срце нашега султана, те нам је помоћу сродне Русије дао слободе.

За тим господар изговори кратку језгровиту беседу народу, у којој му препоручиваше међусобну љубав и слогу.

У исто време, кад је кнез Милош Давидовића с депутацијом послао у Цариград, послао је он Аврама Петронијевића и Цветка Рајовића у Петроград, да и они тамо настоје, да порта испуни своју обавезу. Кад су доцније кнез Милош, Аврам и Цветко добили руске ордене, рекао је познати Амица Давидовићу. — Мој Давидовићу, ти на лиса хиљаду табака, докле орден ћетку Цветку натоваре, а себи и прса и леђа гола остави, тако ти и ваља, кад нисе умео; одра се пишући, а све за другога.

Но Давидовић није ни тада, а ни доцније никада тражио себи одличија, но тражио је српском народу у

Србији што већа права, и у томе се управо и огледа његов велики и родољубиви дух. Што је таки био, за то му и дан-данас живи успомена код српскога народа, што и ова данашња прослава сведочи, а и живеће и треба да живи, док год узбуде српског народа, дочим се за многе, који у то доба и доцније добише велике ордене од порте и Русије, давно и давно заборавило.

1831. кнез Милош шиљао је по други пут Давидовића у Цариград са Симићем и Тодоровићем, да уреде своту годишњег данка порти, где се опет неколико месеци базио, свршивши и ту ствар сретно.

Како је Давидовић и први а и овај други пут у Цариграду заступао интересе српског народа у Србији и кнеза Милоша, и у опште, какав је Давидовић Србин и дипломата био, може се видети из писма руског посланика у Цариграду Бутењева, који међу осталим о њему рече: „— — Давидовичь — — — непереставалъ во всѣхъ дѣлахъ, касающихся до пользы Сербіи, оказивать неутомимое усердіе, одушевленное преданостію его къ верховному князу Милошу Обреновичу, истинною и правѣщенною любовію къ своему отечеству, и справедливою приверженостію къ Россіи, какъ великодушнѣй покровителницѣ народа сербскаго. Равномѣрно я обвязаюсь отдать полную справедливость личнымъ достоинствамъ и благороднымъ правиламъ, коимъ г. Давидовичь отличается не менѣе какъ основательными и обширными познаніями своими, поукрѣпленными совершеною опытностію въ дѣлахъ Сербіи.“ (На истом месту XVIII стр.).

Уз таку сведоџбу, Бутењев својеручно метне Давидовићу на прст велики драгоцени прстен с великим драгим каменом, рекавши му том приликом, да тај дар прими као знак поштовања и признавања цара руског Николе, за свој труд и заузимање за српска дела, препоручивши

му, да и у будуће буде тако вредан и веран својој отаџбини и да своме народу послужи на корист и част.

3. Фебруара 1833. буде Давидовић с депутацијом и по трећи пут од кнеза Милоша послан у Цариград и то сем осталога и да се испуни захтев побуњених 6 нахија, откуда су се тек Септембра и. г. вратили. Успех је депутације састајао се у томе, да је порта 3. Новембра 1833. издала допуну Хати-шерифу, и да се 6 окружија присаједиште Србији. Како Давидовић, тако и остали чланови те депутације добише 6. Јануара 1834. од руског цара Николе ордене св. Владимира 4 реда.

Какву је улогу Давидовић играо при утишању Милетине буне, на сретенској скупштини 1835., од какве је вредности и какве је последице по Србију и кнеза Милоша имао састављен Давидовићем устав од 1835. и шта је он за оно кратко време т. ј. од 2. фебруара 1835. до 17. Марта и. г. као министар унутрашњих послова и заступник министра просвете учинио, - не захтевајте од мене да Вам ја о томе са овог места говорим.

Ја ћу вам само по причању једног карактерног Србина, умрлога Јаше Живановића, некадањег главног секретара савета, да испричам шта је било са Давидовићем од 17. Марта и. г. до смрти његове.

На наваљивање страних дворова, кнез Милош мораде укинути сретенски устав од 1835. и Давидовића кнез Милош наименује за свога саветника.

„У следству вике дворова — прича Живановић против устава и његовог сачинитеља (т. ј. Давидовића). осети и кнез ладноћу спроћу Давидовића, јер се у њега уздао био, да ће он ту ствар добро израдити, као што му је не једанпут рекао: „Гледај кумашине, да нам што у том не замери се. Ти бар знаш, с ким ми имамо посла“. и Давидвић одговарао му је уверитено, да се не брине ништа, јер Србија има унутрашње правлениј независно

А и старешине, које су учествовале у демонштрацији Милетиној, говориле су, да су они желили имати народна права слободна, а за теорије Давидовићеве, на које дворови вичу, не ће да знају.

У овом крајњем незадовољству и ломљењу књаза при укидању устава, Давидовић као уредник званичних новина, објављивао је неке уредбе и постављања у новинама, на која се књаз, који сам не знађаше, шта да ради, наљути и пребацивши Давидовићу, што свашта објављује, шта се ради, кад сами не знамо, шта у оној забуни наређујемо, одузме му учредништво новина, и преда ове Исајловићу.

Дошле су међутим вести и из Цариграда, да се тамо све из српских новина зна, шта се у Србији ради, и то књаза нарочито наљути.

То је било у половини Марта 1835.

Давидовић ожалости се овим и даде у Мају исте године књазу писмену оставку на сваку службу, и захте да се пресели у Београд. Књаз је на ово мене слао к њему да га утешим, да његову оставку не прима, да је устав њему — књазу — истина велику забуну причинио, но нек се он за то ипак претрпи до даљег времена.

Књаз намери полазити у Цариград, и сабере скупштину народну у Крагујевцу о Петрову дне, исте године, и по свршетку исте скупштине, отиде у Пожаревац пред барона Рикмана, који је као царски руски комесар по делу устава у Србију послан био. Књаз учини наредбе за време одсуствовања свог из отечества, и оставивши свог брата Јеврема својим намесником, остави при њему покрај остали и Давидовића, у качеству свог советника.

У Цариграду су Турци и Руси викали на устав и Давидовића пред књазом, као што је тако чинио и Рикман у Пожаревцу.

Кад се књаз врати у отечество у Новембру 1835 престане намесничество. Јеврем отиде на ново опредељеније, а Давидовић, ово видећи ладноћу књаза према себе, а ово највише слабости ради здравља свог, замоли се од књаза, да се пресели у Смедерево, где је имао прилику неко добарце — кириловац — посредством браће Симића купити, које му књаз и одобри — све усмено — и он се пресели у Смедерево.

Дело устава постане све заплетеније, и књаз се стане све већма љутити на Давидовића.

У Септембру 1836. писао је нешто књазу и потписао се „књажески советник". Књаз онако вредован, и да не би дворови опет рекли, да се он њим служи, као својим советником, пише му, да се више његовим советником не пише, будући је намесничество, при ком је он њега советником поставио, престало било, и будући да осим чланова совета управителног, међу којима он није, других советника нема.

На ово Давидовић пише књазу у истом Септембру, и моли за плату, за дозвољење, да кућу своју у Смедереву, и што има, продати може, и за допуштење, да се пресели у Влашку.

Књаз му на то одма писмено одговори: „да ко не служи, плату добивати не може; продаја сопствености да је свакоме слободна," а за преселење у Влашку молбу му одбија, и саветује му „да остане, где је".

На ово Давидовић пошље своје узражење, и рашчлени теготу стања свог, и тим се оконча корешподенција.

У почетку 1837. пошље га књаз к својим синовима, који су у оно доба васпитавања лишени били, да се при њима нађе, куд је он из Смедерева одлазио — долазио. Наскоро пак ослаби све већма и већма и 24. Марта 1838. у Смедереву премине.

Ово је историја Давидовићева у последње време живота његовог; али је нужно дати — прича даље Живановић — и један коментар.

Књаз Милош и Давидовић били су једног темперамента, готово чисто сангвиничког. Обојица су била једнако чувствителна и запалителна. Давидовић је књаза истинито љубио, и срцем и душом био му је привржен, а и књаз је Давидовића само онолико љубио, колико никога није већма. Сангвинички темпераменат чинио је, да су се они почесто један од другога увређени палазили, и да је Давидовић често оставку подавао: но лако су се и поравнавали, и оставка нигда није уважавана.

Кад је требало правити устав, књаз ни о ком није ни мислио, да га прави, него о Давидовићу, ком је јошт много раније наложио био, да за њега спрема материјал. Несрећа је хтела, да су дворови противу тога устава викали, и да је овај највећу забуну не само књазу и Давидовићу, но и целој земљи причинио, и толико скупоцених жртви стао.

Те забуне најтеже су падале књазу, као човеку неписменом, који се којекаквих и којечијих теорија плашио, јер покрај одговорности према дворовима, који су на њега правлеиије народно возложили, имао је он и народ на врату, ком је добар правац давати требало: ствар се пак тако заплела била да је врло тешко било, овај добар правац давати, и опасност је непрестано предстојала из неспоразумљења у народу, које се природно порађало, ово по ненасићеним жељама неких старешина, а ово по плеткама којечијима, које су по народу тим успешније расејаване, што се устав час издавао, час укидао, и кривица се томе час овоме, час ономе, најуспешније пак књазу приписивала, колико је пак задатка предмет увођење устава у једну земљу, и где је најбоље споразумљење између владе и народа, где никаквих плетака

нема, где влада има у рукама крепку оружану силу, и где су и старешине и народ за устав сазрели, које је у Србији све у напротивљу било, и где књаз и старешине, а камо ли народ, ни читати ни писати умели нису, и колико је опасности дело, ломљење системе апсолутне и уставне; то никоме непознато бити неће, који историју макар коју, било стару, било средњу, било нову и најновију, поле познаје.

Колико је жртви и времена стао устав Енглеске? Колико Француске? И колико их је ова променила? Све су пак ученији људи правили, него што су уставосаставитељи српски.

Стање је дакле књаза било чрезмерно затрудително, и сваки дан све већма заплетало се. Ко неће извинити књаза, што се сваким новим поводом напово на Давидовића љутио, јер он непрестано држаше, да би ствар са свим друкчије испала била, да Давидовић није са оним уверењем устав свој бранио, као устав земље, која пише унутрашње правленије слободно, по ком себе уређивати може, како за добро нађе, у чем му је књаз примере напротив наводио, где владе чак у трећој суседној држави, пак још независнмој, свима средствима могућнима, своје системе старају се уводити, или подржавати, и повторително примећати, да ће и полезније и сигурније бити, да се устав најпре дворовима на увиђење пошаље, и по сигурном споразумљењу свом у дејство приведе, ко ком намеренију неће ипак ствар позно изићи, ако и позније изиђе, само да се не преухитри с њоме, у чем су до душе не само Давидовић, но и старешине, противног мњенија биле. Ал на друге не бјаше њему жао, као на људе, којима он ту ствар ни поверио није, који по његовом мњенију, нису то дубоко ни разумевали, — но на њега било му је жао, што устав изиђе у свет, па мораде се узети натраг.

По мом, и више нас мњенију, у овакој околности требало је Давидовићу ћутати, и ништа књазу ни писати; а околина књаза сва је тако расположена била, да се старала о том, да Давидовић плату своју добива, које ни књаз није забрањивао. Да је овако поступио, ја мислим, да не би ни оних одговора књажеских добивао, ни своју ствар, барем код књаза, већма заплетао. Ал он час по час нешто писаше, и даваше повода, да му књаз одговараше. Одговори су били онаки, како је књаз онда расположен бивао; ал најгори душманин књаза, мора увидити у њима, да је љутња књаза била растворена љубављу к Давидовићу, почем му нигда није дозвољавао, из земље селити се, жалећи га, да се у слабости својој с фамилијом својом по туђим земљама не потуца, у којима би он тешко оно имао, што је у Србији имао. У љутини пише му књаз, да ко не служи, не може плату добивати; ал при свем том Давидовић је плату своју добивао, ако не регуларно, како се књаз већма или мањма љутио, а оно нерегуларно; ал заиста потпуно му је плата (и то не пензија, већ плата права) изишла чрез цело ово време до смрти, кроме три месеца свега што су измакла, те није за њих плату добио. И то је ваљда било време, кад се највећма на њега љутио и жалио.

Књаз је Давидовића при свем том употребио и при доласку барона Рикмана, којом је приликом он израдио трактат о народној скупштини за нови устав, који је прављен у договору с бароном Рикманом, а то је било у Јулу 1835.

Употребио га је у качеству советника при намесничеству од Јулија до Ноемврија 1835.

Употребио га је у конференцији с Енглеским конзулом Хоџесом, коју је овај од књаза изискао и у коју је књаз Давидовића и мене (т. ј. Живановића) определио, а то је било 1837., чини ми се у Мају.

Употребио га је 1837 при синовима књажевићима, и иначе више је пута Давидовић у Пожаревац, Београд к књазу долазио, док није са свим оболео и изгубио се.“ (Значајан овај навод од човека, за кога рече г. Милићевић у свом поменику врло умесно. „Живановић је био човек поштен, чиновник без прекора, Србин родољубив.“ о последњим годинама живота Давидовићевог и одношају Давидовићевом спрам књаза Милоша, налази се у до сад неиздатом рукопису Живановићевом, који се храни у народној библиотеци у Београду).

Грудна болест код Давидовића све то већма и већма отимаше маха и Давидовић испусти своју душу овде у Смедереву у четвртак 24. Марта 1838., и по његовој жељи, положише му на гроб белу студеничку плочу с натписом „овде лежи Димитрије Давидовић сав Србин“.

По причању Живановићевом на поменутом месту, кнез Милош помогао је Давидовићу, те је купио Кириловац и могао саградити двокатницу овде у Смедереву.

Кнез Милош по смрти Давидовићевој одредио је његовој удовици пристојну пензију, коју је она до своје смрти уживала и с њоме синове шиколовала и људима направила.

Давидовић поред осталих својих огромних послова, доспео је, те је за 1833, 1834 и 1835 издао „Забавник“, а 1834 почеле су у Крагујевцу излазити прве новине српске и њих је покренуо и издавао Давидовић све до 16. Марта 1835, а тада му је кнез Милош одузео уређивање и предао Димитрију Исајловићу.

У Летопису матице српске 12 књ. изашао је Давидовићев стари српски летопис, који се и данас назива у научном свету Давидовићевим летописом, а у 13 књ. опис „Жиче“.

Давидовић је још у 5. години свога живота лежао од тешких богиња, те је од њих остао рапав, а уз то

био је спљушан, слабуњав, очију слабих, трепавица црвених, једном речи: није био леп ни угледан човек, као што има људи, којима је само лепота сва врлина, те за то по смрти њиховој и не остане од њих никаквог спомена. Но у колико је спољашње спрам Давидовића природа била мачијска, у толико му је унутарње била — сувише издашна, давши му такав дух и срце, да му се и данас ми, а по нама сваки свестан Србин, који проучи његов живот, поклонити мора.

По својим слабим силама и по приступним ми изворима, што их могох за ово кратко време од како добих позив да говорим данас на парастосу Давидовићевом скупити, набавити и проучити, ја Вам, штована господо и браћо српска, у кратким цртама описа живот и рад Давидовићев. И из овог мог непотпуног описа, моћи ћете од прилике себи преставити и увидети, да је Давидовић био поштен, велики и заслужан Србин, и да је као такав заслужио, што му је честита смедеревска српска уједињена омладина приредила овај парастос и прославу и подигла му смеран споменик и што смо се ми овде присутни искупили да прославимо прославу Давидовићеву.

Живот Давидовићев на земљи може се упоредити са животом оног удобног Лазара у причи јеванђелској, а његова потоња слава, а особито ова данашња прослава, са стањем истог Лазара после смрти. И као што је онај богаташ у истој причи позавидео Лазару кад га је видео у наручју Аврама, тако исто и Давидовићевом духу морају данас завидети душе свију оних његових савременика, који су тада, кад је он живео у сиротињи, живели у слави и раскоштву, те дочим је Давидовић својим радом стекао себи вечито име како у историји српске књижевности, тако и у историји развића данашње независне краљевине Србије, и дочим се данас слави спомен Давидовићев, не само овде у Смедереву, но и у срцима

свију свесних Србаља, за многе се и многе од њих не зна ни да су кад живели.

Давидовићева је породица сва изумрла. Но кад у власти Давидовићевој већ није било да спречи изумирање своје породице, он се постарао, да стече себи онакову породицу, која не може изумрети, а та је породица: српски народ. И један члан те породице, смедеревска српска уједињена омладина, приреди данас овај парастос.

То нека и нас све умудри, да не грамзимо на земљи сувише за богаством, частима и одличијама световним, но да се више старамо, да живимо по науци нашег Христа Спаситеља, те да чинимо на земљи и така добра и богоугодна дела, која ће и са ону страну нашег гроба живети

Сваки од нас треба да помисли, да кад су наши стари у стању били толико столећа очувати нам име народно, језик и веру, и за њихово очување онаке муке и невоље поднети; да смо и ми дужни, сваки по својим умним и материјалним силама учинити по нешто за свој народ, те да нас се народ и после смрти сећа.

Бољег угледа у томе немамо од Давидовића.

Он нека нам свима служи за узор, те угледајмо се у свакој прилици на његову скромност, његово поштење и његово родољубље.

Па шта мислите, како је 1838. српска журналистика пропратила смрт Давидовићеву? Ево како. Ма да су у то доба излазиле: у Београду „новине српске“, које је Давидовић први и покренуо 1834. у Пешти Павловићев: „српски народни лист“ повремени: спис „Летопис“ који је матица српска издавала; Антонија Арнота „Српске новине, или магазин за художество, књижество и моду“ — то је смрт Давидовићева само у Арнотовим новинама и Павловићевом листу напоменута била.

У 28. бр. „српске новине“ 1838. у допису из Земуна од 28. Марта рекло се: „у прошасти четвртак умро..

је у Смедереву г. Димитрије Давидовић, учредник његдашњи новина српски у Бечу, муж у цјелом Српству и књижеству нашем добро чувен и познат. Покојни је био много година први секретар Његове Светлости садашњег у Сербији књаза Милоша; рођен је овдје у Земуну; а који и какав је круг дјејатељности његове био, то сваки, који је поле с књижеством и његовом повјестницом српском познат, добро зна«.

А у 16. бр. »српски народни лист« 1838. уредник је Теодор Павловић овако пропратио смрт Давидовићеву: »*Жалосна вјест*«. Опет нам се један нашег јошт нејаког књижества крјепки стуб гробном маглом помрачи и из очију наши на веки изчезе. Онај вредни на књижества српског пољу посленик, онај ревностан и словесности српске узбудитељ, онај премирни родољубац и себе за благо обште неуморни пожертвоватељ — Високо учени г. Димитрије Давидовић ученог краковског друштва член, негдашњи новина српски у Бечу учредник, доцније у књажеству Сербије различита виша званичија пуни 14 година на услугу роду своме оправљајући, после двогодишњег у стању покоја и пензије пребивања — у Смедереву, старом своји прадедова граду, у Сербији 24. Марта т. г. у вечност на прегрдну књижества и народности штету се преселио. Сваки од нас, коме су Давидовића заслуге познате, за њим се заплакати и са сузама његов спомен пратећи, вечни му покој и вечну му славу желити.

Ми за дужност нашу држимо, све оне родољубце, који су покојног из ближе познавали, да би нам чертице живота ретког овог Сербина за потпуно његово животописаније саопштити, или сами исто сочинити, и нама за печатање у Народном листу послати изволили, најучтивије и братски позивамо и умољавамо«.

И од српских књижевника — колико је мени познато — једини се нађе Милован Видаковић, те написа:

„Краткоје животописаније Димитрија Давидовића“ у листу „Српска новина, или магазин за художество, књижество и моду“ за 1838., што га је издавао у Пешти Антоније Арнот. Уз 96. бр. приложен је био и лик Давидовићев резан у меди, а насликан од академског сликара Јована Исајловића.

Но у истом „животописанију“ Милован је врло мало говорио о животу и раду Давидовићевом, но више је о себи говорио, и врло умесно за нети рече у истим новинама за идућу 1839. годину бр. 22. Вукашин Радишић у чланку: „Дугачко толковање на краткоје животописаније Димитрија Давидовића“ (ово је толковање излазило од 22—27. бр. а животописаније од 96—105. бр.): „да оно није право животописаније, да није истинито, да је у непоретку, измишленију и непристојности грезло“.

Какво је Милованово „животописаније“, види се и из тога, што он у њему прича, како му је санћим Давидовић за *онако* оштру рецензију на његов роман: „Љубомир у Елизијуму“, која је у Давидовићевим новинама за 1815 и 1817 изишла, и коју је Вук написао, рекао: „немој брате имати срца на мене, оно је — рече — све из једне шале“.

Ако се *онака* Вукова рецензија може назвати шалом, у којој Вук одмах у почетку рече: „Већ има око 40 год., како смо почели српски писати, и за то вријеме не само што нијесмо у језику пошли у напредак, него смо толико ударили натраг, да би нам требало још 40 година, да дођемо на оно мјесто гђе смо прије били.

До данас се готово ни један списатељ код нас не нађе, да постави себи правила, по којима ће писати, него како му кад падне у памет. Како који зареже перо да пише, он већ одма почне мислити како ће јези: поправљати, а не како ће га учити: за то је готово свакога нашег списатеља прва књига боља од друге, друга од треће итд.

И ово се зло код нас тако упутило и увело у обичај, да не може друкчије престати, док не почнемо један другога, јавно пред свијетом, непријатељски рецензирати и критизирати; истина да ће се тим начином осрамотити кад списатељ, кад рецензент, а кашто обоица; али народ и литература свагда ће добити (а који се труде за народ, зашто би се жалили и осрамотити кашто његове ползе ради?). Тим ће начином почети једанпут и наши списатељи мислити и сумњати о ономе што пишу: знајући да ће за сваку ријеч одговарати пред свијетом» — те по томе испрескака Миловановог Љубомира на сву меру; онда не знам шта је збиља!

За исту Вукову рецензију врло умесно рече неименовани писац још 1818. у новинама српским: „Рецензија на г. Видаковића Љубомира 1 и 2 част, сатрла је досадашњи, тако звани славено-српски писања начин, и по свој прилици триумфирала над њим».

Платон Атанацковић, потоњи владика бачки, био је лични пријатељ Давидовићев, и његова су не само првенчад, но и доцнији састави за цело време Давидовићевих новина у њима излазили, не нађе се побуђен, да напише живот Давидовићев, но баш 1838 изнђоше од њега у „српском народном листу“ описи живота аустријских ђенерала: Зделаровића, барона Љубибратића и барона Микашиновића.

У 6, 7 и 8 бр. „Магазина за художество, књижество и моду“ за 1839. изишла је песма од негог С. под насловом: „Србољуб на водици Убавцу о ђурђеву дну 1838 године», у којој певац за Давидовића и ово рече:

— — И теб' неста у облику људском,
И међ' Србма Давидовић Дмитре!
Ал' си опет роду не умр'о,
А тако ми поштења српскога,
То велика свједоче ти дјела.

Сва човечна и озбиљска воља,
У чем мало равни ти је Срба:
Ил' те гледо међ' пештанским музеом':
Ил' на среди престолнога Беча;
Ил' на крили опште свију мајке,
Та Србије србинства царице
Свуд и први, свуд витешки вођа,
Србљин прави к'о и друг ти фрушић;
И њему је Душан српско име,
К'о и теби Светозар рођено! —
Свете мисли и та света воља
Правог српства родила се одсад
По свим' странам' српскије земаља;
Сваки с' отац свака српска мајка,
Син — Србина и Србинку кћерку
Имајући на вас угледали;
Придјевкам' их туђим не грдили,
Но српским их одоили млеком:
Одјенули српском са одјећом:
Именом их српским свуд красили,
Вољу тако Божју испунили.
Пре вјекова који је одредио.
А са својим премудријем умом,
У природи и створењу цјелом
Срб да Србом остане на вјеки,
Не поправља у уредбам' Бога,
А за љубав пакостни сосједа! —
Оба Дмитра, оба побратима!
(Земун, Дивош због вас дичили се)
Први бисте у цјеломе српству,
Доситеја штоно разумјесте;
Цјелом роду нови течај дасте:
Док је српства у њему све живи:
То гробове красиће вам цвјеће,

Тај ће свагда горјети Вам тамјан,
А у чистим србнародним срдцам.« —

Једва је 1846. др. Јован Хаџић Светић написао опширан живот Давидовићев уз књигу: „Дѣла Димитрія Давидовића. I. Београд 1846«.

Вук у свом «Ковчежићу« 1849. рече: „Критика житија Давидовићева (т. ј. што је написао био др. Милош Светић-Хаџић) за сад се не може штампати«.

Но не само да је Вук за свог живота не наштампа, но она се не нађе после смрти његове међу његовим хартијама.

Да ли је Вук тада т. ј. 1849 имао готову критику житија Давидовићева или ју је мислио тек написати, не зна се.

Па кад и ово знамо, је ли чудо, што се сваки прави српски родољуб обрадовао, кад је дознао *да у данашње време, где се на жалост већма но икад води рачун, где је који Србин рођен, као да немају сви српски крајеви удела у очувању српског имена, језика, и вере*, смедеревска српска уједињена омладина хоће да подигне смеран споменик над гробом Давидовићевим, који није рођен у Србији, и да том приликом приреди парастос и прославу?

И поново велим, да су имали и да имају повода тој појави радовати се, те клањајући јој се поновa, на тој лепој, узвишеној и племенитој помисли, коју ево и оживотворену видимо, и желећи да и код нашег народа наступи то стање, да се заслужни Срби не славе тек после 100 година по свом рођењу, но да им се и за живота призна њихово заузимање за српски народ, а особито да се мало боље заслужни књижевници одликују и награђају, што се по најлакше може учинити куповањем њихових књига, кличем јој: живела така омладина, дај Боже да се и остала српска омладина угледа на њу, и кличући јој искрено свима, кличем поједино и ономе великом Србину, коме је у спомен приређена ова данашња прослава и парастос: Слава ти велики и честити Србине Давидовићу, слава!

БИБЛИОТЕКА НА ПЪРВА В.А.М. ГИМН.

ЦРКВЕНИ ВОЈВОДА

ОСТАНАК ПЕЋСКЕ ПАТРИЈАРШИЈСКЕ ХРИСОВУЉЕ У ЈЕДНОМ НАРОДНОМ ОБИЧАЈУ ОНОГА КРАЈА

од

Стојана Новаковића

За старе српске државе наши су главни манастири обично имали велика властелинства. Правно уређење тих властелинстава што се тиче работа и давања било је склопљено спрам правних основа или обичаја који су у ондашњој држави вредили и за сва остала властелинства, што се види, кад се права и обичаји, наведени у црквеним хрисовуљама уредбеним дародавним писмима) споредe са Душановим законима и осталим изворима из којих данас сазнајемо законске основе старих српских властелинстава. Али пошто о црквеним властелинствима знамо више него и о којој другој врсти властелинстава старе српске државе — она нам могу послужити да по аналогији докучимо многе појединости старога реда по властелинствима у опште, нарочито већим.

Два главна извора за познавање старих манастирских властелинстава јесу данас хрисовуље светог Арханђела у Призрену, од цара Стефана Душана, и хрисовуља дечанска, од краља Стефана Дечанскога, са потврдом сина

му Стефана Душана, краља и потоњег цара српског. Пошто су то опширни споменици, у којима се чак налази и попис села Арханђеловог и Дечанског властелинства, они су нам најдрагоценији извор за многе појединости, и тога ради дају богату помоћ за попуњење толиких празнина у самом Душановом законику, увек најдрагоценијем споменику средњевековнога живота нашег народа. Из та два споменика дало би се нацртати цело уређење два богата и велика властелинства Дечанске и Арханђелове цркве. Из та два спомоника видимо, како је рад на тим властелинствима био уређен и подељен; они нам управо у крупним цртама показују главне облике средњевековнога сеоског живота српског са стране уредаба и са стране реда. По селима или по насељима било је подељено шта ко ради; људи једног истог посла обично су становали на једном месту. Тако уређење и данас се још види на Истоку. Једни су се бавили ратарским пословима, једни стоком и коњима. Свака врста стоке имала је засебна насеља, која су се о њој бавила. Занати, потребни за сеоски живот, били су заштићени већом слободом и правима, а гдекоји, као ковачи, били су и на особито место смештени.

Не хотећи даље улазити у засебно цртање овога реда, обратићемо пажњу још на једну потребу — на потребу војничку. Тако богате цркве, њихове житнице, њихове куће ваљало је чувати и бранити од злих људи. И тај је посао био засебно одређен неким селима. У Душановој хрисовуљи Арханђеловом манастиру читамо: *А веса горска села и Шикља да стоје у манастири на парамуне колицем вели игуман*[1]), т. ј. сва горска села и Шикља (крај наспрам Арбаније) да у манастиру чувају стражу колико заповеди игуман. Властела, која је припадала манастиру, имала је, уз остале работе које јој је

[1] Гласник XV, 305.

ваљало вршити манастиру, још и дужност *да прати игумана кад куд пође* (пут с игуманом[1]), опет, разуме се, по одредби игумановој. Дечанска хрисовуља нарећује тако исто са нешто више одређености. Ту су Краљ Стефан Дечански и син му Стефан Душан одредили некога Мојну Грдушчића с децом његовом и са још неким људима: *да држе град редом с Марком, и кто буде од њих приличан*, да га стави игуман челника над *коњми*[2]), а напред се помиње исти Марко са селом својим. Оно људи што је дечанска хрисовуља одредила на овај посао, изгледа мало, те се мора мислити, да је та дужност обичајем била раширена над сваким који би се могао на тај посао одредити или позвати.

Овака иста уређења имали су без сумње и остали манастири. У горе поменутима се, на прилику, изреком помиње манастир Бања крај Косова, задужбина краља Милутина. Нема сумње да је по своме властелинству у првом реду стајао патријаршијски манастир светог Арсенија код пећи, који и данас служи. Тај је манастир све до нашег времена сачувао прилично имања са старим правима. Наш народ и данас зове Метохијом, т. ј. манастирским имањем, цео крај Старе Србије међу Шарпланином и горама што су око Ибра, Лима и Ситнице. Хиландарске разне повеље и записи, Арханђелова хрисовуља и дечанска хрисовуља наводе поименце велике просторе, села, поља и планине у томе крају као имање тих манастира, и тиме потврђују и потпуно оправдавају оно назвање. У томе крају се налазило и имање патријаршијске цркве св. Арсенија код Пећи, од којега су само последњи останци оно што данас још држи та црква. Шта је пак та црква у старо време држала, ми данас и незнамо, јер од пећске хрисовуље није се нашло никаква

[1]) Гласник XV. 390.

[2]) Гласник 2-гог одељ. XII. 131.

трага, нити се зна шта је било од ње. Међу тим указала ми се прилика да сазнам, да се у једном обичају код саме пећске цркве св. Арсенија и у онамошњој околини сачувао један део те хрисовуље, а на име онај који је говорио о дужности чувања страже у цркви и који је одређивао из кога се краја та стража купила. Напред су наведена слична места из архађелове и дечанске хрисовуље. А сад ћу да побележим што сам могао разабрати о обичају који доводим у везу с изгубљеном хрисовуљом.

Патријаршијска црква св. Арсенија више Пећи налази се на реци Бистрици, на путу који води из Пећи у Беране и Гусиње. У долини Бистрице, у високим планинама које се одмах изнад Пећи дижу, налази се крај који се зове Ругова, у коме данас живи четири до пет стотина кућа Арбанаса. Тај број размештен је у 14—15 малих села око пута и по планини. Живот је у тим селима крајње прост, о најмање потреба, куће су им веома рђаве и просте. Прва су села одмах више манастира. Од манастира на више путем Пећ — Берани села се зову: Мали Штýпзо, Белики Штýпео, Стара Ругова, Бóге (2 пад. мн. Бóгâ), Кућиште, Котлови, Бјелуха, Чкреље. Више имена није ми знао казати човек од којега сам ово бележио. Сви су становници Ругове мусломанске вере. Говоре арбанаски, али им је језик јако помешан са српским речима, и српски зову готово све кућне ствари и одело. Има предање, да су пре него што су се истурчили били вере католичке.

Цео тај крај Ругове данас драгом вољом држи као закон стари обичај да даје стражу и да се брине о обрани манастира пећскога. Тога ради Арбанаси руговски бирају између себе старешину који ваља да се о томе брине и који се зове *црквени војвода*. Кога би год они изабрали, тога представљају игуману пећског манастира, а он је дужан примити свакога којега би они изабрали.

Тај *црквени војвода* има по староме предању свој стан у кули више манастирске капије, одакле се лепо види ко дође к манастиру и ко из њега полази. Манастир увек даје томе војводи цело издржање, храни га, одева и обува, стара му се за оружје и муницију, и плаћа му као плату 150 гроша на месец. Он прати игумана или калуђера кад би се куд на пут кренули, било близу или далеко, и дужност му је да их чува и при потреби да их одбрани, макар за то морао рāнити или убити. Кад би се догодило, да ко на путу нападне на игумана или калуђера, а војвода да га не одбрани, војвода не би имао куд од срамоте, нити би могао остати на том месту. Исто тако кад треба или кад је несигуран пут, војвода испраћа и госте манастирске кад кућама полазе, или им излази на сусрет и допраћа манастиру, често по неколико сати места. За тај посао игуман даје налог војводи а он зове колико му треба људи из Ругове, или њима тај посао предаје, а игуман им за то даје неку награду у новцу. Даље је војводина дужност да чува да се манастиру што не украде, било од стоке, било од осталог имања, а ако би се украло, дужан је распитивати и тражити докле не нађе, ако је само могућно.

Што се тиче осталих Руговаца, они тога војводу у свему што затреба манастиру слушају као свога правога старешину. Кад год заповеди и поручи да дођу, доћи ће их онолико колико он буде наредио, и чиниће оно што им он буде заповедио. Кад је 1876—1878 био рат међу Србијом и Турском, увек их је било код манастира 10 до 15 да манастир чувају од злих и непоштених људи. Тако и иначе за стражу долази их увек кад колико треба, или кад и колико војвода нареди. Осим права да они војводу бирају, манастир им увек признаје право на дочек и ноћиште, и даје храну њима и коњима њиховим кад год к манастиру дођу, и то им гостинство манастир ни-

како не може одрећи. Они обично долазе к манастиру у очи петка, кад иду на пазар у Пећ. одседну и ноће у манастиру, а после се враћају својим кућама. Кад их дође двоица, тројица, одседну код војводе; ако ли их је више, има за њих особена трпеза.

Ове 1889 године у пролеће, приликом неке несугласице међу садашњим игуманом Софронијем и неким главнијим људима из Пећи, догодило се, да су се у ову несугласицу умешали и Руговци са својим војводом, на основу свога обичајног права „да чувају манастир“, и пећски Мутесариф Халил-паша Махмуд-беговић, као стари властелин пећски, опет позивљући се на исто право, ма да је оставио веру својих старих. Игуман Софроније је родом из босанскога Подриња, од некуд око Зворника, добар је, благ и врло попустљив човек, који поодавно управља манастиром, држећи се тамошњих старином утврђених обичаја с неколико главних људи од српске општине пећске. Због неке ствари, четири пет тих главних људи, који свој положај у управи црквеној заузимају поглавито по положају, затраже после Ускрса ове године од призренског митрополита Мелентија. да одузме управу патријаршијског манастира од Софронија, и Митрополит учини по њиховој жељи. У тај мах — не знам да ли по својој памети или по поруци самога Софронија — црквени војвода дође Халил-паши Махмуд-беговићу са четири руговачке поглавице, и стане говорити паши, како је сав „милет хришћански“ задовољан са Софронијем, и како се само пет шест људи дигло код митрополита „да узму образ Софронију“, како је црква пећска под „руговачким барјаком», како је Руговци чувају ево триста година, како Руговци неће оставити образ Софронијев док се четири стотине кућа руговских не покољу као што су се поклали око цркве дечанске, како је Софроније старешина има већ 10—15 година, како је за то

време доста потеглио у тешким годинама од војске и од рђавих људи, дајући и крпећи, и дочекујући и испраћајући и зле и добре, те како сад после свега тога није право да му четири пет људи „узму образ". Халил-паша, који је постао мутесариф пећски у почетку ове 1889 године, а онде је од најстаријих кућа (деда му је био у познанству и у побратимству с кнезом Милошем), имање му пак и сад доноси дохотка на 30—40 хиљада динара, дода на то, како је ево пет стотина година, „што Махмуд-беговићи чувају овај вакуф (задужбину)", и повиче на Пећане што су хтели да збаце Софронија, да сами исправе што су покварили. Они тако и учине, и митрополит Мелентије нареди да се Софронију врати одузето над манастиром старешинство.

Као што се из свију ових цртица види, у Старој Србији још све иде по наслеђеним давнашњим обичајима, и живот се креће још једнако својим вајкадашњим колосеком, ма да ни тамо данас није баш све по староме. Ја сам на овим листићима побележио што сам приликом могао сазнати, само да бих другога побудио да ме допуни и исправи, јербо ми се чини, да у старим обичајима имамо најбољу и најпотпунију грађу за познање грађанског, општинског и административног живота у средњевековној Србији.

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ ВРЕМЕНА СТЕПАНА МАЛОГ

ПРИОПШТИО

РЂУБА СТОЈАНОВИЋ.

Шеснаести и седамнаести век били су векови мученичке патње српског народа. То је било црно доба у коме је хришћанска вера била једина утеха и једино уздање народно да не пропадне. Али већ при крају седамнаестог века указују се први зраци зорини, када је полумесец почео силазити са свога зенита, када и владика Данило чисти од некрсти своју малену земљицу Црну Гору. Осамнаести век био је век искушења. Кроз читаво то столеће скоро без престанка бори се Турска за свој опстанак противу две хришћанске државе, Аустрије и Русије. У свима тим ратовима српски народ прима најживље учешће. Али срећом нашом Турска не подлеже у тим ратовима, срећом велим за то што пропаст Турске у 18 ом веку не би била ослобођење Срба него само промена господара. Деветнаести век затече Србе као рају турску, али већ првих година његових као ратнике који извојеваше себи слободу.

Колико је интересан 18-ти век по Србе у Србији у њиховим односима с Аустријом, толико је и по Србе у

Црној Гори у њиховим односима с Русијом, и појавом лажног цара Степана Малог. Од постанка Црне Горе па до кнеза Данила, о њој се у Европи можда никад није толико говорило као за време владе Степанове.

Највише знамо о Црној Гори тога доба и о Степану Малом из писма из млетачке архиве од С. Љубића у Гласнику Срп. Уч. Др. II оделење књ. II. Других извора мало имамо. Па и то што знамо из тих извора више се тиче личности Степанове и његова спољног рада него саме Црне Горе и њеног унутрашњег живота. Ту нам празнину напредно лепо попуњава чланак што је изишао у „Руском Архиву“ претпрошле године, и који не треба да остане непознат српским читаоцима. То је дневник неког члана руске експедиције у Црну Гору под кнезом Долгоруким, коју је послала царица Екатерина баш у то доба. Он је нађен у хартијама генерал. прокуратора кнеза А. А. Вјаземског и носи наслов: Журнальная записка происшествіямъ во время експедиціи его сіятельства князя юрья Володимировича Долгорукова отъ арміи генеральмаіора и лейбъ-гвардіи Преображенскаго полку маіора въ черноую Гору для учиненія оттуда въ Албаніи и Боснѣ непріятелю диверзіи 1769 й годъ

У експедицији били су сем кнеза Долгорукова још штабни и виши официри и то из артилерије потпуковник Алекса Лецкеј потпуковник Тодор Херсдорф, мајор Андреја Розенберг, капетан Иван Мановски с два подофицира преображенског пука Сиромјатниковим и Акиншиним, и још руски хусарски капетан Родијон Пламенац и граф Иван Војиновић.

Кренули су се из Пизе и стигли у Семигамију 15 јула 1769. Ту су остали до 24-ог јер није била готова лађа и тада су се кренули и дошли 30-ог. на обалу Паштровићку. У Црној Гори били су до 14 Октомбра, а

тога дана су изишли и 20 ог дошли до брегова талијанских у Анкони.

Дневник је вођен од 24 јула до 21 октобра. Писац му се не зна, а издавач Петар Бартењев вели да је вођен под назором самог кнеза Долгорукова јер се доцније сам он њиме служио кад је водио своје записке. Издавач се домишља по тону писања и строгој а често и неправилној оцени Црногораца да га не буде писао Розенберг, и такав суд тумачи његовим немачким пореклом. Ну то није нужно тако објашњавати. Могао је то бити и какав рођени Рус па да опет тако пише. Црна Гора могла је тада па и доцније одушевити само онога ко је потпуно разуме а најмање су је могли разумети чланови те експедиције. Писац ништа не види доброга у Црној Гори, па и сами онај меморандум који су Црногорци предали кнезу Долг. назива пустим, а који је онако дивно написан и показује веома правилно схватање интереса народних (под 30 августом). И поред свију тих мана (јер је нама лако одвојити оно што је преувеличано и оно што писац из незнања куди и багателише) дневник овај баца доста светлости на историју Црне Горе.

Ниже је саопштено из тога дневника све што се тиче Црне Горе, а у загради је стављена и страна поменуте књиге „Гласника“, ако о томе има шта у млетачким извешћима. Интересно је поредити та извешћа са овим дневником. Види се да и поред свеколике тежње и шпијунства млет. власти у Котору и околини врло се мало знало шта се у Црној Гори ради, јер су млетачка извешћа врло штура према ономе што се у овом дневнику износи.

— — — — — — — — — — — — — — — —

30-ог јула приближимо се дубровачком пристаништу и угледамо у даљини град. Пловећи даље поред брегова

те републике требало нам је читав дан, док смо стигли до которског залива. Ветар је био повољан, и у вече, при заласку сунца, стигнемо пристаништу и граду Будви. Пловећи поред самог града ишли смо нарочито лагано, да би што доцније стигли до брега млетачког села Паштровића, где смо наумили искрцати се.

У један сат ноћи пошљемо на малом чамцу капетана Пламенца на обалу да јави наш долазак, и нареди да дођу људи на турску обалу међу Паштровићима и Спичем, да истоваре дереглију, на коју смо раније пренели све ствари са велике лађе. После по часа и ми се по месечини пустимо чамцем по мирноме мору дуж обале.

Три часа је трајао превоз, и на послетку изиђемо на паштровску обалу код магацина, који су били далеко од кућа. (Гл. стр. 112. 114, 117 — 119, 121, 122. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

После по часа дођу и воће, и у по ноћи кренемо се у парадном мундиру врло уским и каменитим путем уз грдна и готово непроходна брда. Немогуће је ни замислити а камо ли тачно описати, како је тежак био овај прелаз. Брда каменита и веома стрмена, пролаз тако узак да се једва један човек може провући, са стране готово само трње, а по оштром и глатком камену сваки час се могло пасти, па или сломити ногу или на месту остати мртав. За већу несрећу и месец, који нам је светлео на тихом мору, био је зашао, кад смо се налазили у овим опасним брдима. Морила нас је ужасна врућина и жеђ, тако да смо се једва мицали. И ако су нас измучене два извора прекрасне воде поткрепљавала, опет при последњем пењању изнемогавши са свим пали смо по камењу полумртви. Овај мучни прелаз трајао је шест часова.

31-ог јула у зору напрегнувши све силе пошемо се сви на брег, и ту нађемо неког Спичанина Михалка

с једним магаретом и неколико Црногораца. Кнез Долгоруков уседне на магаре, а остали су једва мијли за њим пешке. Доцније су довели још неколико магаради за друге. Такав је био улаз у Црну Гору и трајао је — до првог села, Глухог Дола — два часа. Ту смо се одмарали до 6 часова по подне. Одатле су послани људи са мазгама на обалу да истоварају дереглију и да се пренесе у Глухи До прах и олово.

Поред свега старања графа Војиновића истоваривање и пренос ишао је веома споро због самоваље Црногораца који су, немајући никакве управе ни власти, живели распуштени, и нису знали шта је то послушност.

У 6 часова по подне кренемо се уским и тешким путем на магарадима дубље у Црну Гору и стигнемо у 1 час по по ноћи у манастир Бурчеле у црмничкој нахији.

1.-ог августа дођу да нас поздраве од стране патријарха Василија архимандрит Авакум, и од митрополита Саве јеромонах Тодосије. Међу тим је наређено да се прах, олово и друге ствари пренесу из Глухог Дола у Бурчеле, и разаслате су писмене наредбе, да се сви Црногорци скупе 6 августа на Цетиње.

Истог дана у вече донеше Црногорци четири турске главе. Веле да су ти Турци били дошли на чамцу ка спичкој обали, изишли на брег и гледали истоварање праха и олова (Гл. стр. 112: На граници било у том жива окршаја међу Турци и Црногорци).

2.-ог августа у 10 часова пре подне дође у Бурчеле Степан Мали на коњу праћен од неколико Црногораца. Он је живео скривен у ћелији једног овдашњег игумана девет месеци. Кад је пуштен пред кнеза из његовог говора, понашања и поступака морало се закључити да је то нека лакомислена или са свим будаласта протува. Раста је средњег, лице му је бело и глатко, коса светло-

црна, кудрава, зачешљана назад и без везе распуштена, млад је — око 35 година —, одевен у свилену белу антерију као Грци. На глави му плитка капа од црвеног сукна коју ни пред ким не скида С левог рамена му виси танак позлаћен ланац, а на њему под десном руком иконица колико руска рубља у извезеној кесици. У рукама носи обичан турски чибук. Глас му је танак, налик на женски; говори брзо а изговор му је босански.

У 11 часова дође патријарх Василије, човек слабог здравља, средњег раста, у лицу жут, око 50 година. По тихом и умереном говору види се да је простосрдачан и прави калуђер. Поседевши код кнеза час и по врати се у манастир недалеко од Бурчела а Степан Мали остаде до 5 часова. Много је говорио, али се из свега могла видети само глупост и ветрењаштво, и ако то Црногорци са страхом и смиреношћу поштују као пророчку красноречивост.

У 5 часова кнез са осталим официрима отишао је пешке к патријарху и разговарао се с њим на само. Степан Мали остао је у другој соби седећи на постељи, где је лежала гола сабља. Пушио је непрестано чибук и пијуцкао је чашу вина с водом без чега по укорењеној навици није могао живети.

3-ег авг. је опет дошао кнезу Степан Мали, и изгледао је много смиренији и послушнији. Како је добивено извешће да су Турци напали на једно село грчке вере, које се из љубави к Русији сјединило с Црногорцима који су ту били на стражи, кнез пошље тамо графа Војиновића са омањим бројем Црногораца да их заштити. Кнез се разговарао са патријархом о околним хришћанским народима, о месности и о тврђавама турским, и посаветује му да напише посланице свима босанским и арбанашким племенима, којима ће им као духовни старешина њихов

позвати да се лате оружја против општег непријатеља. Патријарх то и учини, и кнез нареди да се напише од његове стране манифест свима војводама брђанским, грађанским, климентским, кастратским: хотским и других племена како грчког тако и римског закона позивајући их на савет и желећи се с њима видети у Црној Гори на Цетињу.

4-ог авг. добивено је извешће из Спича да су Црногорци и Спичани одбили Турке који су под предвођењем барског команданта са Спичанима и Улцињанима римског закона напали на њих. Узрок овог напада била је међусобна несугласица Спичана. Неки Михаљко опљачка и запали дом једног становника на кога је нешто подозревао. Становници друге стране, да би се осветили, позову Турке и запале Михаљков дом. Како су обе стране биле у Спичу то настане узајамно пљачкање домова који су најпосле запаљени, и тако је разорено читаво село. До великог крвопролића није дошло што је непријатељ побегао, и тиме се ово свршило. Да би се мотрило за непријатељем постављене су страже, и из њихових извешћа видело се да Турци нису ништа даље предузимали. (Гл. стр. 117, 119).

Истог дана у 4 часа по подне крене се кнез са осталим официрима и једно двадесет људи на Цетиње. Овуда је пут готово непроходан: на многим местима прелазећи с камена на камен, живот је висио о концу, уз пут нас стигне писмо од патријарха да Ст. Мали пролазећи кроз нека села мути по народу, и кнез нареди губернатору да га узме под стражу, и доведе у цетињски манастир. Овај пут трајао је до по ноћи.

5-ог авг. Кнез је одсео у цетињском манастиру који је врло тесан и неугодан, а далеко је и од домова. Тога дана наредио је како ће сутра бити објављена царска повеља послата свима хришћанским народима.

Истог дана дошао је у манастир патријарх и неколико главара из оближњих села. По обичају ове земље главну власт, која је наследна у породици, има губернатор, али он ништа не значи, јер нема никакве власти ни силе над овим распуштеним и самовољним народом. Садашњи је губернатор млад човек, мало му има више од 20 година. Прост је и васпитан црногорски, те се на њему ништа не може приметити што би било другчије од осталих.

6-ог авг. на дан Преображења била је света литургија, а после се почео скупљати народ на пространом цетињском пољу где је одређено да буде народни збор. Како се због даљине мало људи скупило, објава повеље одложена је за неколико часова. Патријарх је послао кнезу својеручну посланицу црногорском народу, у којој он као духовни старешина изобличава слепо мишљење Црногораца о Степану Малом уверавајући их да он није тај за кога се издаје, него да је нека варалица, протува, смутљивац и непријатељ народни, и да Црногорци треба да се оставе тога човека, а своју погрешку да загладе верношћу и одношћу руском двору, од кога имају тако очевидну заштиту и милост.

Кнез наредл да се та посланица прочита народу, што и учини јеромонах Тодосије. За тим је губернатор са осталим главарима замолио кнеза да им он да писмено његовом руком и печатом о Степану Малом. То је и учињено, и напоменуто је да тај варалица не само није онај за кога се издаје што је од руског двора послан по руској служби, него да је са свим непознат у Русији, да је тај самозванац варалица и протува. Та је објава прочитана народу и изгледа да га је то умирило. Кад је то све свршено, онда је кнез давао обед, на који је позван патријарх и неколико главара црногорских. У народ је

било раздано неколико бураци вина. Мало после обеда пошао је из манастира у народ који је направио велики круг, а у средини је намештена налоња и на њој крст и јеванђеље.

Спровод је ишао овако. Напред један сердар с голом сабљом за њим 20 Црногораца по два у реду, за њима кнез. С десне стране од њега носио је капетан Миловски царску повељу, а с леве је ишао патријарх. За њима свештеници и духовништво, по том људи који су били дошли с кнезом. Спровод је завршивило опет 20 Црногораца под оружјем, као што је овде обичај.

Дошав у средину народа кнез заповеди да се прво прочита његов манифест у коме је на илирском језику изложено: за што је он дошао у Црну Гору, благоволење и милост Њеног Величанства руске царице к народу црногорском, и шта се од њега тражи и обећана му је у напред висока заштита.

За тим је капетан Миловски прочитао царску повељу и проприча укратко њену садржину на илирском језику. На послетку је запитан народ, обећава ли он за таку милост указану му од руског двора са своје стране верност и оданост, и жели ли то утврдити заклетвом?

Пошто је громким гласом народ обећао, да ће испунити што се од њега тражи, свештеник који је ту обучен стајао почео је читати формулар заклетве, а народ је понављао. После су сви целивали крст — јеванђеље што је трајало до позног вечера.

Кад се кнез враћао у манастир почео је народ пуцати из пушака, и није престао готово целу ноћ. Прочитана повеља однесена је у манастир да се чува за потомство. Кнез похваливши народ за верност и оданост нареди да се разда 500 дуката што је подељено по на-

хијама и распусти их дома до даље наредбе. На збору је било око 2000 људи.

Тако се сврши овај церемонијални дан, који је по спољњем виду изгледао да ће да буде сведок опште верности и одданости свију Црногораца, када је свако од њих желео пролити крв и радо умрети за славу руског имена. (Гл. стр. 112—114; повеља стр. 116—117).

7-*ог. авг.* Како су неке нахије биле далеко то је већина Црногораца запоћила око манастира, а кад је почело свитати вратили су се дома.

У 5 часова изјутра кад су још сви спавали, и кад је изгледало све мирно, нагло и неочекивано пуцање из пушака све разбуди. Кад запиташе шта је? одговорише брзо, да се на Цетињском пољу појавио Степан Мали на коњу и голом сабљом зауставља Црногорце, и иде право к манастиру. Кад виде да је заиста тако, разбуде кнеза и јаве му. Међу тим Црногорци су непрестано пуцали заборавивши јучашњу заклетву и са свију страна трчали метежнику, који окружен овим лакомисленим народом продужаваше пут манастирским вратима, и задржавши се недалеко од њих понављао је овом непостојаном народу обичне своје басне (какве? пр.), и тако је провео неколико часова.

Кнез призва губернатора и нареди му, да објави Црногорцима да оставе тога метежника и иду дома, а Степана да доведе у манастир. Ова је наредба понављана више пута, али како је извршење ишло споро, то кнез заповеди да се Степан узаси, а ако се стане противити да се убије као метежник. Ова одлучна заповест застрашни Црногорце, а Степан видећи да се народ од њега узаљује, и да му намера (каква? пр.) није испала за руком дође у манастир. Кад је доведен у собу кнез изобличавајући његово самозванство питао га је пред народом ко

је он и одакле је родом. На послетку нареди да му се одузме сабља и одведе у тамницу.

То је произвело у народу чудну промену. Оно лакомислено одушевљење пређе у необуздану јарост и беснило. Сви стану у глас викати: да се обеси, да се обеси! Вика је била све већа и већа и на послетку кнез мораде изаћи из собе да својим присуством умири народни метеж. Али овим се учини још горе, јер народ стане још жешће викати или да се обеси или исече на комаде. Ово би разуме се и било да кнез није својом великодушношћу заштитио живот овог апсеника ласкавим саветима, које народ испрва ни чути није хтео, него је непрестано викао примајући грех овога убиства на своју и своје деце душу. (као Христа! пр). Великог је труда стало, да се умири разјарени народ, који се на послетку после дугог наговарања графа Војиновића сагласи да поклони кнезу живот Ст. Малог и задовољи се тиме што је затворен у вечиту тамницу.

Тако се без икаквих жалосних последица сврши улога чувеног у Јевропи варалице познатог под именом Степан Мали. Кад су га у тамници питали прво је рекао да се зове Рајичевић, родом из Далмације, а после је признао да је Турски поданик родом из Босне. Отишав од куће још малолетан скитао се по многим земљама и на послетку се јавио у Црној Гори. (Гл. стр. 113—114 118—119).

8-ог. авг. Добивено је извешће да су Турци с једне стране од Бара, а с друге од зетских граница протегли кордон од не великог броја војске. Кнез изда наредбу да се по свима црногорским нахијама изда колико треба праха и олова, и да се, где треба, поставе страже, а што претече праха и олова да се пренесе на Цетиње.

9-ог. авг. По свима црногорским нахијама послао је кнез писмене наредбе да сви живе у слози и да слушају

главаре, и пограничне нахије да помажу једна другу, ако би их непријатељ напао.

10-ог. авг. Кнез желећи дати извешћа куда је требало о свему што је до данас урађено пошље потпуковника Херсдорфа преко Котора и Анконе у Пизу, али овај не буде пуштен у Котор, него ноћи пред градом и други дан врати се на Цетиње. (Гл. стр. 119).

11-ог. авг. Млетачком капетану Конте Петру Бјеладиновићу, који се находио у Црној Гори поручено је да скупи добровољце, и о томе дата му је инструкција.

Истог дана добивен је одговор на писмо кнежево од брђанског војводе Илије Дрекаловића, којим му казује да су све пролазе захватили Турци те му не може доћи, и очекује заповести шта у напред да ради.

12-ог. авг. Од никшићког војводе и главара добивено је писмо којим изјављују да се желе ослободити јарма неверничког, и очекују од кнеза упуство како им ваља поступати.

Истог дана одговорио је кнез на оба писма; у одговору им је препоручено да стоје мирно на својим границама, али потпуно спремни, и у случају напада Турака на њих или на Црногорце да се узајамно помажу. У осталом кад устреба даће им се наредбе о даљем раду.

13-ог. авг. Седам Црногораца из катунске нахијекоје је кнез искупио из тешке неволје, јавили се у манастир да захвале своме избавитељу. Ови су Црногорци у прошлогодишњем рату да би одвратили напад Турака на Црну Гору отишли у Подгорицу да раде о миру, и да остану тамо као таоци. Вероломни непријатељ окује их у тешке окове и нападне на Црну Гору. После године дана заиште за размену ових неволника толико девојака. Шест су били већ нашли, а немајући седме замоле кнеза да им да откуп. На ово се кнез ражали и смилује, те их искупи свих 7 за 350 дуката.

14-ог. авг. Четири бегунца из которског гарнизона јавили су се у манастир да ступе у службу.

Истог дана у вече предложи кнез патријарху да сутра на празник Успенија Богородице служи службу, и овај радо пристане, ну цетињски монаси с безобразном дрскошћу јаве кнезу, да они не примају патријарха за правог него за одлученог од цркве архијереја, и да неће д пустити да служи. Да би се прекратиле даље последице и сам патријарх одуста од службе, а кнез одложи да други пут испита узроке неслоге међу духовништвом.

15-ог. авг. Сем патријарха има у Црној Гори још два епархијална архијереја, митрополит Сава Петровић и рођени му синовац епископ Арсеније Пламенац; ни један ни други није још дошао кнезу због привидне болести.

Кнез узнавши за вражду и мрзост митрополита Саве на патријарха и желећи помирити црквене пастире, отправи једног официра к митрополиту Сави да му престави како несугласице међу пастирима могу оставити штетних последица у народу.

Официр вративши се изјави да је у старом митрополиту, остарелом у црногорским обичајима и поступцима, наишао на непомирљиву злобу и мржњу на патријарха с којом жели у гроб поћи. Страшним заклетвама клео се да није дао никакву наредбу цетињским монасима да не допусте патријарху служити, и на послетку, желећи угодити кнезу прима савете о помирењу, и обећава их испунити. Али све је ово било привидно, лажно, притворно.

У осталом духовништво црногорско пало је у толико незнање, да се веома удалило од правог хришћанства. За доказ томе служи опити појам који имају овдашњи монаси о дану иза суботе (воскресеније) који зову Недеља. Многе парохијске цркве подигнуте су и освећење у име свете Недеље. У молитвама призивају у помоћ свету Недељу, и куну се њеним именом, и та се

клетва рачуна тежа од других. Сликају је као младу жену одевену у црквене одежде: на глави јој царска круна, а у руци мученички крст; над главом натпис „Света Недеља“. Така чудна омања икона налази се и у самом катедралном манастиру.

Митрополит Сава је седамдесетогодишњи старац а 45 година је архијереј. Дволичан је, лукав, глуп, злобан, непостојан, притворан, а најгоре је што је лакоман на новце, па макар би то стало и народног крвопролића. За врло мале новце разрешава убиство, а ако му рођаци убијеног даду мало више новаца он дозвољава убити мало пре разрешеног убицу. За мале новце разводи мужа од жене и венчава с другом; његове рођаке такав развод не кошта ништа. Три његова рођена синовца браћа Петровићи, отерали су прве жене, и оженили се другима. Ови и други примери увели су много развратних обичаја у Црну Гору, тако да су они овдашњем хришћанству постали са свим обична ствар.

16-ог. авг. Кнез је послао которском губернатору писмо и изјавио своје незадовољство, што овај није пропустио његовог посланика потпуковника Хередорфа (Гл. стр. 117).

Истог дана дошли су кнезу сердар и кнезови црмничке нахије и донели неколико лубеница и грожђа. Почашћени су вечером и сутра дан ручком.

17-ог. авг. Становници црмничке нахије дошли су да се туже код кнеза за пљачку и насиља што су прошлог рата с Турцима учинили једни другима. Да би се прекинули ти спорови, који се никад не могу расправити, наређено је: 1) да се заборави све што је до сад било, и 2) да све жалбе које би се унапред појавиле суде и расправљају сердар, кнежеви и главари, а о врло важним случајима да се доставља кнезу.

18-ог. авг. Кнез је послао писмо барском епископу који се налазио у Котору, којим му доставља да је несугласица између становника спичких римског и грчког закона произишла против његове воље, и да је са његове стране препоручена узајамна дружба и мир, о чему и он — епископ — са своје стране може уверити цео народ своје епархије.

Истог дана добивено је извешће да су руске лађе дошле к спичком брегу у намери да истоваре прах и олово. Како су се и млетачке команде почеле јављати на својим границама, кнез одмах пошље графа Војиновића са једним сердаром и неколико Црногораца давши им потребна упуства шта да чине, ако Млечани буду чинили какве препреке истоваривању.

19-ог. авг. Становници села Саочана (?) послали су кнезу четири човека с молбом да их прими под руску заштиту. Кнез обећавши им помоћ и заштиту нареди да положе заклетву, и да им колико је нужно патрона, да се бране од непријатеља.

Село Саочани лежи међу високим горама и веома ће згодно за одбрану, тако да становници и ако их нема више од 200 слободно могу задржати непријатеља: сем тога, како је близу Црне Горе лако им се може послати помоћ.

Истог дана побегла су два човека из которског гарнизона и јавили се да ступе у службу.

20-ог. авг. Добивено је писмо од брђанског војводе Илије Дрекаловића којим уверава о готовности својих Брђана да се лате оружја против Турака, и моли кнеза да искупи из невоље 9 Брђана који су у подгоричкој тамници.

Истог дана послао је кнез писмене наредбе у све црногорске нахије да се не чине никакве сметње људима које било вере, који би хтели за што се њему жалити,

и да се не јавља страним људима о томе шта се догађа у Црној Гори.

21-ог. авг. У 11 часова пре подне митрополит Сава дошао је са свога подворја и пришао церемонијално по архијерејском обичају у цетињски манастир. На вратима црквеним срели су га остали монаси. При првом састанку изговорио је којекако многолетство високој породици руског двора и синоду. Замољен да седне, провео је неко време у лудим разговорима, па оде к патријарху, и с њим се помири. Не може се рећи да је ово помирење било искрено, јер подозрење митрополитово да му патријарх не узме власт у народу изазвало је у њему непомирљиву мржњу, која ће се свршити његовом смрћу.

Истог дана послан је одговор војводи Илији Дрекаловићу по брђанском архимандриту Семиону (?) и Ивану подгоричанину са 875 дуката да се искупе заробљеници брђански међу којима је и син Илијин.

22-ог. авг. Белопавлићки војвода послао је три човека да јави кнезу у име целе нахије да очекују заповест да се лате оружја против Турака. Сем њих била су још двојица, који су изгледали врло сумњиви, те је један задржан под стражом а други послан војводи да донесе од њега писмено оправдање.

Тога дана јавило се девет бегунаца из которског гарнизона.

23-ег. авг. врати се граф Војиновић, што је послан да види оне лађе што су пристале к спичкој обали, и јави да се истина у мору виде две лађе, али се због даљине не могу разазнати заставе, и мисли да ће бити улциньске татране, које ходају поред обале да би спречиле пристанак руских лађа, ако би дошле с каквим товаром за Црну Гору.

Истог дана јавило се седам бегунаца.

24-ог авг. Становници пиперске и љешанске нахије, турски поданици, дођу кнезу и изјаве жељу да устану на Турке. Како су они били веома близу Подгорици, кнез им заповеди да се за сад мирно владају, али да су готови: обећа за њих платити данак да их не би Турци напали, а ако их ови нападну, нека се бране оружјем а јаве у Црну Гору, да им се пошље црногорска команда. Са овим људима отпуштен је и задржани белопавлићки становник.

Истог дана вратили су се на цетиње два човека из Херцеговине куда их је послао капетан Конте Бјеладиновић, и јаве кнезу да су једнодушно сви становници града Требиња и других околних нахија готови латити се оружја против Турака, и донели су у том смислу и писмо од тамошњих кнежева и главара који обећавају вернност и преданост руском двору и чекају заповести кнежеве.

25-ог авг. Добивена је жалба на Црногорце од кап. Бјеладиновића што су опљачкали марву и друго имање наших једноверацa у Херцеговини. Кнез изда писмену наредбу да се све попљачкано врати.

Бедни положај до кога су доведени становници што живе у суседству с Црногорцима заслужује крајње сажаљење, јер Црногорци, готово сви, не знајући ніакав рад и будући удаљени од хришћанства и човекољубља, хране се крађом и грабежем не питајући ни за веру ни познанство ни човештво. У омањим четама по 10 — 20 људи договоре се и иду у турске провинције на неколико дана или месеци, и знајући сва тамошња места и пролазе леже дању у шумама а ноћу краду и пале не штедећи никога ко им падне шака у њихове зверске руке. Они сматрају све за Турке, а највише страдају бедни хришћани. Добивши тако невином крвљу попрскану пљачку враћају се дома. Ту крађу они називљу вечитим ратом

с Турцима, а у самој ствари они и не виде Турчина ни црногорских каменова и својих кућа. И у борбама пљачка, издаја и неверство тако су обичне ствари, да губитке турске ваља приписати само камењу и тешким прелазима. При свем том плаћају Црногорци Турцима повчани данак, и под видом таоштва држе им Турци невољнике, које им дозвољавају искупљивати по 50 дуката за човека. Прошлогодишњи црногорски акт испунио је сву Европу неверованом вешћу да је турска армија имала 250.000 људи, и да су храбри Црногорци, и ако их је свега 6000, разбили турке у две битке, узели цео стан, прогнали их од својих граница, и да су на послетку Турци изгубивши 40000 били принуђени молити за мир. При свем том не види се у победилаца ништа од тог пљена сем спаљених њихових сопствених домова и многих Црногораца убијених и заробљених. Сем тога дато је из свих пет црногорских нахија Турцима по 15 људи у таоштво, од којих су неки побегли поткупивши турске стражаре. Седам их је искупио кнез, а веле да их још више од 20 чаме у невољничким оковима.

26-ог авг. Кнез желећи известити о свему што се догађа у Црној Гори графа Алексија Григоријевића Орлова, а не надајући се да ће се кроз Котор пустити нарочити оглиар, нађе за нужно да потражи сигурног човека од млетачких поданика који живи близу Которског залива. Нашавши таковог човека пошље му по капетану Пламенцу пакет с писмима и дневним белешкама од 24 јула до данас, да однесе у Млетке графу Маруцију с писмом да то упути где се сад грав Орлов налази.

Истог дана одговорено је херцеговачким кнезовима и главарима и препоручено им да сви склањају народ к слози и да таје намеру о устанку, док не буде томе време.

27-ог авг. Становници града Требиња, турски поданици, дознавши да је у Црну Гору дошао руски генерал,

отправили су три нарочита човека да се увере, је ли то истина. Те посланике прими кнез на Цетињу врло ласкаво и обећа им високу заштину руског царског двора.

28-ог авг. Патријарх Василије и митрополит Сава који су живели у цетињском манастиру посете кнеза и неко време су на само разговарали.

Истог дана јаве се четири бегунца. И ако их је било већ до 40 сви су били без мундира, пушака и обуће, и тако мали и слаби, да се сем талијанских гарнизона нигде за војену службу употребити не могу.

29-ог авг. Вратио се капетан Пламенац и јавио да је нашао поуздана човека који је однео писма графу Маруцију у Млетке који ће их даље послати графу Орлову.

30-ог авг. дођу на Цетиње неколико кнежева и главара катунске и рјечке нахије да даду кнезу молбу. Позвао их је својим писмом један од рођака митрополитових, а ко им је молбу написао не зна се.

Од самог доласка кнежева у Црну Гору примећени су тако велики нереди, да није било никакве наде да се може што предузети, а још мање успети, док се они не прекрате. Самовоља, непослушност, међусобно убијање, дрскост, крађа, грабеж, тајни договор са непријатељем, издаја, превара, обмана, кривосуђе и насиље овладали у готово свима становницима тако слепо, да се дуговремена употреба ових порока сматра у њих за древни обичај, и дошло је већ до тога, да један у другог отимају кћери и продају Турцима без сваке казне. Примери оваке бешчовечности често су се понављали. Такав презриви начин живота удаљен од човекољубља и хришћанства удружен је још био са многоженством и недозвољеним браком са синовљевом женом поред друге законе. Свему је томе било узрок глупо свештенство. Да би се поправио овај зверски живот, кнез нареди, да се пошљу у све нахије писмене наредбе, у којима се препоручује

узајамна снага и послушност главарима, и наређује, да се све отето врати ономе чије је; а да се у напред све зађевице решавају праведним судом главара, и запрећено је великом казном ко друкчије уради. Али како су се ове корисне наредбе чиниле црногорским обичајима, а највише немарном свештенству као сувише ране, катунска и ријечка нахија по иницијативи једног синовца митрополитова изберу из сваког села по два главара и пошљу на Цетиње. Ови посланици почели су се скупљати око један час по подне, и, не улазећи у манастир заустављали су се пред црквеним вратима и очекивали остале своје другове. Сваки час се умножавао њихов број: и непрестано су којешта говорили, и онај је био најнаметнији, који је јаче умео лармати од других. Кад их се искупило више од стотине удале се од манастира и направе у пољу круг. Пролармавши неколико часова произвели су без икакве потребе сердаром једног митрополитова синовца, двоженца Ивана Петровића, окрећући га наоколо а то им већ значи конфирмација. До позног вечера сем ларме није се могло ништа видети шта је се дешавало у гомили ових знаменитих људи. На послетку дођу у манастир, и замоле кнеза да их пушти к себи. Око тридесет најодабранијех чланова уђу у собу (остали су остали доле) и предаду у име свију молбу са овим тачкама: 1) да се Црногорцима остави њихова слобода коју они уживају од пропасти царства српског до сад; 2) да се не принуђавају никаквом раду па ма он био и државни; 3) да се по њиховим становима никакви војници не намештају; 4) да се не лишавају оружја, не бију и не вешају; 5). Ако буду пресељени у друго место да уживају све данашње слободе; 6). да се по нахијама не постављају никакви судови, но да се изаберу неколико чланова и остану на Цетињу ради саветовања и управљања пословима.

Овака глупа молба разуме се остала је без одговора, јер царска повеља, упућена свима хришћанским народима у опште од њих ништа више не тражи, но да устану на оружје против Турака ради свог сопственог ослобођења уз помоћ руског двора. За то их кнез укори и нареди, да се сутра врате дома.

Сви у опште Црногорци веома се боје да им се не одузме оружје, и траже да се сваки преступник казни смрћу само да им се оружје не дира. По укорењеном међусобном убијању и пљачкању суседних хришћана оно им је веома нужно, јер без њега лишавају се хране, и те части да могу убити свога брата. Та драгоцена им слобода не може им се укинути ни смртном казном, јер ако би се за те ствари она применила од 6000 Црногораца — толико их свега има — врло би мало остало.

31-ог авг. Наљутивши се што им молба није примљена ови посланици зауставе се на вратима манастирским и изазову губернатора — који у Црној Гори сем имена нема никакву важност — и, кажу му да они моле кнеза да се изагна из цетињског манастира патријарх Василије ради спокојства митрополита Саве. Али како им ни ово не само није примљено, него су још укорени за злобу и мржњу и за грубу своју дрскост, они се разиђу кућама.

1-ог септ. Пошто је умирена међусобна несугласица Спичана наређено је било строгим наредбама да их Црногорци никако не дирају. Али они по старој навици и самовољи, негледајући на строге наредбе продужили су пљачкање. Ово је проузроковало убијање с обе стране и нове жалбе. Кад се ствар извидела нашло се да су рођаци оног самог Михаљка, који је био узрок првој међусобици спичанској, договоривши се с Црногорцима извршили пљачку. Услед тога је кнез наредио да се Михаљко задржи на свагда на Цетињу, а свима ње-

говим рођацима забрањено је да иду у Спич. Тако се та ствар свршила.

2-ог септ. Становници села Суторине, турски поданици, преко својих посланика, моле кнеза да их заштити од турског напада. Кнез им обећа заштиту и помоћ руског двора и нареди им да се сједине са својим суседима становницима села Зубаца и других турских нахија и да се свима силама бране против непријатеља, ако их нападне, и да о томе јаве у Црну Гору.

3-ег септ. Добивена су писма из Анконе од Драшковића, и из Млетака од маркиза Маруција са приложеним запечаћеним извешћима о победи руске војске над Турцима под Хотином и Бендерама. То је кнез саопштио патријарху Василију и митрополиту Сави.

4-ог. септ. је добивено писмо од брђанског војводе Илије Дрекаловића којим јавља да је примио новце за откуп заробљеника, и да је готов са својим суседима почети борбу с Турцима, чим му буде наређено.

5-ог. септ. Становници села Саочана, турски поданици пошто су се заклели на верност руском двору (а обећана им је заштита и помоћ), жале се на сердара црмничке нахије Мојсеја Пламенца, да су их пољчкали и тукли Црногорци. Послате су писмене наредбе да се пошљу сви кривци на одговор на Цетиње.

6-ог. септ. послан је одговор Илији Дрекаловићу, војводи брђанском, и послано му друго писмо да га пошље Јони Марку, војводи фаитских и миридитских племена да и они уједине оружје против Турака.

Та фаитска и миридитска племена живе у непосредном суседству града скадра у Албанији. Има их 12000 и живе под самовласном управом Јоне Марка. Сви су католици и говоре арбанашким језиком са свим различним од српског. Често ратују у ратовима једног паше

против другог. То су остаци старих Арбанаса, готово дивљи су и врло храбри; сад се зову Фаити и Миридити.

Истог дана одслужено је благодарење за победу руске војске над непријатељем. На служби је чинодејствовао митрополит Сава са два свештеника и једним ђаконом. Служба је била врло нескладна, без икакве архијерејске церемоније, без одежда, митре, архијерејског паса и свећњака Митрополит је био у обичној својој мантији с камилавком и на двоје положени омофор на плећима; то му је било све архијерејско одело.

7-ог септ. Три бегунца дошла су на Цетиње с оружјем.

8-ог септ. Као на дан рођења пресвете Богородице и дан храма митрополије црногорске митрополит Сава је саборно служио у цет. манастиру, али је он ту саборну службу због превелике старости своје поборавио, а млађи свештеници и ђакони (који нису много млађи од њега) још је не научили.

9-ог. септ. Сердар зарјечке (?. Зарѣцкой) нахије јавља писмом да су се становници тунске (?) и зарјечке нахије сагласили на двобој, и моли да се забрани да би се прекратило крвопролиће, које је с тим скопчано. Да би се то избегло кнез одмах пошље писмене наредбе да се нико не усуди ићи на место означено за двобој, и запрећено је смрћу ко се усуди да ову наредбу преступи. Те су наредбе стигле за времена и објављене по свима местима. Обећано је да ће се ње придржавати.

У Црној Гори двобој значи што у другим местима убиство. Узроци су им већином необуздана самовоља и дрскост; о увреди части, и шта је та, Црногорци ништа не знају. Назвати ма кога лоповом, разбојником и невољалцем овде не значи ништа, јер крађа, убиство и други пороци тако су природна својства Црногораца да се готово ни један не може искључити.

Партаја која жели да се бије сабљама обично шаље противној страни толико јабука колико бораца жели, и то значи позив на двобој. Кад противници живе у разним селима или нахијама одређује се бојиште на међи пиховској. За борцима с обе стране иду читава села, гледаоци боја, који кад увиде победу једне стране, постају секундатори, т. ј. убију из пушке победитеља, и тада настаје међусобно крвопролиће с обе стране. Обично се свршава тиме што се убије с обе стране по 30 и више секунданата. Па и то није све, јер свака страна брижљиво рачуна колико је погинуло с њене стране, и стара се да убије два пута више противника. Свако убиство обично се плаћа двема главама, а што више, тим чешће, тако свака страна старајући се да што више глава побије продужује међусобно убијање по више година не штедећи невине, по старом праву те драгоцене им слободе. Ово варварство истребило је до 5000 храбрих Црногораца.

10-ог. сент. Пошто им је саопштена наредба изгледало је да ће обе странке напустити двобој. Али како црногорска дрскост и самовоља не зна ни за какву послушност, ма како им она корисна била, то се тврдоглави борци праћени многим помоћницима из обе нахије састану рано у јутру у самим вратима манастирским и ако то место није одређено за бој. Због велике вике отправлено је тамо неколико Славонаца. Кад мајор Розенберг види у бораца голе сабље јурну међу њих и оте из руке сабљу једног изазивача, за тим и у осталих те тако задржа бој. Тако су предупређене крваве последице црногорског двобрја, који би коштао много жртава, а изазивачи су доведени у манастир и ухапшени. Дрскост којом су ови Црногорци погазили наредбу кнежеву принуди овога да од неколико кнезова и главара састави суд да им суди, да би казна ових преступника служила примером

осталима, те да би се прекратиле ове борбе које међусобним убијањем очевидно истребљују цело друштво.

За судије изабрано је по 5 главара из обе нахије, три руска официра били су као посланици кнежеви: арт. потпуковник Алексије Лецки, капет. Миловски и граф Војиновић. Митрополит Сава пристао је да буде председник суда. У соби кнежевој одређено је да буде седница. По што је ствар извиђена, видело се да је крађа и пљачка била узрок овог дрског поступка и преко издате наредбе, и како су због тога главне коловође окривљене, то су једногласно целим судом осуђени на смрт, која је ипак зависила од потврде кнежеве, која му је сутра дан требала бити поднесена са целим ислеђењем.

11-ог. септ. Седам људи су били затворени, а узрок двобоја била је овца коју је један становник зарјечке нахије украо у катунца. Онај чија је била овца потражи је судом, и наређено је било да му се врати, али лопов је већ био продао другоме и газда није хтео да прими новце. Не добив тако своје овце он са своја три брата преваром дореде на зарјечку границу једног невиног катунца, рођака онога у кога је била украдена овца, убију га и однесу му нож и пушке. А како се одузимање оружја сматра у Црној Гори као највеће бешчашће у коме цело село радо прима учешће у освети, то је из тога и произишао узрок двобоју. Кад је то тако све испитано и требала је да се изрече казна, чланови суда видећи да они отуда ништа не ће добити — а црногорски главари нису навикли ништа да суде бадава — не сложе се у осуди. И сам председник заштићавао је преступнике надајући се награди, том несагласношћу сврши се седница, а како је те ноћи побегао и зарјечки судија, прекине се и цео криминални суд.

12-ог. септ. Сердар катунске нахије Вукотић, један од тих познатих пљачкаша у Црној Гори, имајући већ

једну жену, ожени се и својом снахом после смрти сина му, и деца од обадве жене сматрају се по црногорском закону као законита. Овај је сердар присвојио себи право да насилно отима кћери од родитеља и да их продаје Турцима у хареме и већ је било таква четири случаја. Тај Вукотић јави кнезу да је извидео жалбу о пљачки која му је наређена и свакоме је своје враћено.

13-ог сеат. Сердар црмничке нахије Пламенац са једним кнезом дођу да одговоре на тужбу саочана. И ако је безобразна продрљивост и ових главара заслуживала казну, кнез, желећи више милошћу него казном укротити зверске нарави Црногораца, нареди да се врати свакоме своје и да се у будуће тако што не дешава.

14-ог сеат. Један црногорски осамнаестогодишњи младић што послужује у цркви хтео је ући у кујну где се обично готовило јело за кнеза, и кад га стражар није хтео пустити покушао је силом. Овај га одбије батином, а Црногорац зграби нож и рани војника у трбух. И ако је ова дрскост заслуживала строгу казну, митрополит га остави са свим на миру.

15-ог сеат. Црногорци што су били ухапшени због крађе и двобоја отпуштени су, али да сваки врати шта је чије, и да се двобоји са свим прекрате.

16-ог сеат. Никшићки војвода протопоп Димитрије Ивановић послао је по нарочитом кнезу писмо којим јавља да Турци намеравају напасти на Црну Гору, и моли кнеза у име свију Никшићана и других села за заштиту и помоћ.

17-ог. сеат. одговорено је Никшићанима и препоручено да се сви хришћани једнодушно бране од Турака недајући им да овладају тврдим пролазима, а из Црне Горе послаће им се помоћ. Тим поводом писано је и брђанском војводи Дрекаловићу да он кад Турци нападну на Црну Гору учини диверсију непријатељу од своје стране.

Истог дана послана су писма графу Алексију Григоровићу и маркизу Маруцију по једном поузданом Которанину, који је обећао сам ићи у Млетке, и дати писма маркизу Маруцију, и на њих донети одговор.

18-ог. септ. нађени су код једног од дезертираца которских неки сумњиви прашкови. Он је то саопштио другом са злом намером и стављен је под стражу док се та ствар тачно не извиди.

Млетачке владавине које се простиру по бреговима которског залива засељене су од прастарих времена словенским народом грчког и римског закона. Разлика вере и њихова међусобна мрзост, а при том тиранска влада узрок су те често поданици долазе у сукоб са владом и дешавају се буне и убиства. Влада са своје стране употребивши превару свети се својим поданицима пљачком, огњем и мачем разоравајући читава села. Прво клетвом обећају општи опроштај, па им покупе оружје, многе повешају и побију мучки, друге пошљу по галијама. Да се не би у напред бунили узимају од њих таоце, и ласкају обећањима да ће им вратити одузето и наградити разорено. Али како су ова обећања лажна, то влада бојећи се својих поданика за учињена вероломства, нема с њима никаква додира и затвара од њих градове и тврђаве. При тако несигурном стању по свима млетачким градовима близу Турске чини им се турско суседство тако страшно да радо испуњују, да би им угодили, све што ови од њих траже са великом штетом својом. Разорена села прошле године Побори, Бранћи Маине довољан су пример за ово.

Долазак руског генерала са официрима узнемирио је и застрашио которске власти. Кнежев манифест поводом спичанске међусобице и пријатељска писма которском губернатору и барском епископу давали су јадан доказ о чистим намерама његовим, и заслуживали су од

нихове стране ма и индиферентнију учтивост и одговор. Они не само да нису ни до данас одговорили, него је изгледало да је узалуд одговор и очекивати. На против добијане су и усмене и писмене опомене да се с куповањем провијанта у Котору врло пажљиво поступа, јер се тајно ради да се отрују и кнез и сви официри који су били с њим. Овим гласовима испрва се није ни мало веровало, што није било никаква узрока мржњи и подозрењу. Изгледало је да је грешно и помислити да би тако гнусно и не само међу хришћанима него и међу самим варварима недозвољено средство било употребљено, да се тако убије толико невиних људи. Да не би које ко опет улазио у кујну, постављена је тамо стража од дезертера, а сви ови гласови као измишљени заборављени су, онај уапшени војник дошао је пре неколико дана на Цетиње као бегунац и позна се са слугом, родом талијанцем, једног руског официра, и трудио се да веже с њим интимно пријатељство. У свакодневној дружби бегунац је приметио да слуга није задовољан својим господаром, и сажаљевајући га, посаветује му да своме господару да сви су официри са кнезом заједно ручавали поднесе у пићу прашак који он има при себи. Слуга изненађен овако гадним саветом привидно се сагласи и узме прашак, а сву ствар јави своме господару. Пошто је овај војник уапшен истурио је из џепова и просуо по земљи још неколико прашкова, да би га мање могли окривити за зли покушај.

Тако је провиђење заштићујући невине за времена открило приготовљено оруђе и сачувало све од смрти.

19-ог. септ. дошли су на Цетиње Црногорци ријечке нахије, и донели једну главу коју, веле, да су одсекли једном Турчину кога су нашли на границе, а црничани уверавају да је одрубљена једном хришћанину.

20-ог. септ. Црногорски губернатор који живи у Његушима, 4 часа од Цетиња, молио је кнеза да му дође тога дана у сватове. У свој Црној Гори путови су таки да пешак с тешком муком проћи може, и по таком путу отправи се кнез у 8 часова у јутру са три официра и неколико Црногораца и Славонаца на Његуше. У по пута срете га сам младожења губернатор и допрати га до куће, где су стигли у подне, после неког времена рођаци од обе стране доведу из другог села невесту покривеног лица и распуштене косе, и одведу је у парохијску цркву. Ту је невешти поп једва умео из књиге прочитати форму венчаног церемонијала, и више пазећи на земаљски обичај него на црквени обред венча младожењу с младом не откривајући јој лица, које ни сам младожења још није могао видети. После венчања врате се младожењином дому, и ту по црногорском обичају обедују. После обеда су гудели уз гусле и припевали старинске песме грубим и меланхоличним тоном, који је заједнички у свију словенских народа.

Нехармонична инструментална и вокална музика, па ни сама садржина песама о крвавим старим биткама нису сметале игри коју су само мушкарци водили скачући кругом по примеру Турака. Друштво је било тако весело да и сам митрополит Сава не гледајући на своју седамдесетогодишњу старост и слабост својих ногу почаствовао је ову свадбу и играо међу осталом својом духовном децом. И то по црногорском обичају ни мало није било зазорно и непристојно. Целу ноћ се продужило пиће, музика и певање, а млада је ноћила у засебној соби са двојицом својих рођака и невидећи свога мужа. Тако се ради неколико дана узастопце, док се рођаци не разиђу дома, и оставе младу у дому њеног мужа.

Црногорцима као турским поданицима допали су се па су и поприма ли многе обичаје од њих. Тако н. пр.

кад се Црногорац хоће да жени не може он сам просити девојку, него то право имају само његови ближи рођаци. Они то сами све свршe ништа не јављајући му, тако да је он не може ни видети пре него се сврше сви свадбени обреди.

21-ог септ. У 4 часа по подне братио се кнез са Његуша на Цетиње

22-ог септ. као на дан крунисања његог царског величанства после службе било је благодарење. Служили су патријарх Василије и митрополит Сава са два свештеника без ђакона, место кога је читао јектеније патријарх не излазећи из олтара. И митрополит Сава није излазио из олтара. Невештина којом је ова служба свршена доказује да се ова два светитеља по висини свога положаја ретко вежбају у томе.

23-ег септ. Због укорењене неверe и тајне преписке с Турцима, није могла остати скривена оданост Спичана и њихова заклетва верности руском двору и обећања им заштита. Скадарски паша скупи нешто Турака и хтео их је напасти, но како им је кнез раздао праха и олова, и наредио да им се у нужди пошље одмах помоћ а брђани римског закона нерадо су хтели придружити се Турцима, то паша одустане од своје намере, јер се није могао поуздати у мало своје војске.

24-ог септ. Бављење кнежево међу једноверним и оданим Црногорцима није било без велике опасности његовог рођеног живота. Сваки дан долазили су са разних страна гласови да једни спремају отров, други да су поткупљени да га предаду у непријатељске руке и запале прах. Црногорска самоврља, ветрењаштво и лакомост на новце ово је лако могла учинити. Патријарх Василије изагнан из својег отачаства и са српског престола дошао је у Црну Гору надајући се наћи ту прибежишта. Но Турци желећи добити његову главу понудили су Прио-

горцима неколико кеса новаца. Та сума веома је поколебала њихову хришћанску побожност, и 24 човека дођу ноћу к патријарху, и јаве му да ће да га предаду Турцима. Знајући да ће ови нечовечни издајници то и учинити, одвраћао их је испрва пастирским речима и претио им проклеством. Кад је то било узалуд несрећни овај архијереј извади животворећи крст и падши на колена пред својом духовном децом горким сузама молио их је да му поштеде бедни живот. Кад и то није могло умекшати суровост ових хришћана, кад ни сузе, ни молбе, ни крст нису помогли, да им све своје новце — 54 дуката, те тако сачува свој живот те ноћи. Сутра дан побегне у Приморје у Маине, и ту се сакрије у дому једне удовице, те га гонитоци који су пошли за њим у потеру не нађу.

Овај и други примери од прошле године дали су повода кнезу да подозрева и да се чува. За то је наређено да се неколико пудова праха што је било у кесама под собом где је он живео пренесе у један као магацин удаљен од манастира, и да се тамо постави стража од 8 Славонаца у чију се верност није могао сумњати. Тога истог дана ноћу у 1 час по по ноћи стражар опази једног човека где се приближује том месту где је био прах. Он га запита ко је, а овај му одговори да је Црногорац и иде дома на Цетиње. Стражар га позове к себи неколико пута и попрети да ће пуцати ако не дође, али овај побегне у страну, онај опали два метка но узалуд.

25-ог септ. добивено је писмо од брђанског војводе Илије Дрекаловића да Турци због изгледа на рат не ће да пусте заробљене Хришћане па откуп. Да би се охрабрили хришћани саветује да се овлада каквим градом у у околини.

26-ог септ. дође један млет. бегунац на Цетиње. Како је он тужен да је покрао новце и неке ствари од свог старешине, кнез нареди да се затвори, да не би и други

тако исто у напред чинили надајући се наћи сигурно убежиште у Црној Гори. Напашавши све украдене ствари које су већ биле продане, отправи га у Котор, под условом да му се поштеди живот, и ако војнички бегунац за оваке ствари потпуно заслужује смрт.

27-ог септ. дођу на Цетиње три становника из Кастел Новог и са свим војним оружјем ступе у службу.

28-ог септ. Михаило Христовић родом Црногорац из Црмничке нахије, млетачки сержан, дође да ступи у службу. Он је био у млетачкој служби више од 20 година и служећи на лађама путовао је по многим земљама. Тиме се у њему изгладила она суровост његових земљака и постао је као и други пристојни људи. У млет. служби дотерао је до сержана, а кад је чуо да је дошао на Цетиње кнез, остави млет. службу и дође на Цетиње да би у биткама које су биле у изгледу показао своју верност к руском двору.

29-ог септ. Како нису до сад били тако сјајни успеси турског оружја као што се отоманска порта надала у почетку овог рата, то суседни Турци нису до сад чинили никаквих припрема за напад на Црну Гору. Мали број њихов у Арбанији и Херцеговини чини им се недовољан за то, а Бошњаци се брину о својој невољи, јер се од њих тражи војска против Руса. При таком стању кнез се неуморно старао да оближње и удаљеније хришћане, Арбанасе и Херцеговце склони да узму оружје против Турака, и обећавао им заштиту и помоћ руског двора. Ова обећања хришћани су радо примили и обећавали верност руској царици, али жестоке казне и варварства Турака за најмање подозрење задржавала су их од устанка. Не видећи у Црној Гори толико силе колико је било нужно да их заштити и помогне, нису могли ставити на коцку свој и својих породица живот. Сем тога Црногорци и поред свију строгих забрана од стране кнеза продр-

жили су пљачкање и отимање од свију околних хришћана, не питајући које је вере ни закона. Због таких зверских поступака и разбојништва Црногорци су јако омражени код хришћана и они се исто толико боје њих колико Турака, својих угњетача. Ово се варварство и пљачкање никаквим начином не да прекратити. Становници зарјечке нахије скупе хајдучку чету, оду у Херцеговину и близу Никшића заплене до 800 оваца. Враћајући се у Црну Гору преко пљешевичке нахије, тамошњи становници задрже један део пљачке, под изговором да врате ту стоку онима чија је и била, јер су их живећи у суседству познавали. Због тога се тако љуто заваде, да би се међу собом и потукли, и разуме се покољу не би било краја, да кнез за времена не пошље најстрожије наредбе, те се тако једва укроти необуздана самовоља овог развраћеног народа.

30-ог септ. Свакодневним бежањем млетачких војника умножи се њихов број на Цетињу до 90 људи. Сви су били без оружја, без мундира и без обуће, а при том тако слаби и неспособни за рат, да се од њих никаквој помоћи није могло надати. Како је у цетињском манастиру било врло тесно, а по селима их у ово јесење доба није било могуће разместити, јер су Црногорци још раније предупредили да никога на стан не ће примати, то су ови војници више били од штете него од користи. Узевши све то у обзир, а немајући никакве потребе од ових војника кнез намисли да их пошље у Котор, и да тим самим докаже да није ништа против Млетака био науман предузимати. Војници нису били примљени да се врате, него им је само обећано да неће бити кажњени, ако хтедну отићи сваки у своју команду. Двадесет и осам војника одмах пристану и са једним становником Петровићким (Паштровићким?) и неколико Црногораца са писмом мајора Розенберга буду послани у Котор. Са овим вој-

ницима послан је и онај војник што је ухшпен због оних сумњивих прашкова. И ако су га његови другови тужили да је убио једног војника у Далмацији, кнез се задовољи што је његов покушај за времена откривен и опрости му, задовољивши се презрењем какво заслужује овај мрски у хришћанству поступак. Ово шиљање војника учињено је по претходном споразуму са которским провидуром.

1-ог октобра. При преласку кнежевом из Италије у Црну Гору поведено је из Семигамије око 20 Словенаца. (Словенаца?) млетачких поданика, који су после ступили у руску службу, да би, ако устреба, могли бити употребљени за морске лађе, чиме су се они већ од неколико година бавили, и по доласку у Црну Гору изгледало је да не ће бити нужде држати их. Али на сам дан доласка приметило се код Црногораца толико самоволе и неуредности, да су без икаква стида за истоваривање и пренос праха и олова тражили новчану награду. Па и ако су за то добро били награђени опет је пренос ишао врло споро и без икаква реда, да је прах и олово на многим местима по путу разбацан, и тамо по 10 дана лежао, и на послетку неколико кеса и буриња са прахом и неколико комада олова покрадено је при преносу. И ако је кнез опростио једном код кога је нашао украдени прах, опет остали нису се јавили нити донели што су покрали.

Овај бешчасни поступак открио је доцније и друге рђаве особине Црногораца као лукавства, преваре и претерану лакомост на новац (храна је готово тројном ценом купована), непостојанство, лакомисленост и међусобну мржњу. Све ово дало је повода да се посумња у њихову привидну верност, и да им се са свим повери, те кнез задржа ове Словенце и даље при себи. Исто тако и граф Војиновић, који је био одређен да се врати у Италију да извести грофа Александра Григоровића Орлова о

доласку у Црну Гору, није тамо послан што је знао илирски диалекат, што је био врло ревносан у служби, и необично способан да одврати зле последице какве су се морале очекивати од овог дрског и непослушног народа. Само време је показало како су нужне биле ове мере предострожности, јер се с часа на час почео откривати зверски и у хришћанству нечувени начин живота ових једновераца. Ни писмене изјаве нису могле искоренити код овог непостојаног народа мишљење које су они уврстили себи у главу о Степану Малом. Они су безобразно протурали гласове да се кнез непрестано тајно с њим састаје, и да ништа не ради без његова савета. Ово се њихово уверење ни мало не слаже са јарошћу и беснилом кад су ови исти викали у глас да се обеси као лажа и бунтовник.

Како су се дрскости, крађе, пљачкања и међусобна непријатељства продужавали из дана у дан, а Турцима је тајно дошаптавано о свему што се ради у Црној Гори, могле су се само зле и несрећне последице предвидети. Сва старања и труд кнежев да се увођењем каквог реда и правосуђа, колико толико помогне том злом стању остала су без икаквог успеха, и нису могла уздржати пљачкање и отимање ни међу њима самима ни преко границе од несрећних једновераца што у суседству живе. Ласкаво опхођење кнежево и љубазност били су награђивани лукавством и преваром, а човекољубље и издашност његова у искупљивању заробљеника само је показало како су неблагодарни и како се далеко простире њихова лакомост на новац.

И сам митрополит Сава при свој слабости својој, и ако је ласкао кнезу својим удварањем (а овамо је био одани шпијун млетачки), није могао сакрити своју намеру да побуни непостојане Црногорце. Кад је сердар и други кнез села Дипина дошао на Цетиње да одговори на тужбу

сничана о пљачки, митрополит их позове к себи, један је од њих био рођени му синовац Мојсије Пламенац који је од парохијског попа постао сердар, а други лавни злочинац и издајник имао је потурченог рођака као секретара код скадарског паше), и стаде им говорити да су руска господа дошла у Црну Гору да их наведу на рат с Турцима и да тиме упропасте и њих и себе. Ово је Црногорцима било доста, и на скоро су почели проносити гласове, да ће издати Турцима све оне који нису рођени у Црној Гори. То се потврђивало још и тим што катунска нахија која се храни једино пљачком и отимањем, није хтела да прими прах и олово кад им је давано изговарајући се да им не треба, а у самој ствари нису хтели да се бију с Турцима, кад им ови никаква зла не чине. Сем тога покушај катунаца овога дана, да нападну на манастир и ослободе оне што су затворени због двобоја довољно су показивали шта се може очекивати од ових разбојника. Двадесет до тридесет људи скупе се пред подне и поседају пред самим уласком у манастир и стану се нешто тихо разговарати. На један пут скоче сви, запну пушке, потпраше, и таман кад су хтели да улете у манастир, јурне им на сусрет грађ Вујиновић и уздржи их. Смелост и дрскост Вујиновићева од један пут их укроти, тако да ови храбри плашљивци оду даље и разиђу се кућама. Тако прође овај разбојнички покушај, који би иначе имао крвавих последица.

Кнез се свима силама старао да предупреди зла која су могла сваког часа настати, а показивао се и даље великодушан и трпљиво је сносио све што му се дешавало. Било је ван сваке сумње да је покушај са отровом дошао са млетачке стране, а стрепити од сваког мучког злочина, много је горе него с оружјем у руци стати пред непријатеља. Црногорску лакомост на новце дражила су обећања и поткупи с турске стране, ако зажегу

прах и предаду им руске официре. То се врло лако могло догодити, јер лани умало нису то учинили са Степаном Малим, онда кад су сви Црногорци одавали највеће титуле и признавали га за онога за кога се издавао.

Двадесет кеса новаца тако су поколебале њихову хришћанску свест, да дођу ноћу у манастир Ловтје (Ловћен?) где је Степан обично живео, изазову га преваром на поље и опколе, да га сутра дан воде на границу и предаду Турцима по уговору. Он немогући се никако избавити од ове издаје, преда се на вољу својих верних поданика. Истина они имајући га већ у рукама могли су му одрубити главу, али су се бојали да се сама глава не покаже Турцима сумњива, те им не би издали обећане новце. Једино то руководило их је да спасу живот свом владаоцу. И не мислећи да ће их један неочекивани случај лишити слатких нада да добију турске кесе, које су већ у своје рачунали, проведу неколико часова на ловтинском (?) пољу, и на несрећу њихову тврдо поспе. Степан се украде од њих и побегне у један манастир и ту се крио у тамошњег игумана девет месеци, све до доласка кнежева.

Непрестано општење како с Турцима тако и с Млечанима несумњиво је тврдило да се ради о издаји, тако да се ваљало бојати Црногораца не мање од Турака. Међу тим честа посланства млетачка Турцима и долазак Турака у Кастел Нови и узајамни договори за напад на Црну Гору увећали су опасност. Млечани су били обећали потребну суму новаца и све нужне ствари за то.

Све ово принудило је кнеза да потражи последња средства да избегне ову варварску издају и ропство скопчано са опасношћу живота. И ако је изгледало да није било никаква изласка, јер број људи које је ваљало спасти износио је до 50, кнез се решио да са свима

официрима и другим људима изиђе из Црне Горе и пређе у Италију. И ако су непрестано крстариле млетачке и улцинске лађе поред брегова которског залива, кнез се решио на овај корак уздајући се једино у провиђење, кад већ није било наде на помоћ од човечије руке. Кнез чује да један Паштровићанин продаје једну лађу и намисли да је купи, и то преко некаквог страног поузданог човека, да се о том ни по што не би дознало. То је било поручено да изврши Грађу Бојиновићу, али тако да се обуче у морнарско одело и са једним словенцем да оде у К. Нови своме дому; ту имајући познанства лако му је наћи једног поузданог капетана који ће купити брод, и с њим се договорити о времену и месту, кад ће све бити готово за прелаз. Граф је отпутовао данас са Цетиња да ово изврши.

2-ог Октобра Вратио се из Котора Паштровићанин Марко што је одвео бегунце, и јавио да им је провидур опростио. Донео је писмо од провидура кнезу којим му благодари за то, и извињује се што због ратних околности није могао допустити прелазак кроз Котор потпуковника Херсдорфа са пратњом кад их је кнез слао у Италију са извешћем одмах по доласку у Црну Гору.

3-ег Окт. Због непрестаних свађа и насиља Црногораца и жалби једних на друге кнез уреди на Цетињу суд, који ће те ствари расправљати. Тај суд састављали су изабрани главари из разних нахија, и данас дођу изабраници зарјечке нахије.

4-ог окт. Турски поданици што живе близу Жабљака дођу на Цетиње и замоле кнеза да се нађу и врате коњи које су Црногорци украли у паше жабљачког, јер ће они за то љуто страдати од Турака. Али како Црногорци сматрају за највећу увреду враћање покрадених ствари, а тим више што су ови коњи били турски а не хришћански, то је ова ствар остављена нерасправљена а њима

је обећао да ће им се коњи вратити ако за то од Турака буду гоњени.

5-ог окт. Вратио се граф Војиновић из К. Новог и јавио да је нашао поузданог капетана и да је сретно све извршио, што му је било наређено.

6-ог окт. Јави сердар катунске нахије Вукотић за убиство што се десило у његовој нахији због крађе. Некоме је украдена овца, и овај не знајући лопова убије из пушке другога на путу. Одмах је наређено да се убица доведе на Цетиње, али га нису нашли. Све убице обично беже у Турке и приме мухамеданство, а оставе децу и рођаке да се на њима свете рођаци убијеног. У Црној Гори свака глава се плаћа двема или 90 дуката у новцу, али се ретко новцем исплаћује, него готово увек главама.

7-ог. окт. Како је већ било решено изићи из Црне Горе требало је уклонити се са Цетиња, те кнез јави митрополиту Сави да због велике јесење кише и снега који овде због висине много раније почиње него у другим местима, хоће да пређе у Црмничку нахију у манастир Бурчеле. Митрополит као млетачки шпијун да би лакше могао слати извешћа у Котор предложи други манастир Станићевиће, не далеко од Будве. Како је ово место згодније било за излазак то кнез прими.

8-ог. окт. Прво се почело са Ст. Малим. У по ноћи кад су сви спавали нареди кнез да се спреми коњ и тихо изведе Степана са неколико Славонаца и капетаном Пламенцем пошље га у Станићевиће. За ово није дознао ни један Црногорац јер се бојало да Црногорци угледавши га не направе какав метеж и да га не отму.

9-ог. окт. у 11 часова пре подне отишао је кнез са вишим официрима праћен Славонцима и млетачким војницима, којих је било до 50. За њим је отишао патријарх и митрополит Сава са неколико монаха и људи

Врућина је била велика, те је и то увећало тешкоће пута који је трајао до 2 часа по подне. Што се онако поступило са Степаном Малим, било је врло добро, јер би се она слутња заиста и испунила. Пошто је кнез отишао на Цетињу је остао подотпир Акинпин са неколико људи, да пренесу прах опет у манастир, а пред вратима где је био Степан стражар је и даље стајао као да унутра заиста има неко. Цетињски војвода који се лукавством и лажи непрестано старао да увери кнеза о својој оданости дође са великим бројем људи и затражи да га пусте к Степану, јер жели да га види. Акинпин одбије то, али он имајући уза се више од 50 људи покуша силом да уђе, да не отворише врата већ испражњене собе да у њу сместе прах. Кад виде да у њој нема Степана раздера се као луд да су сад Црногорци пропали, после је молио да му кажу где је.

10-ог. окт. Катунци први лопови и разбојници међу Црногорцима, који су присвојили себи право да отимају и да се хране од пљачке, утреве се с Ришњанима, млетачким поданицима и пљачкајући их убију једног од њих. И ако је то заслуживало строгу казну, опет ништа не буде, јер су Ришњани за то убили два Катунца, те је тако по црногорској правди решен овај спор праведно по обе стране.

Истог дана дође у Станьевиће једна стара жена тирански испребијана и искрвављена и тужи се на кнеза Дениловеког што је опљачкао, испребијао и разорио цело мало сеоце што је близу Црне Горе у коме сами хришћани живе. Син поменутог кнеза скупио је разбојничку чету и држећи све за Турке који живе у њихову подаништву удари на то село, разграби имање њихово, и запали им домове. У тој чети био је један Црногорац чија је сестра удата била у том селу, и он пошто је опљачкао све запали сам пре других њен дом. Та и међу вар-

варима нечувена нечовечност само се у једној Црној Гори назива пљачком. Кнез саслушав жалбу са великим сажаљењем одмах је наредио да се врати све што је отето а кнез са сином да одмах дође у Станевиће на одговор.

11-ог. окт. Има већ неколико дана како се потврђују гласови да ће скадарски паша да удари на Црну Гору. Он има под собом неколико хиљада војске, и још само очекује Бошњаке, па да нападне. Улцињски разбојници међу тим непрестано стражё по обали. Три њихова велика брода видела су се јуче у 6 часова пре подне близу Будве. Како је море било тихо стајали су ту до 2 часа по подне па отишли к барским обалама.

12-ог. окт. Депиловски кнез дође са сином у Станьевиће; извињује се да он ништа није крив за пљачку и разорење села, јер је то учинио син му без његова пристанка. Знајући познате злочине, неверу, издају и друге безбожне особине којих је пун гадни живот овог неваљалог човека није му се могло веровати да је то било без његовога знања. Није могуће да он будући сам разбојник не зна за разбојништва свога сина. Али кнез укоривши сина му нареди да се врати што је отео и у напред да се то не чини.

Истог дана у вече добивено је писмо од графа Ал. Гр. Орлова.

13-ог. окт. С нестрпљењем се очекивало извешће од оног капетана коме је граф Војиновић поручио да купи брод и спреми га за прелаз из Црне Горе у Италију. На послетку дође од њега глас да ће идуће ноћи бити близу Будве на раније означеном месту и чекати путнике. Ово је чувано у великој тајности и нису се чиниле никакве припреме за одлазак да се не би дало повода подозрењу оној множини народа што је ту била. Тридесет и три млетачка војника послана су у Котор с писмом по оном истом Марку који се у Станьевићима десио и који је пре

оне војнике спроводио. У осталом цео је дан проведен тихо и мирно да се не би ништа одало што је требало ове ноћи извршити. Ово је нарочито ваљало чувати од митрополита Саве, јер би он као ниједан млетачки одмах о том известио Млечане. Како је овај стари злочинац и начелник разбојника испуњен непомирливом мржњом на патријарха, и како је овом несретном архијерију немогуће било избећи или издају или убиство и бити жртва његове суровости ако остане и даље у Црној Гори, то кнез желећи из човекољубља сачувати му живот нареди да му се јави о одласку и да се позове, ако хоће, да и он пође. Патријарх са великом благодарношћу прими предлог, тим пре што му је даље бављење претило очевидном смрћу.

У 5 часова добивено је извешће да се скупља око 200 Црногораца да сутра дан дођу у Станевиће да моле кнеза да промени место пребивања, а ако не пристане, да га силом принуде да се врати на Цетиње, како је остало врло мало времена до ноћи то је тај глас остао без икакве пажње. (Гл. II. год. стр. 122)

Одласком кнежевим из Црне Горе требало је решити и тамновање Степана Малог ког се народ и даље тако слепо држао и веровао о њему све како се с почетка назвао. Велики број становника жалећи ретке особине овог протуве, находио је у њему и чудотворну неку силу. За све време бављења у Црној Гори кнез је употребљавао све старање да поправи овај ризвраћени народ, и истрошивши сва средства, ласкања, новца и стрељења није могао дочекати бољег плода сем благодарности, невере и издаје. Дигнувши руке од ових без вере и закона људи који се не могу поправити, намисли да им остави и даље Степана Малог, и да му преда управу над овим лакомисленим народом. Кнез га дозва к себи и

представи му какву је строгу казну заслужио својим дрским поступцима, и да је он за своју кривицу праведно по закону заслужио смрт, и да је он од тога поштеђен; напомену како га је избавио од разјареног народа да га не обеси, и сад га пушта на слободу, и за све те милости тражи од њега верности и преданости. Степан Мали признајући своју кривицу и благодарећи за опроштај и милост клео се да ће радо дати свој живот где му се само прилика укаже.

У 7 часова дозове кнез једног тамошњег калуђера, кога је ваљало узети собом да покаже пут к морској обали, и јави му да он одлази, а да Степан Мали остаје у Црној Гори као начелник, али с том наредбом да никако не сме притешњавати митрополита Саву. Уједно му је наређено да о том никоме ништа не говори да о том не би што дознали шпијуни.

У 8 $^1/_2$ часова нареди кнез штабним и вишим официрима да се спреме на пут, и да због далеког и веома тешког пута узму собом само најнужније ствари, да им не би пртљаг сметао. Међу тим је спремљена била вечера која је трајала само $^1/_2$ часа а после је сваки похитао да свеже неколике преобуке и друге нужне ситнице. И ако се ово радило са највећом предострожношћу, опет је митрополит Сава ово дознао преко својих шпијуна и очекивао је шта ће бити у својој соби без свеће не говорећи ни с ким ни речи.

Равно у 10 часова је требало изићи, и то по један. Страже су биле све скинуте а у свима собама и ходницима погашене су свеће да се не би у мраку видели који су излазили.

Сви су Словаци били спремни. Калуђер који је требао да покаже пут био је доле, а на вратима мана-

стирским Степан Мали кога су водила два официра и који је такође до обале требао да иде. И ако је то све рађено у највећој тишини опет се видео у мраку омањи број Црногораца који су ходали тамо амо и све то мирно гледали. Сви су се служитељи и други скупили на једном месту, а одмах за тим изишао је и кнез и пошао право нимало не задржавајући се. Манастир Станјевићи лежи више од 200 сажења (око 430 м), и силазило се по стрменитом камену. Ноћ је била веома тамна и није било никаква пута; густа магла покривала је брда, а киша је још више отешчавала путовање. Сваки час се могло пасти у дубоке провалије и на месту остати мртав, а трновити жбунови за које се у мраку сваки хватао да не падне, а ако падне дочекало га је оштро камење. Овај тешки пут све је измучио и до крајности исцрпио, али страх и очајање давали су снагу да би се још за ноћи дошло до обале. Болешљиви патријарх умало није умро на овом путу. Пет часова трајао је пут с камена на камен, док на послетку не изиђосмо на грбаљско поље. Преко тог каловитог поља ишло се још три часа и газила се два пут река, и у зору стигнемо боси к обали. Овај је пут трајао 8 часова и ако је и био скопчан са највећом опасношћу, опет је провиђење све сачувало и сретно смо га прешли.

14-ог Окт. у 6 часова јутра дође к брегу кнез и ту га је чекао омањи чамац, и он се са неколика официра одмах превезе на брод који је у заливу стајао. Другим чамцем превезу се и остали. Граф Војиновић остао је на брегу, и обећавши Црногорцима да ће се они скоро опет вратити постави им Степана Малог за начелника, чиме су они били врло задовољни, а Ст. Мали узевши озбиљну позитуру заповедника, одмах се врати с њима у брда. —

Даље прича још о тешкоћи пута од Стањевића до мора, о изласку из залива у море и путовању, и како су били у непрестаном страху да их не похватају Улцињске лађе, јер нимало нису сумњали да је митрополит Сава одмах јавио њихов одлазак у Котор, а одатле су Турци за неколико часова могли дознати и послати за њима потеру.

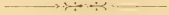

ДР ЈОСИФ ПАНЧИЋ

РОЂЕНИ У БРИБИРУ 5 АПРИЛА 1814
ПРЕМИНУЛИ У БЕОГРАДУ, 25 ФЕБР. 1888 Г.

Година којој је ова Годишњица обележје однела је са света једнога од најстаријих чланова Чупићевог одбора; однела је славнога Дра Јосифа Панчића

Годишњица је дужна хвалом поменути то славно и заслужно име. Заслужно за задужбину Чупићеву, заслужно за Србију, заслужно за народ српски.

Др Јосиф Панчић родио се 5 априла 1814 у Брибиру, у хрватском приморју, испод Велебића.[1]

[1]. Новине су писале да је Панчић рођен 24 априла: у кондујити његовој, у министарству просвете, записан је 24 август као дан његова рођења; али је сала крштеницом потврђено да је рођен 17/5 априла 1814.

Основну школу изучио је у месту Госпићу; гимназију на Ријеци; философију у Загребу, а лекарске науке у Пешти, где је, 7 септембра 1842, постао доктор у медецини.

После тога, неко време је практиковао у Булиму, и, у исто доба, проучавао флору будимске околине. Из Будима сиђе у Руксберг, у Банату, где је учио децу на Хофманову руднику, и опет се бавио ботаником.

Након две године, оде у Лику те походи стрица Гргура, свога добротвора, и види Мату, брата рођенога.

Из Лике оде у Беч, где је своје знање у Јестаственици раширио и утврдио.

Боравећи у Бечу, Панчић се позна с Вуком Ст. Караџићем, па, желећи ићи у Србију, добије од њега препоручно писмо на Д-ра Јована Стејића, начелника санитета, у Београду. С том препоруком Панчић је, месеца маја 1846, први пут дошао у Београд, јавио се Стејићу, и 18 јуна 1846, поднео молбеницу за окружног физика у Србији.

После тога, прође доста времена а Др Панчић не доби ни физиката, ни одговора на своју молбеницу. Чекајући тражену службу, или бар одговора на своју молбеницу, Панчић је ходао по Београду, и трошио оно мало своје уштеде што је био донео са собом, али је то брзо ишло на мањак.

Аврам Петронијевић, кнежев представник, и попечитељ иностаних послова, имао је, у то време, творињу стакла на реци Белици, у округу јагодинском. У радинке у тој стаклари удари нека болештина, а лекара није било. Петронијевић замоли Панчића да, докле не добије службу, оде у његову стаклару. И Панчић је отишао те болест сузбио и боље угодбе за здравље радника утврдио.

На тај начин, Панчић је своју службу у Србији почео у младој једној радионици, у малену селу Мишевићу, ваљада најсиромашнијем местанцу у нашој отаџбини, па је низ својих услуга завршио у Београду, престоници краљевине, одакле су луче његова знања севале у све земље српске.

Тек је 15 јануара 1848 године, Панчић постављен за контрактуалног физика округа јагодинског, а 12 Новембра те године, ВН° 1789, премештен је у Крагујевац за физика крагујевачком округу.

Кад се, новим законом од 15 септембра 1853[1] у београдском лицеју први пут отвори „*Лестаствено технично одељење*,“ Др Панчић је, 26 септембра те године, постављен „за контратуалног“ професора зоологије, ботанике, минералогије, и агрономије, па је у том знању утврђен 7 октобра 1854,

У лицеју, који се је доцније прозвао *Велика Школа*, Панчић је остао дуго, и урадио је много необично много.

[1] *Зборник VII*, стр. 98.

Као наставник, Панчић је и на катедри, и у своме кабинету увек показивао да истински љуби своју науку, и да искрено жели чинити јој услугу.

Своје ученике Панчић је често водио по Србији те је, заједно с њима, на месту, разгледао научно богатство наше отаџбине, и упућивао их како да га познају, како да га збирају, и уређују.

Сам пак, ишао је небројено пута; ишао је по најружнијем времену; затурао се у најдаље и најнеприступачније кутиће, само ако је претпостављао да ће наћи што ново, што интересно за науку, и за потпуније познавање Србије.

Из тих Панчићевих путовања никли су и развили се јестаственички кабинети у нашој великој школи, које је Панчић с толиким знањем и с толиком љубављу прибирао и уређивао.

Поред тога, готово после свакога такога путовања, из Панчићева пера истекао је по који драгоцен прилог научној благајници, који је, у исто време, био и нова илустрација за нашу отаџбину.

Панчић је једнаким погледом једнаком љубављу, обухватао све земље српскога народа; а није двојио ни оних на којима живе наша браћа по крви, вери и историји. Путовао је, дакле, по Срему, по Банату, по Црној Гори, па најпосле и по братској кнежевини бугарској.

Путујући ради проучавања биљнога царства на месту његова рађања, Панчић је био срећан наћи и научницима представити велики број биљака које наука, пре њега, није познавала. Те

за науку нове биљке већином су крштене по Панчићеву имену, и данас су оне једна побуда више да се и специјални научници интересују за земље у којима живи наш народ.

Служећи као професор у Великој Школи, Панчић је шест пута био биран за ректора томе заводу (1866, 1868, 1869, 1870, 1871, и 1872).

Године 1884, октобра 19, Др Панчић је, из уважења према честитом раду у школи и у науци, постављен за члана Државном Савету, што се броји као највеће достојанство у чиновничкој јерархији грађанског реда у Србији

Наш земаљски устав тражи да члан Државног Савета мора имати непокретног имања у Србији, а у Дра Панчића нашло се само једно једино имањице непокретно, имањице које сваком треба а од којега свакі, докле год може, бега — нашла се зидана рака у гробљу код цркве Св. Марка!

Помишљало се да се може дићи и какав протест против Панчићева постављења, па се прибележила његова непокретна имовина, као аргумент за правдање; али, не само да ниоткуд није било протеста, него се, напротив, са свих страна, слушао глас једнодушнога одобравања целе отаџбине. Таком са свих страна одобравању писац ових врста дао је израза у чланку[1], који узима слободу и овде уметити:

„Ден је јесењи дан. У Београду кипи живот

[1] *Виделo*, бр. 134, 1884 године.

и рад, као у најбоље доба од године. У један мах полете од уста до уста шапат:

— *Д-р Панчић постао саветник!*

Тај гласак, за један час, испуни Београд.

Жица телеграфска укреса га у сва места српска.

Гласила београдска унеше га у своје ступце окрилише га, и пустише те се разлете на све стране света.

Уваженом научнику поврвеше честитања од пријатеља, од поштовалаца, од познаника, од свију и од свакога. Све се странке слише у једну странку — *у странку интелигенције*, слише се у *један народ;* сви узрасти посташе један узраст, узраст захвалности да, устима свију, изразе радост заједничку, радост једну, радост народну.

Школе српске, велике и мале; сви који уче, и сви који се уче, затрепташе од радости, видећи да венац заслуженога признања пада на седу научникову главу. Сви честитају ономе који дар прима, а и ономе који дар даје!

Е, није друго него би човек рекао, да ово наше јарко сунце, које прелеће с истока на запад, узе у своје хитре животворне зраке ову радост школе и књиге српске и, у тренут ока, разнесе је свему што живи, свему што расте, свему што јесте на овој лепој земљи нашој!

Ја погледах, и гле! милокрајна Авала, троврхи Космај, историски Рудник, слемасти Медведник, големи Копаоник, рожасти Хртањ, високи Мицур, бело Рило, шиљасти Комови, и суморни Дурмитор, као да се срде на топло јесење сунце, као да хоће да му реку:

— Хвала ти за топлину, али нехвала за таке гласе! Куда се удаљава онај који се једини сећа нас у студени пашој; онај који једини долази нама у походе; онај који перцем својим труби свету имена наша? Свака лазина која води на висове наше неуморну Панчићу бејаше равна: сваки труд бејаше му лак; сваки конак беше му удобан, само да с врхова наших скине макар један зрачак светлости, и унесе га у историју постања, у живот свега биħа! О, лучо негашљива у слици смерна човека, куда се уклањаш с поља научнога?

Густа јата „ваздушних певаца“, од орла до царића, као облаци хоће да заслоне сунце. То су „*Тице у Србији.*“ Песмом и цвркутом оне питају:

— Зар нас оставља онај који је више од тридесет година проучавао род наш, да би животом нашим осветлио коју тајну живота у васељеној? Сва милина славујске песме, сва лепота разнобојнога перја нашега не створише *тицама у Србији* толико гласа колико једно једино перце неуморнога Панчића. Па нас данас оставља, а не вели на ком нас оставља! О, и ако смо ми

тице „бризи стране и радосне вазда,“ опет за Панчићем туговати морамо!.

А гле како се пенуше и Дунав и Сава; како се таласа плаховита Морава; како гуди валовита Дрина, Нишава, и Тимок! То су се забринуле „*Рибе у Србији.*“ И оне питају:

— За што ли нас остављa? Или род наш не може да осветли никоју тајну постању; или се већ уморио неуморни?

Нас ће куповати и јести и одсада; али ко ће бројити редове наше краљушти; ко ће разгледати наше пераје; ко ли мерити нашу величину и уређење? Ко ће животом нашим осветљавати тајне животу воденом?

Мраморски скакавци, попци, и мухе зуком својом такође питају:

— Куд се деде онај који и у нама сићушнима тражи величанствену руку створитељеву? Или га увреди сићани род наш, или нам га приграби силни род људски!

Биљке и травке, цела „*Флора Србије*“, својим немуштим језиком разбирају:

— На ком нас остави пријатељу наш? Изићи на Шарган; попети се на Мицур, или на Копаоник, тебе бејаше и сласт и ласт, само кад има паде да прозреш у коју год тајну постајања. Данас чујемо да нас остављаш ти, пријатељу и познаваоче наш; остављаш нас, и идеш да савете своје дајеш људима! О веруј, веруј, старино многопоштована, да те људи не ће никад онако мирно

послушати, као што смо те ми, биљке, велике и мале, слушале и слушати желеле!

Ну гле, неко се и злурадо смеши Панчићеву одласку с научног поља! Не радује се научникову одликовању, него се весели његову удаљењу од школе и од науке. Ко ли је то? питате упрепашћени сви ви.

То је „*Живи песак у Србији*“, који би, да да не беше Панчића, по вољи ветрова, и данас засипао села и усеве у питому Подунављу

— Лепо мени бејаше, струји *живи песак*: — дизати се густим облацима у висине, и озго падати где год ми је воља. Али дође тај проклети Панчић разгледа силу моју и ширину царства мога; проучи правац моме лету; промери густину мојим засипима, па то записа у некакву своју књигу.

Друге године, ето неких људи с будацима, и с неким биљкама садницама, које пуштају дуже жиле у земљу, него што шире гране у ваздух. И те биљке хоће да окују мене — *живи песак*: хоће да ме покрију кором, коју ће људи раздирати плугом својим, и сејати што год им је воља. И тако ћу ја, живи песак, који бејах бич човеку и свакој бољци, постати земља оранице, постати роб људма и њиховим биљкама!

Али се, ево, по Београду рашчу нови шапат:

— *Д-р Панчић, као државни саветник, остаје хонорарни професор! Саветништво је само шиљи*

припознавање његовоме раду; а служба му и у напредак остаје на науци, на књизи, у школи!

Сад се тек испунише радошћу *Јестаственичка кабинети у Великој Школи, и Ботаничка башта* на Дунаву. Сад се тек потпуне развесели сва српска земља: омладина, тице, рибе, биљке, дрвеће, и цвеће — свако својим језиком, свако својим гласом, запеваше:

— Слава науци што обасја весељену!

— Слава научнику што ужиже лучу науци!

— Слава Краљу који, одликовањем научника, прославља науку и овековечава краљевско име!

Слава! Слава! Слава!«

И збиља је Панчић и као саветник, остављен да предаје ботанику, и да управља кабинетом и ботаничком баштом, која је такође његов створ.

На катедри је остао до 21 јуна 1887, а кабинетом и баштом управљао је до своје смрти.

Године 1886, новембра 1, изашао је закон о *Српској Краљевској Академији Наука.*

И Панчић је, 5 априла 1887, постављен за председника тој младој Академији.

Имаће пет до шест година, како је Панчић почео осећати да га загушује сипња: он, који се је, без умора, пео на Ртањ, на Копаоник, на Дурмитор, и Рило, почео је заморавати се идући уза степенице у Великој Школи. Уз ту немоћ, јави му се и лупање срца па, најпосле, спаће га несаница и нејело.

Величанства, приликом примања академичара, Академији на расположење ставила 22 фебруара 1888, у Београду Ваш, вама давно и свагда одани, Др *Панчић*.“

И академици и многобројна публика, саслушавши ове речи, дубоко потресени, узвикнуше:

— Слава Панчићу!

То је било 22 фебруара, после по дне.

25 фебруара, рано из јутра, залепршаше се црне заставе на Великој Школи, на Народном Позоришту, и на Грађанској Касини, и кроз Београд, као муња, пролете гласак:

— Умро Панчић!

Његово Величанство Краљ Милан, чим је чуо за смрт заслужног покојника, одмах је наредио да се тело покојниково сахрани о трошку отаџбине.

Чланови Академије наука, професори Велике Школе, и изасланици других научних дружина, састаше се те саставише *Ред за укопну свечаност*.

26 фебруара, у $2^1/_2$ часа после по дне, море од света окружило је стан покојников. Тело Панчићево изнели су академици, и професори, пратио га је г. митрополит Теодосије, са 16 свештеника и 4 ђакона, који су и опело свршили у великој цркви. Његово Величанство Краљ, дошавши на опело, благоволео је на ковчег покојников ставити драгоцени венац од палма, рододендрона, божура, и ружа.

После јеванђеља беседили су г. *Чед. Мијатовић*, у име Академије Наука, и *Др Вл Ђорђевић*, у име Лекарског Друштва.

После беседе, Његово Величанство Краљ приђе к покојниковој породици и утеши је својим учешћем у великој жалости, и заступнику председника Академије, г. Ч. Мијатовићу, рече колико жали што је Академија изгубила свога првога славнога председника.

— Желео бих испратити га до вечне куће, додаде Краљ на послетку : — али ми преče журни државни послови (смрт цара немачкога).

Од велике цркве, пратња је Панчићева ударила дубровачком улицом, па скренувши у Васину улицу уставила се пред Великом Школом, где је, у име професорскога савета, говорио професор, г. *Јован М. Жујовић*.

На самом гробу говорили су: г. *Коста Таушановић*, у име Пољопривредног Друштва, и г. *Живојин Јуришић*, у име свих Панчићевих ученика.

Дан је био царски; света толико да су и Теразије биле тесне.

Венаца, који су на ковчег Панчићу донесени било је 36.

Панчић је писао много и на српском језику, и на језицима туђим. Од његових списа ево овде имена бар оних који су се, у овај мах, могли имати при руци :

1. *Наука о особи биљака* (Taxilogia botanica), докторска дисертација, у Пешти. 1842:

2. *Списак дивљега биља с цветом што расте у Србији*, немачки у органу бечког зоолошког друштва, у Бечу. 1856:

3. *Биље (флора) на сврлишким бреговима у средњој Србији*, немачки у расправама зоолошко-ботаничког друштва, у Бечу, 1859:

4. *Рибе у Србији*, у Гласнику друштва српске словености, у Београду, 1860:

5. *Прилог за флору маосина у североисточном Банату*, немачки, у расправама зоолош. ботаничког друштва, у Бечу. 1861:

6. *Живи песак у Србији, и биље што на њему расте*, у Гласнику Друштва српске словености, у Београду, 1863:

7. *Шафран*, у Гласнику Друштва српске словености, у Београду. 1865:

8. *Флора околине Београда* (I издање 1865: II — 1878: III — 1882: IV — 1885: и V-то се штампа 1888);

9. *Зоологија*, по Milne Edwards-у, прво издање 1866, а друго 1872 год:

10. *Резултати једног ботаничког путовања по Србији*, немачки, у Скофича ботаничком часопису, у Бечу, 1866, а други пут. 1870:

11. *Нове, или ретке биљке у Србији*, штампано у делима млетачког института, у Млетцима, прва свеска 1862, друга — 1866, и трећа — 1870:

12. *Прилог за флору Баната*, у аустр. ботаничком часопису, у Бечу, 1897;

13 *Птице у Србији*, у Београду, 1867;

14. *Минералогија*, по Наумэну, у Београду, 1867;

15. *Ботаника*, по Шлајдену, у Београду, 1868;

16. *Копаоник и његово подгорје*, у Београду, 1869;

17. *Нешто о нашим шумама*, у Крагујевцу, 1870;

18. *Шумско дрвеће и шибље у Србији*, у Гласнику, у Београду, 1871;

19. *Флора Кнежевине Србије*, у Београду, 1874;

20. *Ботаничко путовање по Црној Гори*, у аустр. бот. часопису, у Бечу, 1874;

21. *Сисари и водоземци у Србији*, у Гласнику, 1874;

22. *Списак биљака са судовима које су убране 1873 у Црној Гори*, латински, у Београду, 1875;

23. *Нов четиљар у источним Алпима*, немачки, у Београду, 1876;

24. *Јестественица у основној школи*, штампано у листу *Школи*, године IX, бр. 8—12, у Београду, 1876;

25. *Соко-Бања, први метеорит у Србији*, у Гласнику, у Београду, 1880;

26. *Др Робсрто Визијани*, некролог, у Гласнику, 1880;

27. *Ботаничка Башта*, у Просвет. Гласнику, у Београду, 1881;

28. *Грађа за флору Кнежевине Бугарске. Нова грађа за флору Кнежевине Бугарске*, у Гласнику, 1883. и 1886;

29. *Ортоптере у Србији*, у Гласнику, II одељку, књизи 15-ој, у Београду, 1883;

30. *Додатак флори Кнежевине Србије*, у Београду, 1884;

31. *Препотопни човек*, у „Старинару", у Београду, 1885;

32. *Нешто о рибарству у Србији*, у „Срп. Новинама", у Београду, 1885;

33. *Оморика. Нова фела четињара у Србији*, у „Тежаку," 1886;

34. *О пореклу наших жита*, у „Тежаку," за 1887. и

35. *Зеленче из југоисточне Србије*, немачки, у Београду, 1887.

У рукопису оставио је:

1. *Списак биљака са судовима из српске флоре*, латински.

Ово дело спремно је за штампу. У њему су побројане биљке које су досад нађене у Србији, и неке из флоре Црне Горе, и из Бугарске

2. *Агрономија*. Овај предмет Панчић је предавао које у Лицеју а које у Великој Школи, 15 година.

3. *Ботаничар у кабинету и у школу;*

4. *Флора наших бара и језера;*

5. *Језера у Србији;*

6. *Нове биљке, нађене на Балканском Полуострву.*

7. *Првенац флоре Балканског Полуострва* (рад за Академију).

8. *Слике с природе биљака;*

9. *Кратка историја ботанике;*

10. *Врњци;* и

11. *Источни Карпати*

У свима својим списима, Др Панчић смерно али искрено врши своју дужност: осветљава науку и дворе отаџбину. Он се радује сваком свом наласку који обогаћава науку, али му је радост потпунија, ако га је нашао на земљи своје отаџбине.

Ништа му није било милије него поћи на пут у Србију, да што ново нађе и проучи.

— У Београду баш једва идем, говорио је он више пута: — а чим се кренем на пут, осећам да ми је лакше, и, после два три дана, идем као да ми ништа није ни било.

Ова његова љубав плаћана му је бивала равном љубављу од стране народа. Врло мало има људи у Србији данас који су у народу имали толико познаника и поштоватеља колико их је имао Др Панчић.

За своје научне радове, Панчић је имао ова одликовања и припознавања од научних дружина. Тако је био:

Редовни члан *Српског Ученог Друштва;* члан *Матице Српске*, у Н. Саду; члан *Regia societas*

botanica ratisbonensis; почасни члан Баварског друштва *Polichia;* члан *Школске комисије*; *Просветнога Савета;* члан *Одбора Чупићеве Задужбине; Подринске Слоге; Алексиначке Читаонице;* дописни члан *Југословенске Академије; Угарске Академије наука; Брандебурпшкога Ботаничкога друштва: Бечкога зоолошкога института; Јестественичког друштва,* у Шербуру; *Зоолошкога и ботаничког друштва,* у Бечу; *Српског археолошког друштва; Српског лекарског друштва; Београдског певачког друштва, и Друштва за пољску привреду.*

Ордене и знаке пак имао је ове:

1. *Велики крст, Св. Саве, првога реда;*

2. *Таковски крст, на прсима;*

Оба та одличија примио је од Њ. В. Краља Милана. II

3. *Крст Друштва Црвеногa Крста,* за лечење рањеника.

Панчић је био човек вишега раста; крупна, коштата тела; са старошћу се је био приметно погурио; масти је био црне; носио је кратку браду и брке; последњих година је био проседео, али косу није изгубио. Чело му је било високо и велико, а очи мале, дубоко под обрвама; глас му је био танак, али јасан, а беседа течна и пријатна.

Рукопис му је био ситан, и доста нечитак, а слог кратак, и разговетан.

Панчић је био не само у својој научној струци једини у нас; него је, уз то, уопће био чо-

век литерарно образован, и богато начитан. Поред српскога језика, знао је немачки, латински, талијански, и француски.

Био је необично смеран у свему што би се тицало његове личности. Он је говорио да не ради ништа више него што му је дужност, и онако како му је дужност. За то се је и чудио кад би га ко узео хвалити за његове радове..

Имао је жељу да се сахрани на *Копаонику*. Доцније, видећи да би извршење те жеље било тешко, одустао је од ње, па је желео сахранити се у својој *Ботаничкој Башти*:

— Нека ме сваки дан греје јарко сунце, које греје и моје цвеће, а нека ме некад и Дунав запљусне!...

Најпосле, кад је већ видео да ће умрети, заклео је доброга зета свога, г. Милана Мостића, који га је истински усрећавао, и у болести, као што би прави рођени син, подворио, да му мртвачки ковчег начини од дрвета *Оморике*, које је он пронашао и науци објавио. Даске од оморике био је Панчић давно набавио, и за ту потребу чувао.

— И тај ковчег, рекао је даље старац: — нека ми начини Марко Столар, који ми је доста других послова честито извршио.

То је све извршено тачно, како је покојник наредио.

Завршујући ову кратку и сувопарну белешку о радном животу незаборављеног научника, ја,

и пехотице, помишљам на нашу школску омладину, помишљам на оне који су на изласку из школе, и већ се спремају да уђу у јавни живот.

Године 1846, месеца маја, дакле пре непуне 42 године, Др Јосиф Панчић први се је пут јавио у Београду. Онда он није познавао никога, нити је њега ко од Београђана знао: на сваким вратима морао се је казивати ко је и шта тражи, па да му се отворе....

Године 1888, фебруара 25, тај исти човек преминуо је у своме смерном стану у истоме Београду, и, за један часак, затресе се цела престоница краљевине; црне заставе заталасаше се на научним и просветним заводима: најмање баче, најмлађе шегрче знају и причају ко је то кога Београд тако жали; мртва Панчића узима из његова стана, и прати сва српска интелигенција, прати га управо цео Београд, све што мари за науку и за књигу у Срба; Глава цркве сам собом, са 16 свештеника и 4 ђакона, иде пред њиме, и чита му свечано опело; Глава Крунисана полаже скупоцени венац на ковчег покојнику; присуствује самртном опелу, тепи цвељену породицу, и жали што му журни државни послови пречe испратити га до вечне куће; држава српска узима на се трошкове о укопу покојникову, и цела Србија, сав народ српски, бележи дан те смрти као дан непакнађена губитка, као дан опште жалости свега народа српскога.

Чиме је покојник задобио толику пошту за непуне 42 године живота свога међу нама и с нама?

— Чиме?

— Ни сабљом, ни пушком, ни благом, ни влашћу, већ једином искреном љубављу према својој наставничкој, својој научничкој, и књижевничкој дужности; ту је пошту он освојио оним танацким перцем својим, које није писало ни за паре, ни за славу, ни за допадање, ни за опадање, него да учини по својој могућности дворбу и угодбу науци и отаџбини!...

Омладино, узданицо наша! Недра отаџбине и пространа су и готова свакад да даду места свима честитим и вредним синовима својим, који год га заслуже љубављу и поштеним радом.

Омладино школска! Панчић је, за живота, био твој наставник, нека ти и по смрти буде пример и вођ у љубави према науци и у дужности према отаџбини!

Благо самртнику који, лежући да борави вечни санак, оставља за собом толико и таква рада, толико и таква успеха!

Благо земљи, која се може поносити таким синовима својима!

Благо омладини која се, на путу своје дужности и љубави к отаџбини, има да угледа на оваке примере!

М. Ђ. Милићевић.

DR
301
G6
knj.11

Godišnjica Nikole Čupića

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY